

ЦАГАТ ИРЫСТОН-АЛАНИЙЫ АХУЫРАД АЕМАЕ НАУКАЙЫ МИНИСТРАД
АХУЫРАДЫ КУСДЖЫТЫ ЗОНЫНДЗИНАДТАЕ УАЛДАЕРГАЕНАЕН ИНСТИТУТ

Р У Х С Т А У А Е Г

Наукон-методикон журнал

РУХСТАУÆГ

Журналы редакци:

Сейраг редактор – МАЙРÆМЫХЪУАТЫ Фатимæ

РЕДКОЛЛЕГИ:

Гæззаты Татьянæ, Джанайты Ларисæ, Исахъты Людмилæ, Кцойты Маринæ.

Нæ куысаты Иринæ, Солтанты Джульетæ, Хозиты Эльвирæ

Р

НОМЫРЫ ИС:

У

**КОНКУРСТÆ, КОНКУРСТÆ,
КОНКУРСТÆ...**

МЕТОДИКОН ÆВÆРÆНТЫ РЕСПУБЛИКОН
КОНКУРС – 2022..... 8

Х

Бæзыты Дианæ
МÆ МЕТОДИКОН ÆВÆРÆНÆЙ 9

С

Дреты Тамарæ
ФÆСУРОКТЫ КУЫСТ КУЫД ИРОН ÆВЗАГ
АХУЫР КÆНЫНМÆ РАЗÆНГАРД КÆНЫНЫ
МАДЗАЛ..... 12

Т

Алыккаты Альбинаæ
АХУЫРДЗАУТЫ АРХАЙД УРОЧЫ АКТИВОН
КÆНЫНЫ МАДЗÆЛТТÆ 16

А

ÆППÆТУÆРÆСЕОН ПРОФЕССИОНАЛОН
КОНКУРС «УЧИТЕЛЬ ГОДА РОССИИ»-ЙЫ
УÆЛАХИЗДЗАУТÆ ИРЫСТОНЫ 21

У

Тедеты Илонæ
МÆ МЫСИНÆГТÆ АХУЫРГÆНДЖЫТЫ
ÆППÆТУÆРÆСЕОН СÆРДЫГОН СКЪОЛАЙЫ
ТЫХХÆЙ 23

Æ

АХУЫРГÆНДТÆ – СКЪОЛАЙÆН

Куыдзойты А.Ф.
КОНТЕКСТОН ÆРХÆЦÆН НЫСÆНТТÆ
АИВАДОН ТЕКСТЫ..... 24

Г

Дзапарова Е.Б.
РАССКАЗ «ОХОТА ЗА ТУРАМИ» К.Л. ХЕТАГУРОВА
В ПЕРЕВОДЕ НА ОСЕТИНСКИЙ ЯЗЫК:
ВАРИАНТЫ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ.....28

Кусаева З.К.
ЖЕНСКИЕ МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ
В «КАДАГАХ О НАРТАХ» 37

1/2022

Мзокты Аслæнбег
АГЪНАТЫ ГÆСТÆНЫ УАЦАУ «БÆХ
КУЫДТА...»-ЙЫ АИВАДОН ФÆРÆЗТÆ ÆМÆ
СÆ АХАДЫНДЗИНАД 49

Р

Кцойты Марина
НЫРЫККОН УРОЧЫ СТРУКТУРОН
ХАЙТТÆ 54

У

Майрамышъуаты Фатимæ
ГУЫРИАТЫ МЕРЕТХАНЫ АВАРÆН ИРОН
АВЗАДЖЫ МЕТОДИКАЙЫ РАЙРÆЗТМÆ..... 56

Х

АХУЫРГÆНÆДЖЫ СФÆЛДЫСТАДÆЙ

Томайты Ритæ,
Дзауджыхъæуы 50-æм скъолайы ирон æвзаг æмæ
литературæйы ахуыргæнæг 59

С

Калоты Зæлинæ,
Дзауджыхъæуы 11-æм скъолайы ахуыргæнæг 61

Т

СЕМИНАРТÆ АМÆ ГОМ УРОКТÆ

Бигъаты Марина
ИРОН АВАДЖЫ УРОК 6-ÆМ КЪЛАСЫ..... 63

А

Бирагъты Ирина
ИРОН АВАДЖЫ УРОК 3-АГ КЪЛАСЫ 67

У

Джериева М.Б., Арчегова А.А.
ИНТЕГРИРОВАННЫЙ УРОК ОСЕТИНСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ И ОБЩЕСТВОЗНАНИЯ 72

Æ

Хуытъиаты Альбина
ИРОН АВАДЖЫ УРОК 4-ÆМ КЪЛАСЫ
(ирон æвзаг дыккаг кæмæн у, уыцы скъоладзаутимæ
куыст) 78

Г

ИРОН АВАДЖЫ РАЙДАЙÆН СКЪОЛАЙЫ

Дзампаты Ларисæ
ФОНЕТИКÆ АХУЫР КÆНЫНЫ
АХАДЫНДЗИНАД, ЙÆ ХÆСТÆ РАЙДАЙÆН
КЪЛÆСТЫ 82

Батырты Заремæ
ИРОН АВАДЖЫ УРОК 3-АГ КЪЛАСЫ 90

Мякишева Е.Ю.
ТЕХНОЛОГИЯ ИНТЕРАКТИВНОГО
ВОПРОШАНИЯ..... 92

1/2022

Р

ИРОН АБЗАГ РАВДАУ АНДОНЫ

Майрамыхуаты Фатимæ
АРГЪАУЫ ТЕКСТЫЛ КУСЫНЫ МАДЗÆЛТТÆ
РАВДАУ АНДОНЫ..... 96

У

Кучиты Дианæ, Касаты Иннаæ
РУВАС АМÆ ТÆРХЪУС..... 100

Х

ФÆСУРОКТЫ КУЫСТ

Кцойты Маринæ
МЕТОДИКОН АМЫНДДЗИНÆДТÆ ИРОН АБЗА-
ДЖЫ АХУЫРГÆНДЖЫТÆН АМÆ СКЪОЛАТЫ
БИБЛИОТЕКАТЫ КУСДЖЫТÆН..... 101

С

Гæззаты Иринаæ
«НЫВГÆНÆДЖЫ ЦÆСТÆНГАС ДУНЕМÆ»
(фæсурокты куысты хуыз)..... 107

Т

ДИДАКТИКОН АРМÆГ УРОКМÆ

Гуытгыаты Заремæ
УÆЛÆМХАСÆН АРМÆГ ИРОН АБЗАДЖЫ
УРОКТÆМ..... 110

А

У

Æ

Г

1/2022

Нæ зынаргъ ахуыргæнджытæ!

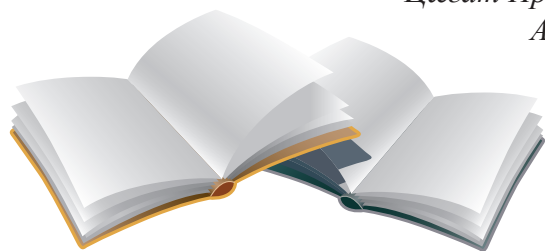
Журнал «Рухстауæг» уын уæ размæ хæссы ног куысты хуызтæ, бафæзминаг ахуыргæнджыты фæлтæрддзинадæй хицæн æрмæджытæ. «Рухстауæг» архайы, ахуырады ногæй цы ис, уымæ уæ зонгæ кæныныл, ахуыргæнджыты раппæлинаг куыст парахат кæныныл. Ацы номыры базонгæ уыдзыстут, йæ куыстмæ сфæлдыстадон цæстæй чи кæсы, уыцы ахуыргæнджыты уроктæ æмæ фæсуроукты куысты хуызтимæ.

Ахуырады кусджыты зоньндзинæдтæ уæлдæргæнæн институт æмдзу кæны рæстæгимæ, æмæ уыцы хъуыддаджы нæ фарсмæ кæддæриддæр вæййы нæ республикæйы Ахуырад æмæ наукæйы министрæд. Ахуыргæнджытимæ мидисджын куыст кæнынæн нын сæххуысты нæ республикæйы ахуыргæндтæ, уæлдайдæр та – ирон æвзаг æмæ литературæ иртасджытæ.

Ацы номыры базонгæ уыдзыстут, Æппæтуæрæсеон Сæрдыгон скъолайы уæнгтæ нæ республикæйы цы куыст бакодтой, уымæ дæр. Уæрæсейы алы регионтæй нæм æрцыдысты 60 ахуыргæнæджы – Æппæтуæрæсеон профессионалон конкурс «Учитель года России»-йы уæлахиздаутæ. Нæ æрыгон ахуыргæнджытæн скодтой мастер-класстæ алыхуызон предметтæй, базонгæ сæ кодтой урок цымыдисон кæныны мадзæлттимæ, скъоладзауты ахуырмæ разæнгард кæныны куысты хуызтимæ. Сæрдыгон скъолайы уæнгтæй бирæты æрмæджытæ сты нæ институты, семæ уæ бон уыдзæн базонгæ уæвын.

Зынаргъ ахуыргæнджытæ, нæ зердæ уын зæгъы æнæниздзинад, фæрнæйдзаг æмæ амондджын ут.

Цæгат Ирыстон-Аланийы Сгуыхт ахуыргæнæг,
Ахуырады кусджыты зоньндзинæдтæ
уæлдæргæнæн институты ректор
Исахъты Людмила

Мадæлон æвзаг

*Уадз, равзæрæд сæдæ 'взаджы мае комы,
Хуыцау мын раттæд минмырон хъæлæс,
Цæмæй дæттон сæдæ нуазæны куывды,
Цæмæй ныззарон булæмæргъау æз.*

*Цæмæй нæ хæхтæм уазæг-иу куы 'рцæуа, –
Æфсымæр ын йæхи 'взагыл зæгъон.
Цæмæй фыдгæнæг мах бæстæм куы цæуа,
Йæ ныхмæ кард йæхи 'взагыл цæгъдон...*

*Фæлæ уæддæр, уæззау тохтæм цæугæйæ,
Нæ фыдæлтæ цы 'взагыл хордтой ард,
Цы 'взагыл хъусын Терчы ирд уылæнтæм,
Кæй фæрцы ис нæ хорз æгъдæуттæн цард,*

*Цы 'взагыл кодта хъарджытæ ныййарæг,
Йæ дарæгæй йæм сау гæххæтт куы 'рцыд,
Цы 'взагыл дзурæм: «Фесгуыхт та ирон лæг!»,
Зæгъут-ма, уый куыд бамыр уыдзæн, куыд?!*

Хостыхъоты Зина

КОНКУРСТАЭ, КОНКУРСТАЭ, КОНКУРСТАЭ...

МЕТОДИКОН АВАРЭАНТЫ РЕСПУБЛИКОН КОНКУРС – 2022

Ирон авзаг амæ литературæйы боны кадæн цы мадзæлттæ арæзт цæуы, уыдонæй иу у республикон профессионалон конкурс «Хуыздæр методикон авæрæн». Ацы конкурс фæцæуы дыууæ хайæ. Фыццаг хайы – фæсауонмæ хуызы, жюриы уæнгтæ æркæсынц конкурсы архайджыты æрмæджытæм, аргъ скæнынц сæ цæттæдзинадæн амæ хуыздæртæн конкурсы дарддæр архайыны бар раттынц.

2022 азы методикон авæрæнты конкурсы фæсауонмæ архайдтой 14 ахуыргæнæджы, кæцытæй 9-æн бар лæвæрд æрцыд сæ фæлтæрддзинад дарддæр æвдисынаен.

Ахуыргæнджытæ жюриы уæнгты базонгæ кодтой сæ куысты ногдзинадтимæ, нырыккон ахуырадон технологиты бындурыл скодтой мастер-класстæ, равдыстой сæхи авторон методтæ, урокты рæстæг цы раззагдæр куысты хуызтæй фæпайда кæнынц, уыцы мадзæлттæ. Уымæ каст цыд ахуыргæнджыты иумæйаг цæттæдзинадмæ, сæ коммуникативон культурæмæ.

2022 азы методикон авæрæнты конкурсы уæлахиздауыл нымæд æрцыд Мæздæджы 1-æм скъолайы ирон авзаджы ахуыргæнæг **Бæзыты Дианæ**.

2-аг бынат адих кодтой Алагыры 2-æм скъолайы ахуыргæнæг **Хъæчмæзты Фатимæ** амæ Дзæуджыхъæуы 18-æм скъолайы ахуыргæнæг **Алыккаты Альбинæ**.

3-аг бынатмæ рацыдысты Æрæфы районы Сечеры хъæуы скъолайы ахуыргæнæг **Дреты Тамарæ** амæ Дзæуджыхъæуы гим-

наз «Интеллект»-ы ахуыргæнæг **Гæбæй-райты Эльвирæ**.

Ахуыргæнджытæ хорзæхгонд æрцыдысты Цæгат Ирыстон-Аланийы Ахуырад амæ наукайы министрады кадæ гæххæттæй амæ æхцайы премитæй.

**Бæзыты Дианæ,
Мæздæджы 1-æм скъолайы
ахуыргæнæг**

МÆ МЕТОДИКОН ÆВÆРÆНÆЙ

Мæздæджы районы цæрынц æхсай фарагст адамыхатты минавæртгæ. Уымæ гæсгæ ирон æвзаджы уроктæ арæх цæттæгонд цæуынц поликультурон ахуырады бындурыл, федералон паддзахадон ахуырадон стандарты домæнтæ хынцгæйæ. Ахуырдаутæ ирон æвзаджы урокты базонгæ вæййынц канд ирон адамы культурæ æмæ æгъдæуттимæ нæ, фæлæ æппæтуæрæсеон хæзнатимæ. Уымæ, кæй зæгъын æй хъæуы, æппæты фыццаг скъоладзауты базонгæ кæнын нæ алыварсы дунеимæ, райгуыраен зæххимæ, Ирыстонимæ. Уый фæстæ рахизæм Уæрæсейы, стæй та зæххы къорыйыл цæраг адæмты тыххæй зоньндзинæдтæм.

Афтæмæй, ирон æвзаг амонгæйæ, сæйрагдæрыл нымайын ирон æвзагмæ, Ирыстонмæ уарзондзинад гуырын кæнын, ирон æвзаджы культурæйыл кусын.

Поликультурон ахуырады принциптыл æнцой кæнгæйæ, ирон æвзаджы фæрцы скъоладзауты зонгæ кæнын дунейы æппæт культурон æмæ техникон æнтыстытимæ. Мæ куыст арæст у традицион методикæйы бындурыл, фæлæ пайда кæнын ног технологитæй дæр. Се 'хсæн – рæзгæ технологитæ (развивающие технологии).

Ахуырадон системæйы ивддзинæдтыл дзургæйæ, арæх пайдагонд цæуы термин «педагогон технологи»-йæ. Æргом здæхт æм цæуы бирæ методикон куыстыты дæр. Арæх ма æмбæлæм терминтыл «ахуырадон технологитæ», «ног педагогон технологитæ», «инновацион ахуырадон технологитæ».

Дзырд «технологи»-йæн йæ хуыды нырма кæронмæ бæлвырдгонд не 'рцыд, фæлæ дзы уæрæхæй пайдагонд цæуы, у грекыг дзырд, нысан кæны «дæсныадыл

ахуырад». Уæрæсейаг педагог А.В. Хуторскийы хуыдымæ гæсгæ, арæхдæр ахуырадон технологитæ фæхонинц ахуыры алыхуызон формæтæ æмæ методты иугонд, кæцыты фæрцы скъоладзау райсы зоньндзинæдтæ. Сæ сæйрагдæр нысан у ахуыргæнæг æмæ скъоладзауы æмгуыстад ахуыры процессы æмæ сæ иумæйаг куысты фæстиуæг. Ахуырадон технологитæ сæйрагдæр арæст сты сывæллæтты интеллектты æмæ ныхасы рæстмæ, сæ удварны хъомыладмæ, сфæлдыстадон æмæ критикон хуыдыкæнынады рæстмæ. Мæнæ куыд фыссы академик Г.К. Селевко дæр: «Любая технология имеет средства, активизирующие и интенсифицирующие деятельность учащихся, в некоторых же технологиях эти средства составляют главную идею и причину эффективности результатов».

Рæзгæ технологиты фæрцы скъоладзаутæ разæнгард кæнынц ахуырмæ; ахуыры æрмæг цæттæйæ нæ исынц, фæлæ урокты саразынц ахæм уавæртæ, цæмæй зоньндзинæдтæ райсынмæ сæхæдæг тырной. Урочы кусын æппæт скъоладзауты рæстыл дæр, куыд тыхджын, афтæ лæмæгътимæ дæр.

Рæзгæ технологитæ куыд амонинц, афтæмæй алы скъоладзауæн дæр æрмæгæй лæвæрд цæуы, йæ бон цас у, уыйас, – йæхи цæстæнгас, йæ зоньндзинæдтæ равдисын йæ бон куыд у, йæхæдæг хатдзæгтæ кæнынмæ куыд арæхсы, уый хынцгæйæ.

Скъоладзаутæн (суанг тыхджынтæн дæр) дæттын, бæстон ахуыды кæнын кæуыл бахъæудзæн, ахæм хæслæвæрдтæ; сæ бон сæ сæххæст кæнын куы нæ уа, уæддæр сыл хуыды кæндзысты, стæй сæ ахуыргæнæджы æххуысæй баххæст кæндзысты.

Ахуырадон процессы тыхджын у алгоритм, аенцой ыл кэны аеппэт ахуырадон система дэр. У армаг аенцондэр, бэстондэр, арфдэр, кэрэдзи фэдыл раст фэткыл аэардэй бацамоныны мадзал. Алгоритмы фэрцы бэлвырд аерфыссэн ис аэвадзы аеппэт фэрстытэ кьаепхэнгай, аенцонай: ахуырдауы афтауы сфэлдыстадон хуызы хуыды кэныныл, бэлвырд куысты хуызтэн раст дзуапп ссарыныл, хьауга хатдзэгтэм аерцауыныл. Кэстэр кьлэсты скьоладзауы рэзтыл куыст амоны, цы зоньндзинэдтэ райстой, уыдонэй алы уавэрти пайда кэнын зоньн, бэлвырд зоньндзинэдтэ хибарэй агурын, рэдыд цэмэн аерцыд, уый сбэраг кэнын ама йа сраст кэнын, аермаеджытэ кэрэдзиуыл барынма арахсын ама сын сэ хицэндзинэдтэ иртасын.

Урочы алы адамыхэттыты минавэрти сывэллэттэ кэй бадынц, уыма гасга аентыстджынаэй пайда кэнын технологи «диалог культур»-эй. Хорз аххуыс мын у скьоладзаутэн сехи удыхьэд раргом кэнынэн, кэрэдзи хуыздэр базоньнэн.

Ацы технологийы фэрцы, ирон аэваг амонгайя, урочы аххэстгонд цауынц ахам хэста:

- аэваг амонын алыхуызон цымыдисаг дидактикон аермаеджы руаджы, грамматикон, сфэлдыстадон хьэзтыты фэрцы;

- грамматикон аермаг амонын лексикон аермаеджы фэрцы;

- ирон аэвагма цымыдисдзинад аэвэрын кэнын;

- скьоладзауы цэттэ кэнын уэлдэр кьлэсты зындэр ама вазыгджындэр аермаг ахуыр кэнынма;

- бэлвырд зоньндзинэдтэ дэтгайя, урочы кусын скьоладзауы иумайаг рэзтыл; рэзын сын кэнын сэ логикон ама сфэлдыстадон хьуыдыкэнынад; хьэздыг кэнын сэ дзырдуатон сконд;

- рэзын кэнын скьоладзауы коммуникативон арахстдзинэдтэ, цэмэй сэ хьуыдытэ аенцонай сэ бон дзурын уа, цэмэй архайой бэлвырд раныхэсты,

цэмэй искэй сцымыдис кэной сэ ныхасма хьусынма, цэмэй сэ бон уа сэ раныхэстэн хьауга кэронбэттэн скэнын. Стыр аергом здахын хьомылады фарстатэм.

Федералон ахуырадон стандартга хынцгайя, программа домь:

- урок методикон ама логикон аэгьдауэй раст аразын;

- педагогон фэрэзтэй эффективонэй пайда кэнын;

- наукайы ног аентыстытэй пайда кэнын;

- урок бэлвырд ахуырадон-хьомыладон процессы бындурыл аразын;

- скьоладзаутэн саразын бэлвырд уавэртэ сэ курдиат аххэстэй раргом кэнынэн;

- аендэр предметтима баст аермагэй пайда кэнын;

- ног аермаг амонгайя, аенцой кэнын рацыд аермагыл;

- хынцын скьоладзауы рэзты аэвэзад ама психологион хицэндзинэдтэ;

- аермаг хьуама дзуапп дэтта, царды цы ногдзинэдтэ ама ивддзинэдтэ цауы, уыдонэн.

Райдайэн скьола бындур аэвэры скьоладзауы зоньндзинэдтэн аэвагайя, литературон кэсынадайя, ныхасы культурайя, хьомыладайя. Скьоладзаутэ разэнгард кэнынц ахуырма, куыстма, рэзы сэ хибарэй хьуыдыкэнынад.

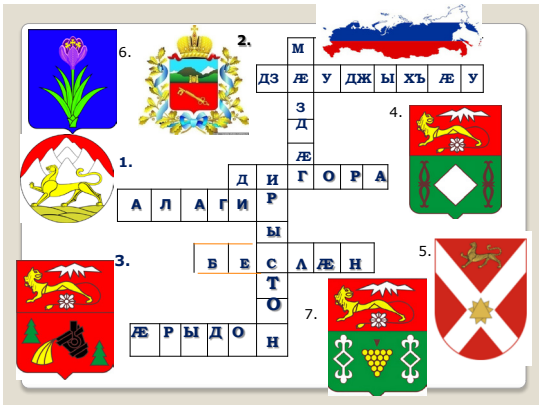
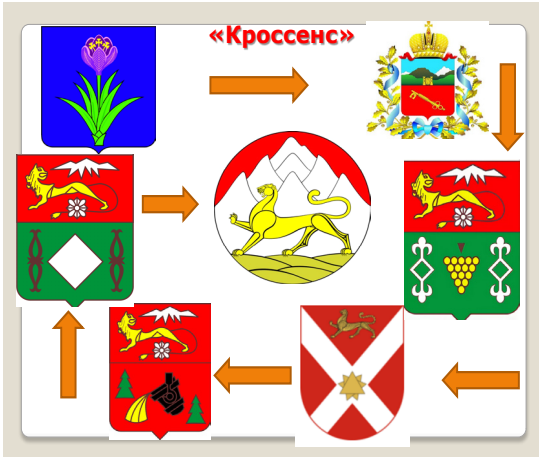
Ирон аэваг цымыдисаг аермаеджы бындурыл ахуыргэнгайя, скьоладзаутэм савэзэры сэрыстырдзинад, сэ маделон аэваг базоньнма тырнындзинад. Бамбарынц, раст дзурга ама фысга ныхас кэй у адаймаджы иумайаг культурэ аэвдисаг.

Ног ахуырадон технологитэ традицион методикон мадзэлттэй хицэн кэнынц уымайя, ама ахуырадон ама практикон хэста аххэст кэнынэн ам фыцпаг бынаты ис ахуыргэнаг ама скьоладзауы аэмбуыстад.

Ахуырадон технологийы сэйрагдэр нысан та у хэрзхьэд ахуыр райсыны фэндэгтэ агурын. Ног технологитэй пайда кэнгайя, ахуыргэнаг рэзын

кæны цымыдисдинад ирон æвзаджы уроктæм.

Мæ куысты архайын, цæмæй сывæллæттæ банкъарой ирон æвзаджы рæсугъддинад, аргъ ын кæной, уарзой йæ. Архайын алы урочы дæр скъоладзаутæн арф зоньндзинæдтæ раттыныл, парахатæй пайда кæнын дидактон хъæзтытæй, дзырдбыдтæй, ахæм фæзилæнтæй, куыд: «Синквейн», «Фишбоун», «Кроссенс», «Кластер».

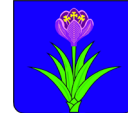

Ахуырдаутимæ интерактивон фæйнæдджы фæрцы саразын дидактон æмæ грамматикон хъæзтытæ. Кæстæр кары скъоладзаутæ бирæ цымыдисдæрæй

ахуыр кæнынц ирон æвзаг мультимедион фæрæзты фæрцы дæр.

Компьютеры фæрцы ахуыр кæнæм ирон зарджытæ, кæцытæ мæхæдæг саразын цыбыр кинонывтæ хуызы. Сабитæ бауарзтой ирон мульткинонывтæм кæсын, уыдонæ фæрцы ныхасы рæзтыл дæр кусæм.

Саразут синквейн: «Ирыстон», «Мæздæг»

1. Иу номдар
2. Дыгуæ миногоны
3. Æртæ мивдисæджы
4. Иу хъуыдыйад
5. Хатдзæг

Царды æппæт фæзындтæ, хицæндзинæдтæ æмæ ногдзинæдтæ ахуырдаутæ базоньц ирон æвзаджы фæрцы.

Афтæмæй æххæстгонд цауы мæ куысты сæйраг хæстæй иу – скъоладзауты алывæрсыг рæзтæн бындур сæвæрын.

*Дреты Тамарæ,
Сечеры хъæуы скъолайы
ахуыргæнæг*

ФÆСУРОКТЫ КУЫСТ КУЫД ИРОН ÆВЗАГ АХУЫР КÆНЫНМÆ РАЗÆНГАРД КÆНЫНЫ МАДЗАЛ

*«Скажи мне – и я забуду,
Покажи мне – и я запомню,
Дай мне сделать – и я пойму».*

Конфуций

Цард размæ цауы, домæнтæ фылдæр кæнынц. Ахуырадон стандартмæ гæсгæ сывæллон урочы хъуамæ фылдæр архайа хибарæй, фылдæр гæнæнтæ уа йæ иумæйаг рæстæн.

Сусæггаг нæу, æрмæст урокты руаджы кæй нæй бауарзын кæнын ирон æвзаг æмæ ирон литературæ. Ноджы фæстаг азты суанг хъæуккаг сывæллæттæ дæр ма фылдæр дзурынц уырыссагау...

Ахуырдауты ирон æвзагмæ здахынæн ссардтон хорз мадзал – фæсурокты куыст. Скъолайы йын ис стыр ахуырадон æмæ хъомыладон ахадындынад. Уæлдай æххуыс у ирон æвзаг æмæ литературæ бауарзын кæнынæн, скъоладзауты предмет ахуыр кæнынмæ сразæнгард кæнынæн.

Фæсурокты куысты фæрцы скъоладзаутæ хуыздæр базонынц ирон æвзаджы сусæгдзинаedtæ, бæлвырддæр базонгæ ваййынц фысджыты царды хабæрттимæ, се сфæлдыстадимæ. Бауарзынц æвзаг æмæ литературæ, райрæзы сæм сфæлдыстадон куыстмæ тырнындынад.

Фæсурокты куысты хъомыладон ахындынад:

– раргом кæны ахуырдауты индивидуалон гæнæнтæ, сæ курдиат.

– хъæздыгдæр кæнынц зонындынаedtæ æмæ арæхстдзинаedtæ.

– æххуыс у къорды куыстыл фæцалх кæнынæн.

– ахуырдаутæм рæзын кæны цымыдисдынад алыхуызон куысты хуызтæм.

Фæсурокты куысты хуызтæ сты:

– дзургæ æмæ фысгæ;

– иудадзыгон æмæ, рæстæгæй-рæстæгмæ кæй æххæст кæнынц, ахæмтæ;

– индивидуалон, къорды кусгæйæ, æппæт ахуырдаутимæ дæр иумæ æххæстгæнæн.

Фæсурокты куысты принциптæ:

- бархион принцип;
- архайдон принцип;
- æмхуызон гæнæнты принцип;
- курдиат рæзын кæнынцы принцип;
- индивидуалон гæнæнтæ рæзын кæнынцы принцип.

Ацы принциптыл æнцойгæнгæйæ, не скъолайы сæвзæрд «Ирон æвзаджы клуб», кæцы байгом кодта ма ахуырдаутæн стыр фадæттæ, цæмæй раргом кæной се сфæлдыстадон хъарутæ алы здахтыты.

Нæ клубы девиз:

«Ирон дзырд махæн – нæ фыдæлты намис,

Ирон дзырд – Иры цæсгом».

Клубы нысан:

– цымыдис кæнын ирон æвзаг æмæ литературæ, истори ахуыр кæнынмæ; фæцалх кæнын иртасæн куыстытыл, лæвæрд темæйы бындурыл хибарæй проект бацæттæ кæныныл;

– ахуырдауты базонгæ кæнын мадалон æвзаг æмæ литературæйы рæзты къæпхæнтимæ;

– фæпарахат канын ахуырдауты дунæмбарынад бынæттон æрмæгæй, ахуырдауты зæрдæты гуырын кæнын уарзондынад æмæ цымыдисдынад ирон аив дзырдмæ.

Клубы хæс:

– хъуамæ ахуыргæнинагтæ урочы пасивон ма уой, æнкъард сын ма уа, фæллайгæ ма кæной.

Нæ ахуыртæ фæцæуынд ирон æвзаг æмæ литературæйы кабинеты, библиотекайы, хъæуон клубы.

Клуб дих кæны 4 секцийыл ахуырдауты интересæм гæсгæ.

Алы къордæн дæр ис ном:

- иртасджытæ «Æвзаджы дæснытæ»;
- сценаристтæ «Иры фæсивæд»;
- амонджытæ «Æрыгон стъалытæ»;
- аив дзырды дæснытæ «Къостайы фæдонтæ».

Иртасджытæ, зæгъæм, иуæй-иу ахуырдаутæм ис цымыдисдинад хицæн дзырдты равзæрдмæ, æмбисæндтæм, фразеологион дзырдастытæм, æмæ уыдон фæкæнынд чысыл иртасæн куыстытæ.

Ацы секци ахуырдауты сразæнгард кæны наукон-иртасæн куыстытæм; хибарæй информаци æмбырд кæнынмæ. Дзырды лексикон нысаниуæгыл кусгæйæ, ахуыргæнинагтæм сæвзæры ахæм хъуыды: алы дзырдæн дæр ис йæхи «ад», йæхи улæфт, рухс æмæ хъарм.

Дæнцæгæн æрхæсдзынæн Лингвистикон этюд «Рæстдзинад».

1. Равзарын дзырды нысаниуæг.

2. Скæнын дзырды морфологион, морфемикон æвзæрст.

3. Ссарын дзырдмæ антонимтæ, синонимтæ.

4. Ссарын дзырдимæ фразеологизмтæ. Зæгъæм, «Рæстдзинад цæстытæ къахы».

5. Ссарын дзырдимæ æмбисæндтæ.

«Рæстдзинад арты нæ судзы, дон дæр æй нæ ласы».

6. Ссарын, ирон æмæ уырыссаг литературæйы ацы дзырдæй кæм пайда кæнынц, ахæмтæ. Зæгъæм, «Иунæджы кадаг».

Уырыссаг литературæйы – легенда «Ложь и правда»,

С. Есенины æмдзæвгæ «Правда – мать родная».

Тот поэт, врагов кто губит,

Чья родная правда – мать,

Кто людей как братьев любит

И готов за них страдать.

7. Кувæндæгтæ. Царды рæстдзинад æвдисæг. «Реком», «Хетæджы къох».

Тайландаг Лек Вирийапхан сарæзта Аргуан «Храм Правды». Уый зæгъы:

«Физическое существо портится и разрушается в течение времени, но Правда и Совершенство – бессмертны».

8. Правда в Буддизме, Правда в Христианстве.

9. Газет «Рæстдзинад», газета «Правда».

10. Нывæцæн «Рæстдзинад – нæ царды бындур».

Ахуыр кæнæм нывæцæнтæ фыссыныл. Арæх мæ ахуырдаутæ свæййынд конкурсы уæлахиздаутæ.

Дæнцæгæн æрхæсдзынæн цæцæйнаг чызг, Башхаджиева Линдæйы куыст, бацахста фыццаг бынат конкурсы «Осетия в сердце моем». Кæд нывæцæн уырыссаг æвзагыл ныффыста, уæддæр дзы равдыста уарзондинад Ирыстоны зæхмæ.

«Осетия... Сколько любви и тепла испытываю к тебе! Часто бываю во Владикавказе, вижу красивые фонтаны, брызги которых долетают до небес. Вокруг этих фонтанов бегают счастливые дети, а неподалеку отдыхают их счастливые родители и наблюдают за своими чадами.

На выходные, когда уезжаю к себе на Родину, я всегда с нетерпением жду возвращения в Осетию, меня туда буквально тянет неведомая сила. Самые лучшие моменты моей жизни связаны с Осетией.

Об Осетии можно говорить много. Я очень ее полюбила, и, конечно, хочу, чтобы она становилась все лучше и лучше.

Я Осетию представляю в будущем светлой, солнечной, зеленой, в которой приятно будет жить, и в которой будут чувствовать себя защищенными и счастливыми.

Я желаю осетинскому народу процветания и благополучия».

Сомихаг лæппу Давид Мунтянов фыссы йæ нывæцæны:

«Кæд сомихаг лæппу дæн, уæддæр бауарзтон ирон æвзаг, ирон æгъдæуттæ. Æрæдджы не скьола бабæрæг кодта телерадиокомпани «Осетия-Ирыстон». Мæн мæ æрхаудта кадджын хæс – радзурын æмдзæвгæ ирон æвзагыл. Радзырдтон Хи-

дирти Ехъайы фыст æмдзæвгæ «Ме 'взаг», стæй ма интервью дæр райстой. Уæдæй фæстæмæ ма ныл базæд базыртæ. Фæнды ма ноджы æмæ ноджы дзурын ирон æвзагыл, архайын конкурсты, олимпиадæты. Æнтысгæ дæр мын кæны».

«Иртасджыты къорд» фæфыссынц нывæцæнтæ скъолайы къулын газетмæ.

Сценаристты секцимæ сæхи ныффыссынц, сценæмæ рахизын кæй фæнды, фидæны йæ дæсныад артисты куыстимæ сбæттынмæ чи хъавы, ахæм сывæллæттæ.

Сæ арæхстдзинад равдисынц æрмæст сценæйыл нæ, фæлæ урокты дæр, поэтикон миниатюрæтæ æвæргæйæ.

Зæгъæм, лексикон аргъау «Архаизм æмæ Неологизм», кæнæ скъуыддзаг радзырдтæ «Челе» æмæ «Дыууæ дидинаджы», Нарты таурагътæй ист скъуыддзæгтæ.

Сценаристты секци æрмæст зониндзинадтæ нæ хъæздзыг кæны, фæлæ ма рæзын кæны логикон хъуыдыкæнынад дæр. Секцийы куысты сæйрагдæр у архайд, йæ фæрцы райхæлынц ахуырдауты курдиаттæ, артистизм. Уацмыстæй цыбыр сценкæ-

ты æхайргæйæ, рæзы ахуырдауты ныхасы хъæд.

Амонджыты секцийы ахуырдауты фæахуыр кæнæм раст æмæ аив дзурыныл, интервью райсыныл. Фæцалх вæййынц скъолайы концерттæ амондыныл, алыхуызон бæрæгбæттæ архайыныл.

Аив дзырды секцийы бæстон амынд цæуынц иумæйаг домæнтæ дзургæ ныхасмæ, цавд æвæрыны æгъдауттæ, ныхас фæцæуы ирон æвзаджы лексикон, фонетикон, грамматикон фарстатыл æмæ æвзаджы конструкцитыл. Ацы секцийы ахуыр кæнæм æмдзæвгæтæ аив дзурыныл, прозæ раст кæсыныл, равдисæм концерт-миниатюрæ, ахуыр кæнæм сценæмæ раст рацæуыныл, сценæйы хи дарыныл. Аив дзырды секцийы хъусдард цæуы аивадон литературæмæ. Ахуырдаутæ свæййынц конкурсы уæлахиздаутæ.

Цы куысты хуызтæ ранымадтон, уыдон фадат дæттынц ахуырдауты иумæйаг райрæзтæн, рæзын сын кæнынц сæ арæхстдзинадтæ.

**Сценаристтәе «Къостайы фәедонтәе»
«Амыраны рух»
2022 аз 2-аг бынат**

Аив дзырды дәснытәе

**1-аг бынат «Ирон дән әз»
Бозырты Хъазыбег. 2021 аз**

**Мунтянты Д. «Мадәлон
әвзаджы бәргәгбон»
2022 аз. 2 бынат**

Аив дзырды дәснытәе «Къостайы фәедонтәе»

**Конкурс «Ирон дән сәз» 2 бынат, 2021 аз,
Дегъуаты Кристина**

Алыккаты Альбина,
Дзæуджыхъæуы 18-æм скъолайы
ахуыргæнæг

АХУЫРДЗАУТЫ АРХАЙД УРОЧЫ АКТИВОН КÆНЫНЫ МАДЗÆЛТТÆ

Мæ ныхас мæ фæнды райдайын А.С.Пушкины рæнхъытæй: «Чтение – ничто; осмысленное чтение – кое-что; чтение осмысленное и прочувствованное – совершенство!»

Ацы фæстаг рæстæг иууылдæр фиппайæм, сывæллæттæ сæ хъус кæсынмæ кæй нæ дарынц, уый. Растдæр æй куы загъæм, уæд та – кæй нæ уарзынц кæсын, уый. Ныры дуджы сывæллæттæн æнцондæр у интернеты видеомæ бакæсын, кæнæ та электрон чиныгмæ байхъусын. Фæлæ мах, хистæртæ, ахуыргæнджытæ, уынæм, сывæллæттæн сæ каст æмбаргæ кæй нæу. Уацмысы текст бакæсынц, фæлæ йæ нæ бамбарынц, бакæсынц æй, фæлæ йæ сæ бон радзурын нæ вæййы. Ацы ран ахуыргæнæгæн стыр ахъаз сты ног технологитæ.

Фæстаг рæстæг ахуырады активонæй дзурынц æмæ парахат кæнынц, «финансовая грамотность» кæй хонынц, уыцы æмбарынад. Уымæн йæ хуызтæй иу у «читательская грамотность». Сывæллон хъуамæ æмбара, цы кæсы, уый, уæрæхдæр кæна йæ зонындзинæдтæ æмæ йæ авналæнтæ, хъуыды кæна, цы бакаст, ууыл æмæ дзы йæ бон уа спайда кæнын царды мидæг.

«Читательская грамотность» райрæзын кæнынæн амонинц бирæ алыхуызон методтæ æмæ мадзæлттæ, кæцытæ ахъаз сты сывæллонæн кæсын бауарзын кæнынæн, цы кæсы, уый æнцондæрæй бамбарынæн. Сты алыварсыг, цымыдисаг æмæ эффективон. Кæцыдæр мадзæлттæ мын феххуыс вæййынц ахуырдауты архайд урочы фæрæвдздæр кæнынæн. Загъæм:

1. Райдайæн кълæсты арæх пайда кæнын куысты хуыз «Фыццаг дзырдут»-æй. Скъоладзау фыццаг хатт кæсы уацмыс,

йæ къухы кърандас, афтæмæй. Цы дзырдтæ не 'мбары кæсгæйæ, уыдоны бын кæны хахх. Каст куы фæуой сывæллæттæ, уæд хъуамæ сыстой сæ бынæттæй, æппындæр чи ницы бахахх кодта, уыдон. Чи сыстад, уыцы сывæллæттæ иннæтæн æмбарын кæнынц æнæзонгæ дзырдтæ, ахуыргæнæджы æххуыс сæ куы хъæуа, уæд сæм уый дæр фæкæсы. Афтæмæй скъоладзаутæ раргом кæнынц сæ зонындзинæдтæ, архайынц иууылдæр уыцы куысты хуызы, сæ зæрдыл хуыздæр бадарынц уыцы дзырдтæ, æмæ уый руаджы сæ дзырдут хъæздыгдæр кæны.

Куысты хуыз «Фыццаг дзырдут»-æй урочы куыд фæпайда кæнын, уый уын равдисдынæн, дыккæгæм къласы Нигеры æмдзæвгæ «Сабиты зарæг»-ыл æнцой кæнгæйæ.

Сывæллæттæ кæсынц æмдзæвгæ æмæ бæрæг кæнынц дзырдтæ *хæдбынай, сынт, сæнтсырх*.

Дзырдты бын чи нæ бахахх кодта, уыцы ахуырдаутæ сыстынц æмæ иннæтæн æмбарын кæнынц дзырдты нысаниуджытæ.

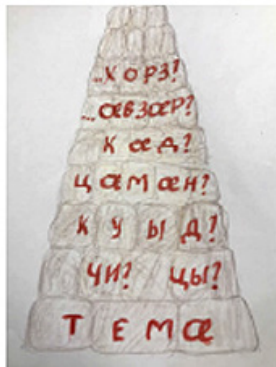
Ахæм куыст скæнæн ис æртыккаг къласы Хетагкаты Къостайы æмдзæвгæ «Кæмæн цы...»-имæ кусгæйæ дæр. Сывæллæт-

тæ кæсынц æмдзæвгæ æмæ бæрæг кæнынц дзырдтæ æмæ дзырdbæстытæ *рад*, *хоры кæндæн*, *сонт*, *загъдкæхæгæн*, *магусайæн*, *кæф*. Дзырдты бын чи нæ бахахх кодта, уыцы ахуырдаутæ сыстынц æмæ иннæтæн æмбарын кæнынц уыцы дзырдты нысанууджытæ.

2. Астæуккаг кълæсты ирон литературæйы урокты арæх спайда кæнын куысты хуыз «Зонды мæсыг»-æй. Ацы мадзал арæзт у мæсыджы хуызы: æппæты бинаг къæйдурыл фыст цæуы темæ, мæсыг куыд уæлдæр цæуы, афтæ йæ дуртыл къæпхæнтау фыст цæуынц фæрстытæ.

Куысты хуыз «Зонды мæсыг»

Къæпхæнтыл фыст сты фæрстытæ: чи? цы? кæд? куыд? цæмæн? раст æй бамбæрстон...? цы у хорз? цы у æвзæр? цымæ цы уыдаид...? кæм сæ пайда кæнæм?

Уацмыс бакæсыны размæ æппæты бинаг къæйдурыл фыст цæуы темæ. Уацмыс каст куы æрцауа, уæд сывæллæттæ алы къæпхæны фæрстытæн дæр дзуапп дæттынц. Ацы куысты хуыз сæ зæрдæмæ тынг цæуы. Куысты хуыз «Зонды мæсыг»-ы фæрцы скъоладзаутæ хъазты хуызы æдæрсгæйæ дзурынц сæ хъуыдытæ. Нæ тæрсынц раст дзуапп нæ раттынæй, сæ бон у кæрдзи срæст кæнын дæр. Куысты хуыз «Зонды мæсыг» стыр ахъаз у скъоладзауты ныхасы рæзтыл кусгæйæ дæр. Хуыздæр бадарынц сæ зæрдыл уацмысы мидис.

Равдисдынаен æй, 5 къласы Барахты Гиноы радзырд «Зæлимхан»-ыл æнцой кæнгæйæ.

ÆГАС ЦÆУАЙ, УАЛДЗÆГ!

42 урок

Сабиты зарæг

Уалдзæг æрфыди, хъазы,
Хур нæм йæ тынгтæ уадзы:
– Батав нæ, батав дзæбæх!

Хъæдбынаей мæргътæ зарынц,
Хъæлдзæгæй дæттæ уайынц,
Дидинаег фестали зæхх...

Атахти, нал зыны сынт!
Уæртæ гæлæбу фæзынд –
Уалдзæджи хъæбул – сæнтсырх.

Низер

1. Цæуыл зарынц сабитæ?
2. Кæцы дзырдтæ баххуыс сты уалдзыгон ныдæр равдисынæн?
3. Цæвæр æнкъарæнтæ сæвзæрын кодта уалдзæг!

КÆМÆН ЦЫ...

Алы куыстæн – рад.
Дзидзидайæн – мад.

Хорз фыййауæн – фос;
Бира фосæн – хос.

Хоры кæндæн – зад,
Хоры хæрдæн – кад.

Сонт рæдыдæн – барст;
Хорз зæрдæйæн – уарзт.

Рагон мастæн – тад;
Загъдкæхæгæн – над.

Магусайæн – цæф;
Цырд лæппуйæн – кæф!..

Æппæты бинаг къæйдурыл фыст цæуы темæ «Зæлимхан». Ахуыргæнæг кæсы радзырд. Уый фæстæ сывæллæттæ дæттынц дзуæппытæ алы къæпхæнты фæрстытæн дæр.

... **чи? цы? кæд? куыд?** Раджы, паддзахы дæр куы нæма раппæрстой, уæд. Бимбол. Зæлимхан.

... *раст æй бамбæрстон ...?* Бимбол æцæгæйдæр хиппæлой æмæ æнæфсис адæймаг уыд?

... *цы у хорз? цы у æвзæр?* Бимбол сых-бæстæйы æхсæн нымад уыд хорз адæймагыл: хæдзардзин, хъæлдзæг, кафаг. Бимболæн йæ бон нæ баци йæ уарзон бæх Зæлимханыл узæлын.

... *цымæ цы уыдаид ...?* Бимбол Зæлимханæн æгæр уæззау уæрдон куы нæ ласын кодтаид, уæд ...

... *цæмæн?* Цæмæн æмæ кæй аххосæй амард Зæлимхан?

... *кæм дзы пайда кæнæм?* Мах, æнæмæнг, хъуамæ ахæм рæдыдтыгæ ма бауадзæм æрцауын. Аудын хъæуы цæрагойтыл.

3. Астæуккаг кълæсты стыр ахадындзинад ис куысты хуыз «Зонды къутæр»-æн. Йæ сæйраг мидис у критикон хъуыдыкæнынады технологийы бындурыл ахуырдауты фæцалх кæнын литературон уацмысы сæйраг хъуыды бæрæг кæныныл, бирæкъалиуджын æмæ бирæкъабазджынаы къутæры хуызæн сæйраг хъуыдыйы алыварс уацмысы мидис æвзарыныл ахуыр кæнын. Ацы мадзалæй пайда кæнæн ис урокæн йæ алы этапы дæр. Куыст цæуы афтæ: бæрæг кæнæм центр, уый у нæ темæ, уымæй цæуы алырдæм бирæ къалиутæ æмæ алы къалиу дæр хæссы хъуыдыджын нысаниуæг. Ахуыргæнæг йæ урокты арæх куы пайда кæна ацы мадзалæй, уæд ахуыртæн уыдзæн хорз фæстиуджытæ.

Куысты хуыз «Зонды къутæр»

Дæнцæгæн æрхæссæм 5-æм къласы Мамсыраты Дæбейы радзырд «Хъæндил»-ы анализы фрагмент. Уацмысимæ базонгæ кæныны фæстæ ахуыргæнæг фæйнагыл астæуæй фыссы темæ – «Хъæндил – нæлгоймаг, хæдзары астæуккаг цæджындз». Темæйæ алырдæм къалиутæ сæ къабæзтæ ивазынц. Къалиутыл: Хъæндилы райгуырд; Чермен; Йæ сабийы бонтæ; Хъæндилы ус; Хæдзары цæджындз; æнамонд; Фæныкгуыз; Рон; Хъæндилы амард.

4. Ирон литературæйы урокты ма спайда кæнын куысты хуыз «Быцæуныхас»-æй.

Куысты хуыз «Быцæуныхас»

Уацмыс бакæсыны фæстæ, йæ персонажтæн характеристика дæтгæйæ, скъоладзаутæ бæрæг кæнынц уацмысы архайджыты миниуджытæ. Фыццаг къорд хъуамæ сбæрæг кæна уацмысы хъайтартæн сæ фæзминаг миниуджытæ, уымæ сæ хъуыдытæ хъуамæ фидар кæной текстæй кæнæ та цардæй ист дæнцæгтæй. Дыккаг къорд та сбæрæг кæны персонажтæн сæ æппæрцæг миниуджытæ, уыдон дæр пайда кæнынц текстæй ист рæнхъытæй. Ахуырдауты къордтыл дих кæнгæйæ, æнæмæнг семæ хъæуы аныхас кæнын, – алы сывæллон дæр йæхæдæг æвзары, кæцы къордимæ уыдзæн, уый. Къордтыл куы адих уой, уæд сæ фæхъæуы быцæуныхасы сæ хъуыдыты растдзинад бахъахъхъæнын.

Урочы кæрон хъуамæ скæной иумæйаг хатдзæгтæ. Ацы куысты хуыз сывæллеттæн рæзын кæны сæ критикон хъуыдыкæнынад. Йæ фæрцы скъоладзаутæ фæцалх вæййынц быцæуныхасы архайыныл, хи цæстæнгас фидарæй хъахъхъæныныл, аргументтæ агурыныл.

Куысты хуыз «Быцауныхас»-æй куыд фæппайда кæнын, уымæн дæнцæгæн æрхæсдзынæн 7 къласы ирон литературæйы урочы фрагмент. Хъайттаты Сергейы уацмыс «Ирæд» равзарыны фæстæ скъоладзаутæм ратгæм фарст: «Тасолтан раст бакодта, Хуысинæйæн йæ рæдыд кæй ныххатыр кодта, уымæй?» Скъоладзаутæ сæхи фæндонмæ гæсгæ (уый у тынг ахсджиаг!) сбадынц дыууæ къордæй. Дыууæ къорды дæр бадынц хицæнтæй æмæ фидар кæнынц сæ хъуыдытæ, агурынц аргументтæ сæ хъуыды бафидар кæнынæн. Дзуапп дæттынмæ куы сцæттæ вæййынц, уæд се 'хсæн бацайдагъ вæййы быцауныхас. Алы къорд дæр хъуамæ æрхæсса ахæм æвдисæйнагтæ, кæцыты руаджы сæ бон суа сæ хъуыды ныффидар кæнын.

Урочы кæрон æрцауынц иумæйаг хатдзæгмæ: Ирон адæм кæддæриддæр тыхджын уыдысты се 'гъдауæй. Хуысинæ нæ фæтарст мæлæтæй, йæхи нæ бамбæхста хистæры тæрхонæй, фæрæдыд æмæ йæ рæдыдыл басаст, йæхи къахæй æрбацыд, карз тæрхон ын чи рахастайд, уый размæ. Ныххатыр кодта зæронд Тасолтан Хуысинæйæн йæ чызджы скъæфт æмæ мæлæт, йæхи æфхæрд. Æмбæрста, фыдæлты талынг æгъдаутгæ (ирæд фидын) йæ кæй бакодтой цъысымы. Æппæты тынгдæр Тасолтаны хъару, зонд æмæ куырыхондзинад рабæрæг сты, ахæм хъару йæм кæй разынд, æмæ кæй ахызт фыдæлты талынг æгъдаутты сæрты, йæ рухс зонд æмæ адæймагуарзондзинад (гуманизм) кæй фæуæлахиз, уымæй.

«Уыцы аз хъæубæстæ æвдисæн уыдысты, Иры дзыхъхъы чи нæма æрцыд, ахæм

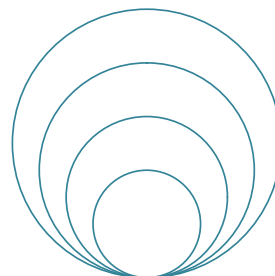
хъуыддагæн: Тасолтан йæ дыккаг чызг Мæдинайы Хуысинæйæн радта».

5. Цымыдисаг ма мæм кæсы куысты хуыз «Доны уылæнтæ». Доны дур куы ныппарай, уæд дзы фæйнардæм уылæнтæ куыд ацауы сæ фæндагыл алцыдæр куыд базмæлын кæнынц, раст афтæ иу дзырдæн йæ бон у базмæлын кæнын бирæ хъуыдытæ æмæ дзы рауайы æнахъæн истори.

Ацы куысты хуызæй спайда кæнын ирон æвзаджы урочы, текстыл кусгæйæ, кæнæ та ирон литературæйы урочы, уацмысы текст æвзаргæйæ. Уацмыс (текст) кæронмæ каст куы фæвæййæм, уæд райсæм иу æнцойгæнæн дзырд (опорное слово), ныффыссæм æй цæджындзы райдайæны.

Куысты хуыз «Доны уылæнтæ»

Н- нæртон
А- алæмæттаг
Р- рæсугъд
Т- тыхджын

Æнцойгæнæн дзырды алы дамгъæйыл дæр скъоладзаутæ æрхъуыды кæнынц темæимæ баст номдартæ, мивдисджытæ, миногонтæ кæнæ дзырdbæстытæ. Зæгъæм, спайда дзы кæнæм Нарты кадджытæ ахуыр кæнгæйæ. Ацы куыст канд урочы æххæст кæнынæн нæу, фæлæ ма йæ ратгæн ис хæдзармæ дæр. Куысты хуыз «Доны уылæнтæ»-й пайда кæнгæйæ, скъоладзаутæ æнцондæрæй саразынц литературон фæлгонц.

ÆППÆТУÆРÆСЕОН ПРОФЕССИОНАЛОН КОНКУРС «УЧИТЕЛЬ ГОДА РОССИИ»-ЙЫ УÆЛАХИЗДЗАУТÆ ИРЫСТОНЫ

Хурхатæны мæйы 14-æм бонæй 22-æм бонмæ Дыгургомы рæсугъддæр бынæттæй иу – туристон базæ «Комы Арт»-ы ацыдысты Æппæтуæрæсеон Сæрдыгон скъолайы ахуыртæ. Ам нæ республикæйы æрыгон ахуыргæнджытæн сæ фæлтæрдзинад цæстуарзонæй æвдыстой Æппæтуæрæсеон Сæрдыгон скъолайы уæнгтæ, æдæппæтæй – 60 курдиатджын ахуыргæнæджы Уæрæсейы 26 регионæй.

Уазджытæ иууылдæр уыдысты Æппæтуæрæсеон профессионалон конкурс «Учитель года России»-йы уæлахиздзæутæ æмæ призертæ, æрцыдысты нæм Мæскуыйæ, Красноярскæй, Ханты-Мансийскы автономон округæй, Краснодарæй, Челябинскæй, Екатеринбургæй æмæ Уæрæсейы иннæ горæттæй.

Ахуыртæ аразт æрцыдысты Республикæ Цæгат Ирыстон-Аланийы ахуырад æмæ наукæйы министрады стæй Ахуырады кусджыты зониндзинадтæ уæлдæргæнæн институты æмæ Педагогон институты хъæппæрисæй. Ахæм ахуыртæ Цæгат Ирыстон-Аланийы скæныны фæндон сæв-

зардис Æппæтуæрæсеон клуб «Учитель года», «Учительская газета» æмæ Ахуырады Æппæтуæрæсеон профсоюзтæм.

Сæрдыгон скъолайы архайджытæ нæ республикæйы æрыгон ахуыргæнджытæн нырыккон ахуырадон технологиты биндурыл кодтой мастер-класстæ алыхуызон предметтæй, базонгæ сæ кодтой урок цымыдисон кæныны мадзæлттимæ, скъоладзауты ахуырмæ разæнгард кæныны куысты хуызтимæ, амыдтой сын ног урокты хуызтæ, цымыдисаг фæсурокты методтæ.

Нæ ахуыргæнджытæ стыр æхсызгонæй бакастысты Æппæтуæрæсеон конкурс «Учитель года»-йы алы азты уæлахиздзауты куыстмæ – К.Г. Демушов, Н.М. Растрепина, С.В. Коблякова, Н.К. Князева, Е.А. Щербакова, И.В. Маркина, Я.В. Печеневская æмæ иннæты. Цымыдисдзинад сæм сæвзарын кодта журнал «Методист»-ы сæйраг редактор Е.М. Пахомовойы практикон мастер-класс метапредметон универсалон ахуырадон архайдтыты райрæзтыл кусыны тыххæй.

Мидисджын уыд Сæрдыгон скъолайы

культурон программæ дæр: спортивон-интеллектуалон эстафетæ, спортивон хъæзтыты чемпионат, Педагогон квиз, кафджыты ерыстæ «Dance battle» – 8 командæйæ алкæцы дæр сахуыр кодта æмæ иннæтæн æвдыста цавæрдæр бæстæйы кафт.

Сæрдыгон скъолайы архайджытæ – республикæйы æрыгон ахуыргæнджытæ – уазджытæн равдыстой цалдæр мастер-классы, уымæ ирон чъиритæ куыд кæнын хъæуы, уый дæр. Уазджытæ базонгæ сты ирон фынджы æгъдауттимæ, сæхи къухтæй бафæлвардтой ирон чъиритæ скæнын.

22 июлы ахуыргæнджыты Æппæтуæрæсеон Сæрдыгон скъола йæ куыст фæцис. Йæ архайджытæн кадджын уавæры бузныджы ныхæстæ загъта республикæйы Ахуырад æмæ наукайы министр Алибекты Эллæ. Æппæтуæрæсеон Сæрдыгон скъолайы разамонæг В.Н. Головнер раарфæ кодта фысымтæн, Скъолайы куыстæн хорз уавæртæ кæй скодтой, уый тыххæй. Владимир Нодарович бузныг загъта республикæйы Ахуырады кусджыты зонндзинаедтæ уæлдæр-

гæнæн институты ректор Исахты Людмилайæн, кады гæххæттытæй схорзæхджын кодта, мастер-класстæ сын чи бацæттæ кодта, уыцы æрыгон ахуыргæнджыты. Æппæтуæрæсеон Сæрдыгон скъолайы фæткмæ гæсгæ, республикæйæн балæвар кодтой «Учитель года»-йы тырыса.

**Тедеты Илонæ,
Алайнаг гимназы ахуыргæнæг**

МÆ МЫСИНÆГТÆ АХУЫРГÆНДЖЫТЫ ÆППÆТУÆРÆСЕОН СÆРДЫГОН СКЪОЛАЙЫ ТЫХХÆЙ

дæр ахуыргæнджыты куыстмæ, сæ фæзминаг фæлтæрддзинадмæ.

Фараст боны куыд агæпп кодтой, уый æмбаргæ дæр нæ бакодтам – ахæм мидисджын æмæ цымыдисаг рауадысты. Уымæ нæхæдæг дæр архайдтам алыхуызон куысты хуызты – брейн-рингты, интеллектуалон хъæзтыты, кvizты. Нæ улæфты рæстæг дæр хуымæтæг хуызы не 'рвыстам. Не 'гасмæ дæр æнхæлмæ кастысты алыхуызон ерыстæ, эстафетæтæ æмæ конкурстæ. Мах кафыдыстæм, зарыдыстæм, хъазыдыстæм. Фæлæ сæйрагдæр уыдысты ахуыртæ.

Сæрдыгон скъолайы нæ уазджытæн æртæ æрыгон ахуыргæнæгæй (Кокойты Дианæ, Гаглойты Луизæ, Тедеты Илонæ) бацæттæ кодтам мастер-класс ирон æвзагæй. Сæ размæ сын рахастам Хетæгкаты Къостайы æнæмæлгæ рæнхъытæ: «Весь мир – мой храм, любовь – моя святыня, Вселенная – Отечество мое!» Нæ куыст сбастам ахæм хъуыдымæ: «Алы нацийæн дæр йæ тых, йæ астаумагъз у йе 'взаг. Æвзаг у нацийы фидиуæг, нацийы дунетимæ кæрæдзиуыл бæттыны фæрæз. Æнæ 'взаг иу адæмышаттæн дæр уæвæн нæй. Национ æвзагимæ рæзы нацийы ном, йæ культура, йæ кад». Ирон æвзагмæ байхъусынмæ, чысыл ыл дзурыныл фæцалх уæвынмæ цы ахуыргæнджытæ æрбацыд, уыдонæн бацамыдтам иронау салам дæттын, хи тыххæй дзурын, нымайын. Нæ уазджытæ стыр цымыдисæй байхъуыстой ирон æвзаджы историимæ баст цаутæм, базонгæ сты ирон æгъдæуттимæ.

Æз ацы балцæй æрцыдтæн сæдæ хатты хъæздыгдæрæй: ссардтон дзы ног хæларттæ, райстон бирæ зонындзинæдтæ. Сæрдыгон скъола мæ бауагъта ныфс ахуыргæнæджы куыст дарддæр æххæст кæнынмæ.

Фараст боны мах уыдыстæм æрыгон ахуыргæнджытæн арæзт Сæрдыгон скъолайы. Ахуыртæ цыдысты Дыгургомы, туристон базæ Комы арты. Мах зæрдæхæлдзæгæй нæ рæстæг арвыстам æрдзы хъæбысы.

Æрыгон ахуыргæнæджы тынг фæхъæуы, йæ куысты сусæгдзинæдтæ йын цæстуарзонæй чи радзура, ахæм фæлтæрдджын адæймаг. Ацы цыбыр рæстæгмæ мах базонгæ стæм иу ахæм адæймагимæ нæ, фæлæ сæдæимæ. Сæ фæрцы нæ зонындзинæдтæ дзæвгар фæуæрæхдæр сты.

Сæрдыгон скъолайы уæнгтæ архайдтой æрыгон ахуыргæнджыты сæ куысты ирдæр фæзилæнтимæ базонгæ кæныныл. Æвдистой нын сæ арæхстдзинад урок бацæттæ кæнынæй, хæдзармæ куыст раттынæй, фæсурокты куыст бацæттæ кæнынæй. Стыр цымыдисæй бакастыстæм Уæрæсейы хуыз-

АХУЫРГÆНДТÆ – СКЪОЛАЙÆН

*Куыдзойты А.Ф.,
филологон наукæты кандидат,
РЦИ-Аланийы Истори æмæ архе-
ологийы институт*

КОНТЕКСТОН ÆРХÆЦÆН НЫСÆНТТÆ АИВАДОН ТЕКСТЫ

Æрхæцæн нысæнтты сæйраг функци у, морфологион фæрæзты кæнæ дзырдты рæнхъæвæрды фæрцы равдисæн кæмæн нæй [3], фысгæ ныхасы ахæм дих æвдисын. Хицæн æвзæгты ахæм дихы бындур ис алыхуызон принциптæ: грамматикон (кæнæ структурон, формалон-грамматикон), мидисон (семантикон), интонацион æмæ æндæртæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, цавæрфæнды æвзадзы пунктуацион системæ дæр æрмæст иу принципмæ гæсгæ арæст нæу, хатгай дзы баиу вæййынц цалдæр принципы, фæлæ сæ иу вæййы сæйраг. Ирон æвзадзы уый у структурон принцип: æрхæцæн нысæнттæ сты хъуыдыйады синтаксисон арæзты формалон æвдисæнтæ (ома кæрæдзийæ хицæн кæнынц, зæгъæм, вазыгджын хъуыдыйады хæйттæ, æмхуызон уæнгтæ æнæ бæттæгтæй, æмхуызон уæнгтæ æмæ иугæнаг дзырд, фæрссагмион здæхт æ.а.д.). Дыккаг ахадгæ принципыл банымайын хъæуы интонацион – уымæй пайда кæнынц, сæйрагдæр, æнæбæттæг вазыгджын хъуыдыйады хæйттæ æмæ æмхасæнтæ хицæн кæнгæйæ.

Кæд структурон принцип ирон пункту-

ацийы бындур у, уæддæр æй бирæ хæттыты хынцын фæхъæуы синтаксисон иуæджы (хъуыдыйады, вазыгджын синтаксисон иуæджы, абзацы æ.æнд.) мидис (семантикæ) æмæ экспрессивон ахуырст – æнкъарæнджын у текст æви нæ, уый. Зæгъæм, структурон принципмæ гæсгæ хъуыдыйады кæрон æвæрд цæуы стъæлф, бирæстъæлфыг, хъæрон кæнæ фарстон нысан. Фæлæ ацы нысæнттæй кæцы æвæрын хъæуы, уый та бæрæг кæны семантикон принцип: экспрессивон æгъдауæй нейтралон таурæгъон хъуыдыйад хъуамæ фæуа стъæлфæй, æнæххæст хъуыды æвдисæг хъуыдыйад – бирæстъæлфыгæй; хъæрон æмæ фарстон нысæнттæ æрмæст хъуыдыйады кæрон нæ бæрæг кæнынц, фæлæ сты бæлвырд интонацийы æвдисæнтæ.

Фæлæ æппæты фылдæр фæрстытæ сæвзæры къæдзыг æвæрыны фæткы тыххæй, уалдайдæр, иу бæрæггæнинаг дзырдимæ цалдæр бæрæггæнæны кæм ис, ахæм хъуыдыйады. Лæмбынæгдæр æркæсæм ацы фарстмæ Хъазиты Мелитоны чиныг «Чырыстийы фæдзæхст»-ы [5] æрмæгмæ гæсгæ. Нæ анализы теоретикон хай æнцой

кæны Н.С. Валгина [2; 3], Багаты Н.К. [1] æмæ æндæр ахуыргæндты куыстытыл.

Ирон пунктуацийы æгъдæуттæ фидаргонд куы æрцыдысты, уæдæй абонмæ сæ мидис æмæ гуырахсты тыххæй иунæг фарст дæр нæ сæвзæрд. Фæлæ фысгæ текстты æппæт хуызты пунктуацийæн дæр, цымæ, уыцы иу фæтк ис? Кæй зæгъын æй хъæуы, структурон принципы сæйраг хæсыл нымæд у «беспрепятственное общение между пишущим и читающим» [2: 19], фæлæ фысгæ текстты хицæн функционалон хуызты синтаксисон арæзтæн æмхуызон уæвæн нæй. Кæд наукон æмæ официалон хъуыддагон стилисты текстты пунктуаци формалон у (ома хынцы алы хицæн хъуыдыйады арæзт æмæ нысаниуæг дæр), уæд публицистикон æмæ, уæлдайдæр, аивадон тексттæ уыдонæй тынг хицæн кæнынц. «Связный текст диктует свои законы, свои правила. Пунктуация связного текста часто зависит от смысловых связей ряда синтаксических построений (предложений), объединенных единством мысли, общей стилистической направленностью, наконец, единым эмоционально-экспрессивным настроением» [2: 133].

Аивадон текстты алы хъуыдыйад дæр хицæнæй æвзæрст куы цауа, уæд ын алкæд йæ пунктуацион арæзтыл сразы уæвæн нæ ваййы. Зæгъæм, хъуыдыйады *Фæкæстытæ йæм кодта лæмбынæг, стæй йæ тохвæллад, æрхуым фыды йæ фарстытæй къуымы бакодта* [7: 23], ирон æвзаджы пунктуацион æгъдæуттæм гæсгæ, дзырдтæ *тохвæллад æмæ æрхуым* къæдзыгæй хицæн кæнын нæ хъæуы, уымæн æмæ æмхуызон бæрæггæнæнтæ не сты. Пунктуацион æгъдæутты ныхас цауы æмхуызондзинады æрмæст иу миниуæгыл: «Бæрæггæнæнтæ æмхуызон ваййынц, уыцы иу номдаримæ баст куы ваййынц æмæ йын йæ уыцы иу миниуæг (хуыз, ас, хъæд æ. а. д.) куы фæбæрæг кæнынц, уæд» [5: 38].

Раиртæсты хъæндзинæдтыл куына дзырæм (бæрæггæнæнтæ (хъуыдыйады уæнгтæ) æвдисынц номдары (ныхасы хайы) миниуджытæ æмæ æууæлтæ нæ, фæлæ предметы), уæд нæ бæрæггæнæнтæ банымайын хъæуы алыхуызонтыл: *тохвæллад*

æмæ *æрхуым* объектæн (*фыд*) æмхуызон характеристика нæ дæттынц – *тохвæллад* кæддæриддæр *æрхуым* нæ ваййы, *æрхуым* та алкæд *фæлладимæ* баст нæ ваййы. Уæдæ ацы бæрæггæнæнтæ æмхуызон не сты æмæ сæ къæдзыгæй хицæн кæнын нæ хъæуы?

Хъыгагæн, пунктуацион æгъдæутты ацы фарстæн дзуапп нæй, уымæн æмæ «Бæрæггæнæнтæ æмхуызон нæ ваййынц æмæ къæдзыгæй хицæнгонд нæ фæцауынц, раззаг бæрæггæнæн номдары хицæнæй нæ, фæлæ йемæ баст фæстаг бæрæггæнæнимæ иумæ куы фæбæрæг кæны, уæд» [5: 38]. Дæнцæгæн лæвæрд цауы хъуыдыйад *Арф къæдзæхбын мæсчъы иу лæг хуыртæ хæссы хæлд æнæбын тæсчъы... (Хетæгкаты Къ.)* [5: 39]. Дæнцæгмæ гæсгæ, алыхуызон сты бæрæггæнæнтæ *хæлд* (миногмийæ загъд) æмæ *æнæбын* (ахастæвдисæг миногонæй загъд), уымæ миногми баст у комкомæ номдаримæ нæ, фæлæ дзырдбастимæ «миногон+номдар», уымæ гæсгæ ацы ныхасы хайтæй загъд бæрæггæнæнтæн æмхуызон уæвæн нæй.

Фæлæ нæ дæнцæджы дыууæ бæрæггæнæны дæр загъд сты миногонтæй, бæрæг кæнынц предметы хицæн миниуджытæ æмæ уæддæр дихгонд сты къæдзыгæй. Къæдзыг се 'хсæн æнæмæнг кæй хъæуы, уый домæ хъуыдыйада æнæ интонаци дæр æмæ йæ мидис дæр: дзырдтæ *тохвæллад* æмæ *æрхуым* дзургæйæ (кæсгæйæ) цы пауза хицæн кæны, уый раст æвæры мидисон акценттæ, уымæ гæсгæ ацы хъуыдыйады пунктуацийæн авторон, ома факультативон, схонæн нæй. Кæд пунктуацион æгъдæутты ныхас цауы хицæн хъуыдыйады арæзтыл, уæд контекст та, уæлдайдæр аивадон контекст, домæ авторы интенцитæ (сфæлдыстадон фæндтæ, нысæнттæ) хынцын æмæ уымæ гæсгæ сæрмагонд пунктуаци – хъуыдыйады (æмæ иумæйагæй текстты) семантикон æмæ интонацион фæзилæнтæ чи æвдиса, ахæм æрхæцæн нысæнттæ. Уæдæ ныхас хъуамæ цауа контекстон пунктуацийыл.

Авторон (ома факультативон) пунктуацийæ контекстон хицæн кæны уымæй, æмæ æрхæцæн нысæнттæ æнæмæнг æвæрын хъæуы былвырд хуызы – уый домæ кон-

текст, æмæ йæ нысан у авторы хуыды бæлвырдæй равдисын. Ахæм пунктуаци баст у тексты грамматикаимæ нæ, фæлæ йæ лексикаимæ: растдæриддæр лексика кæны текст æнкъарæнджын, фæлгонцджын, экспрессивон.

Уæлдæр цы дæнцæг æрхастам, уый ист у Хъазиты М. новеллæ «Тæскъ»-æй. Ныхас дзы цауы алайнагты царды хицæн цауыл, уымæ иу тызмæг æгъдауыл дæр: ацæргæ нæлгоймагæн хæстон балцы цауын, тохы архайын йæ бон куынауал уа, уæд æй къæдзæхæй раппарынц. Æвирхъау мæлæтиу сæхицæн хуыздæрæн равзæрстой, мæлæтæй тынгдæр æнæбон суавынай чи тарсти, ахæм хæстонтæ. Новеллæйы текст йемыдзаг у фæлгонцджын бæрæггæнæнтæй, æнкъарæнджын эпитеттæй; æппæт ацы мадзæлттæн сæ нысан у чиныгкæсæджы бæлвырд хуыдытыл бафтауын, бæлвырд æнкъарæнтæ йæм сæвзæрын кæнын. Ахæм контексты алы бæрæггæнæныл дæр ис хицæн хæс, æмæ уыцы стыр хæс фæнысан кæныны тыххæй дзырд хуамæ иннæ контекстæй иргæстгонд æрцауа интонацион (фысгæйæ – пунктуацион) æгъдауæй.

Æцæг, бæрæггæнæнты æхсæн æнæ къæдзыгæй хуыдыдæд *Фæкæстытæ йæм кодта лæмбынæг, стæй йæ тохвæллад сæрхуым фыды йæ фарстытæй къуымы бакодта бирæ фæлæмæгъдæр ис экспрессивон æгъдауæй æмæ, чиныгкæсæгмæ цы æнкъарæнтæ æвзæрын кæны, уымæ гæсгæ.*

Уæдæ куыд баст у контекстон пунктуаци тексты формалон-грамматикон æмæ семантикон аспектимæ? Ома цавæр бæрæггæнæнтæ нымайгæ сты æмхуызонтыл? Ирон æвзаджы грамматикæты ныхас цауы æмхуызондзинады цалдæр миниуæгыл. Зæгъæм, уæлдæр ахуыргæнæндæтты студенттæн фыст чынджы æмхуызон бæрæггæнæнтыл нымад сты ахæмтæ: 1) æрмæст миниуæгæвдисæг кæнæ æрмæст ахастæвдисæг миногонтæй загъд; 2) миногонæй загъд бæрæггæнæнæн йæ фæстæ куы уа миногмион здæхтæй загъд бæрæггæнæн; 3) бæрæггæнæнты æхсæн градуалон ахастытæ куы уа, уæд, ома иу бæрæггæнæнæй иннæмæ миниуæг тыхджындæргæнгæ куы цауа, уæд [4: 184].

Багаты Никъалайы «Нырыккон ирон æвзаг» амоны ноджы æндæр миниуджытæ дæр. Ахуыргонды хуыдымæ гæсгæ, æмхуызон вæййынц бæрæггæнæнтæ дæр, «характеризующие предмет с разных сторон. В этом случае контекст дает возможность для сближения выражаемых им признаков: общим признаком может служить отдаленное общее понятие, сходство производимого перечисленными признаками впечатления, внешний вид, общая положительная или отрицательная оценка и т.д.» [1: 304-305], стæй постпозитивон (ома бæрæггæнинаг дзырдæн йæ фæстæ æвæрд) бæрæггæнæнтæ [1: 305]. Æцæг, предметæн йæ уыцы иу нæ, фæлæ хицæн миниуджытæ бæрæг кæнынц, фæлæ, æнæмæнг, æмхуызон сты бæрæггæнæнтæ хуыдыдæд *Æви уый дæр тагъд сæркъулаей æгуыдзæг, цæнкуыл, æгад зæрæдтимæ баддзæнис кæстæрты цур æмæ йыл сългоймæгтæ дæр худæгæй хæсдзысты сæхи?* [7: 19]. *Æгуыдзæг, цæнкуыл, æгад* амонынц бæрæггæнинаг дзырд *зæрæдтæ*-йы хицæн, алыхуызон миниуджытæм, фæлæ ацы контексты аразынц иу ныв, æххæст кæнынц кæрæдзи мидис: *зæрæдтæ æгуыдзæг* сты, *цæнкуыл*, фæлæ уæддæр царынц, тохы нæ фæмард сты æмæ уый тыххæй сты *æгад*.

Афтæмæй, ирон æвзаджы фидæны грамматикæтæм, стæй пунктуацион æгъдæутты бындурыл арæзт чиныгмæ (справочникмæ) бахæссын хъæуы бæрæггæнæнты æмхуызондзинады (уымæ контекстон æмхуызондзинады) æндæр миниуджытæ дæр.

Зæгъæм, æмхуызон бæрæггæнæнтæй иу бæлвырддæр кæны йæ разæй лæууæг бæрæггæнæны, уымæн йæ мидис æбæлвырд кæнæ æгæр иумæйаг куы уа, уæд. Ахæм уавæры дыууæ бæрæггæнæны схонæн ис бынтон æмхуызон: *Мидæгæй, хуылфы йын æндæр, бынбауинаг маст æгъатырæй æууилы, сау калмау, йæ зæрдæ* [7: 7]. Дзырдбæстытæн *æндæр маст* æмæ *бынбауинаг маст* ис уыцы иу нысаниуæг, се ‘хсæн ис бæлвырдгæнæн ахастытæ.

Æмхуызоныл нымайын хъæуы, сæ нысаниуджытæ контексты мидæг синонимикон кæмæн сты, ахæм бæрæггæнæнтæ дæр: *Хæстон, знæт* бæхы къæхты бын уæддæр

исты кодтаид [7: 9]. Бæрæггæнæнтæ хæстон æмæ знæт синонимикон сты æрмæст бæлвырд контексты (контекстон синонимтæ), уымæн æмæ хæстон бæх алкæд знæт нæ ваййы, знæт бæх та æнæмæнг хæстон нæ ваййы. Фæлæ ацы контексты систы синонимтæ, æмæ уый фæрцы тыхджындæр кæны тексты экспресси, ирддæрæй æвдыст цæуы авторы ахаст тексты мидисмæ.

Фылдæр хатт æмхуызон ваййынц, ахæсгæ нысаниуæджы цы бæрæггæнæнтæй спайда кæнынц æмæ текст фæлгонцджын кæй руаджы кæны, уыдон: *Кæд ныл æрæвæрдзысты сæ хъуынджын, зырзыргæнаг арм?* [7: 30]. Ам ныхас цæуы гуырдынаг националистты ныббырстыл.

Контекстон æмхуызон ваййынц æмбарынгæнæг бæрæггæнæнтæ дæр, сæ иу иннаы мидис куы фембарын кæны, уæд. Кæрæдзийæ хицæн кæнын хъæуы æмбарынгæнæг æмæ бæлвырдгæнæг (бынтон æмхуызон мидис кæмæн ис, ахæм) бæрæггæнæнтæ: æмбарынгæнæн ахастытæ цы дзырдты æхсæн ис, уыдонæн сæ мидис бынтон æмхуызон нæу, фæлæ сæ иу фембарын кæны иннаы кæцыдæр аспект бæлвырд контексты: *Афтæ сæ фæнды, горæтаг, уæздан, æнæфыдабон, сыгъдæг цард дæр сын куы уайд, æмæ бæрæгбонæй, къаты бонæй сойбырынкъæй дæр куы цæуиккой* [7: 446]. Ацы скъуыддзаджы бæрæггæнæн *горæтаг* æмæ инна бæрæггæнæнты ‘хсæн савæрæн ис бæттæг *ома*, уымæн æмæ бæрæггæнæнтæ *уæздан, æнæфыдабон, сыгъдæг* æмбарын кæнынц, автор *горæтаг* цардæн йæ кæцы миниуджыты кой кæны, уый. Формалон æгъдауæй ацы хъуыдыйады бæрæггæнæнты ‘хсæн къæдзыг æнæмæнг нæ хъæуы, уымæн æмæ хицæн миниуджытæ æвдысынц. Фæлæ æнæ къæдзыгæй ивы хъуыдыйадæн æрмæст йæ интонаци нæ, фæлæ иумæйагæй йæ мидис дæр: *Афтæ сæ фæнды, горæтаг уæздан æнæфыдабон сыгъдæг цард дæр сын куы уайд, æмæ бæрæгбонæй, къаты бонæй сойбырынкъæй дæр куы цæуиккой; ома уæздан æнæфыдабон сыгъдæг* æрмæст *горæтаг цард* у.

Контекстон æмхуызон ваййынц миниуæгæвдисæг æмæ ахастæвдисæг миногонтæй загъд бæрæггæнæнтæ дæр, уацмысы

стиль (æмæ авторы идиостиль) инна текстæй сæ рахицæн кæнын, иртасын куы дома, уæд: – *Нæ, нæ, нæ!.. – йæ тарбур, хуызивд, бæзджын* зачъе *йæ тымбыл, дзæккор* армæй зулма адаудта æмæ *æрдагæй уæлæмæ йæ гуыр банкъуста* [7, с.123].

Формалон æгъдауæй алыхуызон бæрæггæнæнты ‘хсæн къæдзыг фæдомы дзырдты рæнхъæвæрд дæр. Миниуæгæвдисæг миногонтæй загъд цалдæр бæрæггæнæны равгон рæнхъæвæрдыл нымад у ахæм: бæрæггæнинаг дзырды хæд разæй æвæрд ваййы, иумæйагдæр миниуæг цы бæрæггæнæн æвдисы, уый. Кæд æмæ бæрæггæнæнтæ загъд уой миниуæгæвдисæг æмæ ахастæвдисæг миногонтæй, уæд та бæрæггæнинаг дзырдмæ хæстæгдæр фæлæуы ахастæвдисæг миногонæй загъд бæрæггæнæн; бæрæггæнæн-миногон фæлæуы бæрæггæнæн-миногийы разæй [6:23]. Равгон рæнхъæвæрд хæлд куы æрцæуа, уæд уый расайдзæн æрхæцæн нысæнтты æвæрды ивд æмæ бæрæггæнæнты ‘хсæн æвæрд уыдзæн къæдзыг (афтæмæй бæрæггæнæнтæ суыдзысты æмхуызон): *Згъæлдысты йын, зæхх хъæциулау чи ‘мбæрзта, бæлæсты уыцы бур, хус сыфтæртæм... Цы ацараза, уый нал зоны йæ тыхст, рæсугъд* уд. [7: 234]

Иу ныхасæй, ирон æвзаджы пунктуацион æгъдауттæм бахæссын хъæуы бæрæггæнæнты æмхуызондзинады æппæт миниуджытæ дæр, уымæ ныхас цæуы контекстон æмхуызондзинадыл дæр, æмæ сын сæ пунктуацийы фæтк сбæрæг кæнын.

Литература:

1. Багаев Н.К. Современный осетинский язык. Т.2. Орджоникидзе: Ир, 1982. 495 с.
2. Валгина Н.С. Актуальные проблемы современной русской пунктуации. Учебное пособие. М.: Высшая школа, 2004. 258 с.
3. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка: Учебник. М.: Агар, 2000. 416 с. <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook089/01/part-058.htm#i7252>
4. Джусойты К.Г., Дзодзыккаты З.Б., Цопанты Р.Г. Нырыккон ирон æвзаг: ахуыр-

гæнæн чиныг уæлдæр ахуыргæнæндæттæн. Дзæуджыхъæу: ЦИПУ-йы рауагъдад, 2010. 307 ф.

5. Ирон æвзаджы орфографи æмæ пунктуацийы æгъдæуттæ. Дзæуджыхъæу: Ир, 2004. 80 ф.

6. Кудзоева А.Ф. Порядок слов и ак-

туальное членение предложения в осетинском языке. Владикавказ: Изд-во СОГУ, 2002. 124 с.

7. Хъазиты М.Р. Чырыстийы фæдзæхст: новеллаетæ, уацаутæ. Цхинвал: «ЦЫКУРА», 2016. 495 ф.

*Дзапарова Е.Б.,
кандидат филологических наук,
старший научный сотрудник
отдела
фольклора и литературы
СОИГСИ ВНЦ РАН*

РАССКАЗ «ОХОТА ЗА ТУРАМИ» К.Л. ХЕТАГУРОВА В ПЕРЕВОДЕ НА ОСЕТИНСКИЙ ЯЗЫК: ВАРИАНТЫ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Художественное наследие основоположника осетинской литературы К.Л. Хетагурова привлекало и будет привлекать научных исследователей. Трудно назвать другого осетинского писателя, чье творчество так волновало бы литературоведов, лингвистов, этнографов и т.п.

Объектом всестороннего изучения ученых становились переводные произведения К.Л. Хетагурова. Но, к сожалению, иссле-

дования художественных переводов не выходили за рамки поэзии. Наше обращение к анализу переводов прозы К.Л. Хетагурова объясняется недостаточной разработанностью данной проблемы в осетинском литературоведении.

Между тем прозаические произведения К.Л. Хетагурова активно переводились на языки народов мира: известны переводы этнографического очерка «Особа» («Быт

горных осетин»*) на японский [1], грузинский [2] языки, рассказа «Охота за турами» на грузинский [3; 4; 5; 6], эстонский [7], украинский [8], карачаевский [9].

Не обошли вниманием прозу К.Л. Хетагурова и осетинские переводчики. И «Особа», и «Охота за турами», будучи написанными на русском языке, увидели свет на родном для писателя языке – осетинском: этнографический очерк переводился Г.Джатиевым [10] и Н.Доевым [11], а небольшой рассказ «Охота за турами» – А.Тотиевым и М.Дзасоховым. Ш.Ф.Джикаев указывает, что впервые на осетинском языке рассказ К. Хетагурова «Охота за турами» вышел в переводе Амырана Тотиева в альманахе «Малусæг» за 1922 г. [12, 34], однако существует и более ранний идентичный перевод этого рассказа, опубликованный в газете «Кермен» в 1920 г. Автором перевода указан Амырхан и заголовок рассказа другой – «Хæххон цард» («Горская жизнь») [13]. Но словное сличение двух текстов убеждает нас в том, что перед нами один и тот же вариант.

Перевод А. Тотиева переиздавался и позднее, но с различными изменениями: сам текст перевода был сокращен, а в некоторых публикациях не указан его автор. В учебниках по осетинской литературе рассказ К.Л. Хетагурова «Охота за турами» в переводе А. Тотиева дается тоже в сокращенном варианте [19; 20]: в нем отсутствуют некоторые эпизоды – например, сцена с чабуром (обувью) Симона, диалог Тедо и его жены Залины перед охотой.

Перевод рассказа М. Дзасохова также переиздавался неоднократно. Очередное издание с красочными иллюстрациями Б.Дзиова вышло в 2003 г. [21]. О преимуществах этого издания говорит тот факт, что перевод М. Дзасохова дается параллельно с оригиналом. Но, чтобы говорить об адекватной передаче переводчиками всех компонентов подлинника, необходимо провести сравнительно-сопоставительный анализ оригинала с его вариантами на осетинском языке. Материалом для исследова-

ния послужили оригинал, полный [22] и сокращенный варианты перевода А.Тотиева, текст М. Дзасохова.

Время создания рассказа «Охота за турами», по-видимому, относится к периоду ссылки писателя в Карачаево-Черкесию. Впервые рассказ был опубликован в Петербурге в 1893 г. в третьем номере журнала «Детское чтение» (С. 243-254) [23, 298]. Сюжет самого рассказа несложен. Описываемые события относятся, по мнению исследователя русскоязычного творчества К.Л. Хетагурова И.С. Хугаева, к допросветительской и дороссийской эпохе [24, 394]. На примере одной осетинской семьи автор сумел показать нелегкую жизнь горцев. Действительность, описанная Хетагуровым, была сурова, и горец, чтобы прокормить семью, рисковал своей жизнью.

Перед тем как перейти к сличению разноязычных текстов, необходимо рассмотреть перевод заголовка. У А.Тотиева название рассказа «Дзæбидырдуаны» (букв. «На охоте за турами»), на наш взгляд, не соответствует замыслу К.Л. Хетагурова, в переводе же М. Дзасохова заголовок аналогичен авторскому названию «Охота за турами» – «Дзæбидырдуан».

Рассказ начинается с описания места действия. Перед нами осетинский аул Зебат. С удивительной реалистичностью автор изображает окрестности аула, пейзаж горного ущелья, однообразный быт зебатовцев, главным занятием которых за неимением пахотной земли была охота. Усугубляла и без того незавидное положение горца окружающая его суровая природа: кругом одни скалы, ни одного кусточка, ни одного деревца. Детально описывает автор осенний пейзаж: «Осенью окрестности аула принимают еще более печальный вид. Тощая трава желтеет, серые тучи спускаются до самого аула; из ледников дует холодный ветер. Начинаются дожди, изморозь, снег...» [25, 217].

Судя по текстам переводов, особых трудностей этот несложный абзац не вызвал ни у одного из переводчиков. Интерпретация А. Тотиева представлена таким образом: «Фæззæг хъæуы алфамблай вæййы æнкъарддзастдæр. Æнæуд кæрдæг фæлурс

* «Быт горных осетин» – название этнографического очерка К.Л. Хетагурова «Особа», переизданного в Южной Осетии в 1939 г.

кæнын байдайы. Цъæх мигъ сæрхæццæ вайы хъæума, цъититæй раулæфы узал дымгæ, райдайы къæвдайæн, митуардæн, хъызтæн сæ фæлтæр...» [22, 57]. Вот как передает информацию исходного текста М. Дзасохов: «Фæззыгон хъæуы алыварс вайы уалдай æнкъарддæр. Дæлæмæдзыд кæрдæг сбур вайы. Фæныкхуыз мигътæ хъæуыл сæрæнцайыны; цъититæй фæдымы узал дымгæ. Сæлфынаг сагъуыцы, халас пъæззыйау ныббады, митуарын райдайы» [21, 5]. Как видим, каждый из переводчиков в переводящем языке находит свои эквиваленты. Обратим внимание на перевод в этом отрывке слова «тощая» («фæлахс», «мæгуыр») в контексте «тощая трава желтеет». Автор рассказа не случайно употребил именно его. Как представляется, выбором этого слова К. Хетагуров еще раз хотел подчеркнуть неимоверную бедность и беспросветность существования жителей осетинского аула Зебат. В переводе А. Тотиева «тощая трава» – «æнæуд кæрдæг» («безжизненная трава»). Эквивалент эпитету оригинала Тотиевым подобран удачно и передает общую удручающую обстановку в ауле. Осетинский аналог «тощей травы» у Дзасохова – «дæлæмæдзыд кæрдæг» («низкорослая трава»). Использование в тексте подобного эквивалента допустимо, но при этом, как представляется, отрывок потерял заложенный в нем автором смысл.

В своем рассказе К.Л. Хетагуров описывает редкие для этого времени года солнечные дни. Изображенный автором пейзаж реалистичен и оживлен: «Впрочем, в конце сентября выпадают иногда ясные солнечные дни с холодным утром и с теплым великолепным вечером. Лучи заходящего солнца позлащают причудливые вершины гор. Все ущелье покрывается прозрачной дымкой, из которой, как заколдованные замки, встают зубчатые скалы. Далеко в глубине рокочет неугомонный поток, и только он, переливаясь на тысячи ладов, нарушает мертвую тишину безмолвных утесов» [25, 217-218].

Для передачи содержания этого отрывка переводчикам необходимо было сохранить не только денотативный компонент подлинника, но и найти в переводящем языке адек-

ватные средства отражения олицетворений, метафор, эпитетов. В связи с этим необходимо сопоставить переводы А. Тотиева и М. Дзасохова с подлинником. Перевод Тотиева: «Фæла ма найгæнæн мæйы фæста искуы стæм хатт фæзыныныц райдзаст хур бонтæ, узал райсом æмæ диссаджы хъарм изæртимæ. Ныгуылгæйæ хуры тынтæ сыгъæрин арт суадзыныц расугъд хæхты сæрты. Агас комы сæрæмбæрзы рухсдыд цъæх мигъ цагъд къуымбилау æмæ дзы фæзыныныц цыргътигъджын хæхтæ. Бæстæ ныссабыр вайы. Дард ран кæмдæр хъæркæны сæрæст комы дон, æнæбанцайгæйæ уасы алы хъæлæсæй æмæ хъал кæны къæдзæхайнæг бæстæ йæ сæрдфынæйæ» [22, 57]. Читаем у Дзасохова: «Уæвгæ ма нырхæны мæйы кæрон иуæй-иу хатт скæны хурбонтæ. Ахæм рæстæг райсомæй узал вайы, изæрæй та æмбисонды хъарм. Хуры фæстаг тынтæй хæхты цъуппытæ зæрин доны тылдау сæрттивыныц. Æнæхъæн ком сæрæмбæрзы фæздæджы хуызæн фæлурс мигъ, æмæ дзы къæдзæхты цыргъ цъуппытæ аргъæутты гæнæхтау фæзыныныц. Комы дæлиауæй фæхъуысы гуылфæны æнæрæнцой гуыр-гуыр æмæ сæрæмстдæр доны минмырон хъæлæс фæхалы агомыг къæдзæхты сæрдон æнцойдзинад» [21, 5-6].

Как видно, в целом оба переводчика сохранили основные компоненты в содержании подлинника. Сразу же обращает на себя внимание передача на осетинский язык названия месяца «сентябрь». Каждый из переводчиков подошел к этому по-своему: у Тотиева «сентябрь» – «найгæнæн мæй», а у Дзасохова – «нырхæны мæй», но оба перевода близки к подлиннику. В.И. Абаев в своем «Историко-этимологическом словаре осетинского языка» дает такое определение: «гыхæп – д. название месяца, соответствующего примерно сентябрю; гыхæпн тæйæ – «месяц сентябрь»; и. пурхæпу тæй» [26, 435]. Перевод Тотиева «найгæнæн мæй» буквально переводится как «месяц молотбы», который ориентировочно приходился на сентябрь.

В приведенном абзаце встречается немало образительно-выразительных средств языка: тут и олицетворения, и эпитеты, и метафоры, и сравнения. Для их адекватной

передачи каждому переводчику недостаточно просто знать язык перевода, он должен думать также о коннотативной окрашенности и эстетической стороне переводимого текста. В данном случае образные средства языка и Тотиевым, и Дзасоховым не игнорированы. По мере возможности они сохраняют их в переводном тексте, и поэтизация картин пейзажа завораживает осетиноязычного читателя.

Довольно сложным для перевода оказался сравнительный оборот в предложении: «*Все ущелье покрывается прозрачной дымкой, из которой, как заколдованные замки, встают зубчатые скалы*». Тотиев внес свои краски, используя привычные для осетиноязычного реципиента сравнения: «*Æгас комы æрæмбæрзы рухсдзыд цъæх мигъ цагъд къуымбилау æмæ дзы фæзыныныц цыргътигъджын хæхтæ*». Иначе звучит интерпретация Дзасохова: «*Æнахъæн ком æрæмбæрзы фæздæджы хуызæн фæлурс мигъ, æмæ дзы къæдзæхты цыргъ цъуппытæ аргъæутты гæнахтæу фæзыныныц*». Как видим, второй переводчик более ответственно подошел к передаче образных средств переводимого языка. Не найдя в осетинском языке эквивалент слову «*заколдованный*», он подобрал вполне подходящий аналог – «*аргъæутты гæнахтæу*» (букв. «как сказочные замки»).

На некоторые погрешности в переведенном Тотиевым отрывке указывает А. Тлаттова: «*Радзырды дыккаг абзацы хосгæрсты заххы бæсты растдæр уайд уыгæрдæнтæ; æртыккаг абзацы конопатый тæлмацы у фыдуынд (хъуамæ уа дзыгъуыр); хохлатый та иронмæ раивтой лагуын, уæвгæ та у къоппаджын. Цыппæрæм абзацы тæлмацы ис ахæм хъуагдзинæдтæ: "...кæрдæг фæлурс кæнын байдайы, растдæр у фæбур вæййы"; "цъæх мигъ æрхæццæ вæййы хъæумæ", иронау фæзæгъынц: ныббады хъæуыл; "...райдайынц къæвдатæн, митурдæн, хъызтæн сæ фæлтæр", иронау раст уайд афтæ: "...райдайынц къæвдатæ, халас æрæвæры, мит рауары"; "...стæм хатт фæзыныныц райдзаст хур бонтæ..."*» [27, 128]. Однако, на наш взгляд, замеченные ошибки в переводе некоторых слов указанного отрывка не столь существенны. Можно лишь согла-

ситься с не вполне верной передачей прилагательных «*хохлатый*», «*конопатый*» в контексте «*домашнюю птицу всего аула составляли хохлатый петух и две-три конопатые курочки*»: «*лагуын*» и «*фыдуынд*», у М. Дзасохова: «*хохлатый*» – «*гомхъуыр*», «*конопатый*» – «*гæмхетт*» (буквальный перевод – «невидный», «невзрачный»). Как видим, неточностей в передаче слов оригинала не избежал и второй переводчик.

Далее К.Л. Хетагуров переносит читателя в саклю главного героя Тедо. Отец Зураб, жена Залина и мальчишка-младенец – вот все члены семьи Тедо. В этнографическом плане картина быта осетинской семьи, созданная писателем, реалистична. Здесь показан внутрисемейный этикет осетин. Рассмотрим перевод этого фрагмента на осетинский язык с точки зрения адекватности. В некоторых местах переводы противоречат оригиналу. Так, описывая внешность Симона (друга и соседа Тедо), К.Л. Хетагуров указывает: «*...в низких дверях показался коренастый мужчина*». В осетинском переводе А. Тотиева эта часть текста тоже представлена одним предложением, но здесь, на наш взгляд, имеются некоторые отступления от оригинала. Переводчик не ограничивается одним авторским определением «*коренастый*» и вносит дополнительно – «*бæзæрхыг, фидарарæзт лæг*» (т.е. «коренастый, плотный мужчина»). Хетагуров описывает одежду Симона – «*в серой черкеске и холстяной шляпе*». И вновь переводчик добавляет собственное определение: «*зæронд цъæх цухъхъа æмæ нымæтхуд йæ уæлæ*».

К.Л. Хетагуров останавливает внимание читателя на обустройстве жилища героя рассказа, еще раз подчеркивая бедность семьи Тедо: небольшая дыра вместо окна, земляной пол. В этой части текста у Тотиева нет расхождений с оригиналом, не считая антонимического перевода в контексте «*небольшая дыра в южной стене жилого отделения заменяла окно*» – «*цæрæндонны цæгатварсырдыгæй цары уыдис рудзынджы бæсты чысыл хуынкъ*». Нетрудно заметить, что «*южная*» стена в переводе стала «*северной*». Удачным, на наш взгляд, является перевод «*лепешек из темного теста*» на осетинский язык как

«луаситæ» (с осет. «луаситæ» – «лаваш», «тонкая лепешка»).

Рассмотрим интерпретацию анализируемого отрывка М.Дзасоховым. Переводчик не стал вносить изменения в текст, дополняя его деталями или опуская их. Подобные изменения можно наблюдать в сокращенном варианте перевода А.Тотиева. Вся сюжетная структура фрагмента исходного текста отражена М.Дзасоховым. В отличие от Тотиева, Дзасохов старался не изменять и смысл некоторых лексем. Однако более удачным, на наш взгляд, является перевод слова «лепешки», предложенный А.Тотиевым. Заменой «лепешек» в осетинском тексте на «кæрдзынтæ» (букв. «кæрдзын» с осетинского «чурек», «хлеб») переводчик Дзасохов передал общее понятийное значение слова.

У Дзасохова в этой части текста ярко представлены фразеологизмы. Для адекватной передачи смысла слов подлинника переводчик использует в тексте фразеологизмы с ярко выраженной национальной спецификой. Перейдем к конкретным примерам: «нет нигде» – «зæххы скъуыды ныххауд» (букв. «провалился сквозь землю»), «сестру оттаскал» – «мæ хойыл мæ маст акалдтон» (букв. «на сестру излил зло»).

В рассказе «Охота за турами» К.Л.Хетагуров рисует семейную идиллию: приготовление Залиной ужина, игра старика с младенцем, ужин семьи, сбор Тедо на охоту. Автор останавливает внимание читателя на некоторых этнографических деталях: описывает семейный ужин, показывает взаимоотношения невестки со свекром. И эта часть текста не вызвала затруднений при переводе. Обычай избегания невесткой свекра описан в оригинале довольно расплывчато. Такую же позицию выбрали и переводчики, не останавливаясь на подробном объяснении читателю сути этого обычая.

Драматизм рассказа К.Л.Хетагурова связан с походом Тедо за турами. Единственная возможность прокормить свою семью оказалась для героя роковой. О том, что поход Тедо закончится трагически, подсказывают читателю дурные предчувствия жены Залины, ее предостережения, рассказ отца Зураба о едва не случившемся с ним во вре-

мя очередной охоты в битность молодым несчастью. Ощущение тревоги в данном рассказе, по мнению И.С.Хугаева, усиливается еще и беззаботным и счастливым смехом ребенка [24, 396]. Не случайно и домов в ауле Зебат тринадцать. Определенное беспокойство внушает читателю и описание автором Мышиной тропы, по поводу чего И.С.Хугаев отмечает: «Вообще нечто коварное и роковое чудится слуху в названии “Мышиная тропа”, а ее развитие через образы последовательно змеи – ящерицы – паутины впечатляет необратимостью и невозвратностью» [24, 396-397].

М. Дзасохов в своем переводе останавливается на подробном описании сбора Тедо на охоту. В отрывке адекватно переданы переживания Залины, напутствия отца Зураба сыну, шутки Тедо над страхами Залины. Ничего подобного нет в сокращенном варианте перевода А.Тотиева. По непонятным причинам в следующих после 1922 года публикациях перевода Тотиева опускается внушительный абзац: из текста исключено авторское описание тревог Залины, подчеркиваемых беззаботным смехом ребенка, отсутствуют заветы Тедо своему маленькому сынишке прокормить и похоронить маму в случае несчастья с ним. Между тем и без того небольшой объем русскоязычного текста не позволяет его сокращать. В полном же варианте перевода Тотиева указанный абзац присутствует, но в нем можно обнаружить незначительные расхождения в значениях некоторых слов. Так, в оригинале автор, описывая переживания Залины по поводу похода ее мужа Тедо, пишет: «Крупная слеза быстро сбежала по ее смуглой щеке и упала в полхлебку». Переводчик Тотиев не стал искать прямой эквивалент слову «смуглая» («саулагъз»), а передает смысл своим прилагательным – «сырх»: «Ставд цæстысыг æруади йæ тымбыл сырх уадултыл æма ныххауди хъæрмхуыппы». Дзасохов и вовсе отказался от передачи этого слова: «Йæ русыл лидзагау æртылд ставд цæссыг æма хъæрмхуыппы ныххауд».

В случае перевода на осетинский язык русского текста «Ха-ха-ха! Глупая! Чего ты боишься?» А.Тотиев, на наш взгляд, заметно переусердствовал при передаче лексемы

«глупая». У него указанный отрывок оригинала звучит так: «Га-а-а, гуымыры, адылы сархъан? Цæмæй тæрсыс?» Обращает на себя внимание общее повышение тональности путем замены слова «глупая» эмоционально окрашенными словами осетинского языка «гуымыры, адылы сархъан».

Каждый из переводчиков по-своему справился с переводом следующего предложения оригинала: «Ты, кажется, опять вспомнила свою бабушку – чего нос повесила?». Для обоих переводчиков труднопереводимой оказалась лексема «бабушка». Так как автор рассказа не стал уточнять, с чьей стороны (отца или матери) приходилась она бабушкой Залине, Дзасохов конкретизирует – «фыдымад». В переводе Тотиева мы и вовсе не увидим «бабушку», он передает это слово иначе – «æфсин» («све-кровь»). Встречающийся в этом предложении фразеологизм «нос повесить» (в значении «огорчиться») передан и Тотиевым, и Дзасоховым адекватно – «фындз æруадын».

Ответственно подошли Тотиев и Дзасохов к передаче на осетинский язык пословицы: «Бог не выдаст, медведь не съест» [25, 221]. Не найдя точного эквивалента данной паремии в переводящем языке, Дзасохов находит замену по смыслу – «Хуыцауы хорзæхæй хайджын куы уон, уæд мын ницы тас у» [21, 16]. Аналог этой поговорки в тексте А. Тотиева выглядит так: «Уастырджийы куы нæ фæнда, уæд маеныл фыдбылыз не 'рцаудзæн» [22, 60].

Дальнейший сюжет рассказа связан исключительно с главным героем: Тедо идет с друзьями на охоту, Тедо на Мышиной тропе, Тедо с друзьями перебирается через пропасть, ночлег охотников. В каждом из двух переводов рассказа можно найти адекватное отражение перечисленных эпизодов оригинала. Интересен, на наш взгляд, перевод описания Мышиной тропы в текстах Тотиева и Дзасохова. Для сравнения приведем отрывок в трех вариантах.

Оригинал: «Мышиная тропа была вообще опасна, а тем более для ночного путешествия. Она то змеей извивается в расщелинах скал, то крутыми ступенями подымается по отвесной стене, то ящерицей ползет в морщинах неприступного

утеса, то легкой паутиной огибает бездонную пропасть, то совершенно исчезает в хаосе разрушенных скал и каменных осыпей» [25, 222]. Такая детализация в описании Мышиной тропы подчеркивает остроу описываемого момента.

Перевод Тотиева: «Мыствæндаг уыд тынг æвзæр, уæлдайдæр тæссаг уыд æхсæвыгон цæуынаен. Куы калмау къæдзтæгæнæ цæуы къæдзæхты зыхъхъыртты, куы цæхгæр къул асинтыл схизы айнæгыл, куы та гæккуырийау быры фидар айнæджы сæнцъылдты, куы хæлуарæджы тынау æрзылы тыхсæгау тæккæ къæдзæхы рындзмæ, сæрсæфæны сæрма, куы та бынтондæр фесафы хæлд къæдзæхы æмæ стыр змаст цæнддурты æхсæн» [22, 61].

А вот как выглядит перевод этого отрывка у Дзасохова: «Мыствæндагыл цæуын сæнæуи дæр тæссаг уыд, уæлдайдæр та æхсæвыгон. Куы калмау скъуыды абыры, куы æмуырдыг фахсыл суайы, куы гæккуырийау сæнæвнæлд айнæджы сæнхъырды алаесы, куы хæлуарæджы рог тынау сæнæбын дæлджинæджы алыæрсты æрзылы, куы та къæдзæхты рæдзæгъдтæ æмæ дуры цæндты æхсæн бынтон æрбайсæфы» [21, 18].

Как можно убедиться на приведенных примерах, детальное описание Мышиной тропы дается и в переводах. Сравнения Мышиной тропы со змеей, ящерицей, паутиной не опущены ни в одном из вариантов перевода.

Мы подошли к самой драматической части рассказа. Исход охоты Тедо за тура-ми, как и предполагал читатель, был трагичен. То ли жадность героя (убить одним выстрелом сразу двух туров), то ли нужда заставили его спуститься на нижнюю, более опасную, тропу. Выстрел Тедо поразил двух туров, но и повлек за собой камнепад, навсегда похоронивший охотника под скальными обломками. Дальнейшую судьбу семьи Тедо автор нам не показывает, но она очевидна. Что ждет их без кормильца? Нищета, голод...

Говоря об осетиноязычном отрывке А. Тотиева, нужно подчеркнуть одну деталь. У переводчика здесь начинается вторая часть рассказа (в переводе Тотиева произведение разделено на две части), к которой, в отличие от оригинала, предпослан эпиграф:

«Цуанон лæг мардтæм / Хæстæгдæр цæры,
/ Йæ мард та уæлмардтæм / Нæ хæццæ
кæны». Строки, взятые переводчиком из поэмы К.Л.Хетагурова «Чи дæ?», раскрывают основную идею произведения.

Каждый из переводчиков стремился следовать сюжетной канве подлинника. В переводах, как и в оригинале, мы видим ту же энергичность, резвость и быстроту в действиях главного героя. Читаем у Дзасохова – «хæрдмæ рæвдз хылди», «Тедо гæддйу хылд къæдзæхыл», «Тедо ныры хуызæн ныфсджын æмæ цæрдæг нукуыма уыд» и т.д. Действия Тедо в интерпретации А. Тотиева описаны аналогично.

В рассматриваемой части рассказа К. Хетагуровым красочно описан горный пейзаж: «Лучи восходящего солнца облили ярким румянцем снежную вершину Казбека. Горы стали выползать из утреннего тумана. Воали чернело Дарьялское ущелье». В осетинских переводах Тотиев и Дзасохов не избегали изобразительно-выразительных средств языка и старались сохранить стиль автора. Прежде всего бросаются в глаза удивительная точность и поэтичность описанного Хетагуровым пейзажа. Читаем этот отрывок в переводе Тотиева: «Сæумарайсом хуры тынтæ сæнтсырх арт суагътой Сæнайы мигъджын хохы цъуппыл. Хæхтæ хæрдмæ быраггау зындысты сæууон мигъы бынаей. Дæлиауæй сау дардта Дайраны ком» [22, 63].

А вот что мы видим в переводе этого отрывка у Дзасохова: «Сæууон хуры тынтæ Хъазыбеджы хохы цъуппыл æрттивгæ цæхæр фестадысты. Райсомы мигъæй хæхтæ разындысты. Дардæй Дайраны ком тар дардта» [21, 26]. Но если подчеркивать адекватную передачу денотативного содержания и коннотативной окрашенности отрывка в переводах, то, на наш взгляд, первый вариант намного ближе к оригиналу. Тотиев старался перевести каждую деталь подлинника. Поэтому в его переводе отражены хетагуровские краски: «яркий румянец» – «сæнтсырх арт», «снежная вершина» – «мигъджын хохы цъупп» (букв. «митджын цъупп»). У Дзасохова мы не увидим столь детального отражения образной системы оригинала. Куда-то исчезли и «яркий румянец снежных вершин», и

«снежные вершины Казбека». Но отсутствие отдельных элементов в перечисленных образах не искажает смысл всего отрывка. В следующем предложении – «Горы стали выползать из утреннего тумана» – автор использует олицетворение. Попытка адекватно перевести данное образное выражение лучше удалась, как нам представляется, Тотиеву – «Хæхтæ хæрдмæбыраггау зындысты сæууон мигъы бынаей» (букв. «Горы, выползая наверх, виднелись из-под утреннего тумана»). В переводе Тотиева обращает на себя внимание строгое следование оригиналу. Перевод олицетворения у Дзасохова выглядит так: «Райсомы мигъæй хæхтæ разындысты» (букв. «Из-за утреннего тумана показались горы»). По-разному звучит в осетинских текстах перевод названия горы Казбек: у Тотиева – «Сæнайы хох», у Дзасохова – «Хъазыбеджы хох». Оба перевода допустимы и используются в лексиконе осетин.

Удивительно по красоте описание К.Л.Хетагуровым беззаботной игры туров, не подозревающих о приближающей опасности со стороны охотника Тедо: «Приподнявшись на задние ноги, тур ринулся вниз головой на другого, стоявшего гораздо ниже его на самом краю обрыва. Раздался треск столкнувшихся рогов. Нижний тур блистательно выдержал удар. Противники обменялись местами. Такой же отчаянный прыжок, страшный треск и необыкновенно блистательный отпор. Обменялись опять...» [25, 226]. Картина, созданная писателем, реалистична. Очевидно, Коста не единожды мог наблюдать ее в родном ауле Нар. Приведем данный текст в осетинских вариантах. У Тотиева: «Дзæбидыр йæ фæстаг къæхтыл сæууыд, йæ сæр бынмæ, афтæмæй йæхи раппæрста дæлиау иннæмæ, тæккæ лæбырды сæр чи лæууыд, уымæ. Дардмæ фехъуыст сæ сыкъаты къæрцц. Дæллаг дзæбидыр тынг хъазуатæй баурæдта уæлладжы цæф. Аивтой знæгтæ сæ бынайтæ. Ноджы та иу ахæм масты гæпп, диссаджы сыкъаты къæрцц æмæ та хъæбæр урæд уæлладжы цæф. Æмæ та аивтой сæ бынайтæ» [22, 64]. Безусловно, отрывок оригинала переведен удачно, но смысл некоторых слов, как представляется, истолко-

ван неверно. Так, «блистательно» переведено Тотиевым как «хъазуатæй» («смело», «отважно»), хотя, пожалуй, более подходящим осетинским аналогом этому слову будет «иттæг хорз», «диссаджы хорз»; «отчаянный прыжок» («удуæлдай, сæруæлдай гæпп») передан как «масты гæпп» («злостный прыжок»). Игра туров оригинала вполне узнаваема в переводе А.Тотиева.

Неоспорим тот факт, что в процессе своей работы переводчики должны думать о языке автора переводимого произведения. В качестве положительного примера в этом отношении может послужить перевод вышеуказанного отрывка М.Дзасоховым: «Дзæбидыр йæ фæстаг къæхтыл слæууыд æмæ йæ сæр бынмæ, афтæмæй йæхи рауагъта, дзæвгар дæлдæр сæрсæфæны тæккæ былыл цы дзæбидыр лæууыд, ууыл. Райхъуыст сыкъаты дзæхст. Дæллаг дзæбидыр диссаджы хорз бафæрæзта уыцы цафæн. Дзæбидыртæ сæ бынæттæ аивтой. Ногæй та удæлдай сæррæтт, сыкъаты абуалгъ дзæхст æмæ хъæддыхых къуырды. Сæ бынæттæ та аивтой» [21, 29]. В данном случае Дзасохов постарался передать не только смысл целого абзаца, но главное – язык переводчика совпал с языком автора. При равноценности смысла второй перевод вышеуказанного отрывка нам кажется ближе к оригиналу.

Сжато, лаконично, без лишних деталей К.Л. Хетагуров описывает последние минуты своего героя: «Завал прошел. Где-то в глубине теснины замерло последнее эхо... Пыль осела. От выступа, на котором стоял Тедо, не осталось и следа. Все было стерто... уничтожено...» [25, 226].

Финал рассказа незавершен. Автор на полуслове оставляет судьбу своих героев – семьи Тедо. На незавершенность рассказа К.Л.Хетагурова указывает и И.С.Хугаев: «Охота за турами» оставляет желать более точного и исчерпывающего завершения, нежели то, каким обладает. Финал смазан: финал тоже словно *стерт* и *уничтожен* камнепадом; повествование обрывается если не внезапно, то слишком поспешно...» [24, 397].

Интересующий нас фрагмент текста очень сложен по заключенным в нем авторским интенциям. При его переводе

А.Тотиев и М.Дзасохов должны были учитывать лаконичность и трагическую тональность переводимого отрывка, с чем, на наш взгляд, оба они вполне справились. В переводе Тотиева этот абзац выглядит так: «Зæйцыд фæцис. Кæмдæр комы нарæджы æрсабыр йæ фæстаг хъæр... Рыг æрбадт... Хохы рындзæн – Тедойы хъавæн бынатæн – йæ фæд дæр нал баззад... Æгасæй йæ бындзарæй ныххафта. Бынтондæр фесæфт» [22, 65]. Ответственно подошел к переводу финала рассказа и Дзасохов: «Дурты зæй банцад... Йæ фæстаг уынæр кæмдæр комы арфы æрмынæг... Рыг æрбадт. Тедо цы рындзыл лæууыд, уымæн йæ фæд дæр нал аздад. Бынхафт, бынсæфт æй ныккодта» [21, 30].

Как нетрудно заметить, каждый из переводчиков нашел свои эквиваленты словам исходного языка. Но, несмотря на это, оба перевода оказались адекватными. Тотиеву и Дзасохову удалось передать трагическую тональность и лаконичность исходного текста.

Таким образом, к переводу рассказа «Охота за турами» переводчики А. Тотиев и М. Дзасохов подошли творчески. Переводить произведение основоположника осетинской литературы не только ответственно, но и сложно. Сложность, прежде всего, заключалась в передаче на осетинский язык денотативного и коннотативного значения слов исходного текста, авторского стиля. Каждый из переводчиков, несомненно, обладал своим видением образных средств языка, своим чутьем языка оригинала. Это дало им возможность в основном адекватно воспроизвести содержание и обрывать структуру исходного текста, передать все интенции автора.

Литература:

1. Хетагуров К.Л. Особа / Пер. на япон. яз. Като Кюдзо. Ученые записки государственного музея этнографии народов мира в Японии. 1977. №2. С.828-873// НАСОИГСИ. Ф.К.Хетагурова. Оп.1. Д.399.
2. Хетагуров К.Л. Быт горных осетин / Пер. на груз. яз. И.Зурабишвили// Хетагуров К.Л. Сборник избранных произведений. Сталинир, 1939.

3. Хетагуров К.Л. Охота за турами. Рассказ / Пер. И.Бакурадзе// Сабчота Осети. 1939. 22мая.
4. Хетагуров К.Л. Охота за турами. Пер. Х.Вардошвили// Мнатоби. 1957. №3. С.73.
5. Хетагуров К.Л. Охота за турами. Рассказ / Пер. М. Нижарадзе// Антология осетинской прозы. Тбилиси, 1975. С.20.
6. Хетагуров К.Л. Охота за турами / Пер. на груз. яз. Тбилиси: Никадули, 1967.
7. Хетагуров К.Л. Охота за турами. Рассказ / Пер. Х. Кросс// Ноорус. 1959. №11.С. 16-18.
8. Хетагуров К.Л. Охота за турами// Осетинские рассказы. Предисл. и пер. В.Чередниченко. Харьков-Киев, 1931.С. 19-32.
9. Хетагуров К.Л. Охота за турами. Джугъу турууъгабарыу / На карач. яз. пер. О. Хубиев. Черкесск, 1962.
10. Къоста. Особа. Этнографийон очерк / Пер. на осет. яз. Г.Джатиева// НАСОИГСИ. Ф.К.Л. Хетагурова. Оп.1. Д.150. П.2.
11. Хетагуров К.Л. Особа / Пер. на осет. яз. Н. Доева// ХетагуровК.Л. Собр. соч. В3-х т. Орджоникидзе, 1956. С.199-252.
12. Джыккайты Ш. Ирон литературæйы истори (1917-1956). Дзæуджыхъæу, 2003.
13. Хæххон цард (Къостайы фыст уырыссаг æвзагыл). Амырханы тæлмац// Кермен. 1920. №44-46.
14. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуаны // Сборник избранных произведений (1859-1939). Сталинир, 1939.
15. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуаны // Пионер. Детский журнал. 1941. №4. Ф.3-9.
16. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуаны / Пер. А.Тотиев// Собр.соч. в 3-х т. 1956. Т. 2. Ф.201-210.
17. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуаны // Ирон прозæйы антологи. Дыууæ томæй. 1-аг том. Цхинвал: Ирыстон, 1969. Ф. 120-127.
18. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуаны // Солнце золотое. Антология детской литературы. Т. 1. Орджоникидзе, 1973. Ф.142-151.
19. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуаны // Ирон литературæ. Хрестомати. 5-æм къласæн. Сарæзта йæ Зæнджиаты Розæ. Дзæуджыхъæу, 1972. Ф.92-99.
20. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуаны // Ирон литературæ. Хрестомати. 6-æм къласæн. Сарæзтой йæ Зæнджиаты Розæ æмæ Дзасохты Фатимæ. Дзæуджыхъæу, 1995. Ф.61-69.
21. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуан. Радзырд. Ирон æвзагмæ ДзасохтыМ. тæлмац. Дзæуджыхъæу, 2003.
22. Хетæгкаты Къ. Дзæбидырдуаны (Къостайы фыст уырыссаг æвзагыл). ТотитыА. тæлмац// Малусæг. 1922. Ф.58-65.
23. Гутиев К. Комментарии // Хетагуров К.Л. Собр. соч. в 3т. М., 1974. Т.2. С.283-299.
24. Хугаев И.С. Русскоязычное литературное наследие Коста Хетагурова. Становление лирики, лироэпоса и драматургии// Хугаев И.С. Генезис и развитие русскоязычной осетинской литературы. Владикавказ, 2008. С.301-459.
25. Хетагуров К.Л. Охота за турами // Хетагуров К.Л. Собр. соч. в 3т. М., 1974. Т.2. С.215-227.
26. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. В 4-хт. Л., 1973. Т.2.448 с.
27. Тлаттаты А. Ирон литературæ ахуыр кæныны методикæV-VIII къласты. Ахуыргæнæгæн æххуысы чиныг. Дзæуджыхъæу, 1991.

Кусаева З.К.,
кандидат филологических наук,
старший научный сотрудник
отдела фольклора и литературы
СОИГСИ ВНЦ РАН

ЖЕНСКИЕ МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В «КАДАГАХ О НАРТАХ»

В системе образов осетинской «Нартиады» широко представлены типологически разнообразные женские архетипы. Одной из наиболее самобытных в мифопоэтической женской портретной галерее можно признать Къулбадаг-ус / Къулыбадаг-ус / Къæсибадаг-уосæ (диг.). Архетипический мотив, связанный с ее образом весьма популярен и представлен в многочисленных жанрах устной народной словесности осетин. Характерно, что в текстуальном пространстве «Кадагов о Нартах», Къулбадаг-ус является одним из тех редких действующих лиц, которые репрезентируются во всех, без исключения, циклах.

Как наиболее неоднозначный и загадочный персонаж кадагов, она представляет значительный интерес для исследования с точки зрения фольклорного, этнографического, исторического, культурного и лингвистического направлений. В силу особенностей полисемантизма природы Къулбадаг-ус, тема интерпретации ее образа представляется дискуссионной. Предметом полемики ученых являются принципы, обусловленные спецификой функциональных особенностей, семантической насыщенности персонажа, а также этимологического толкования самой мифологемы «къулбадаг-ус».

Подходя к проблеме разночтений в вопросах этимологии исследуемого понятия, следует признать справедливость концепции известного лингвиста Т.А. Гуриева, обобщившего весь накопленный опыт его изучения и внесшего ясность в содержание фольклорного термина. По мнению ученого, общепринятые пояснения, встречающиеся, в том числе, в комментариях к

осетинской «Нартиаде», и, определяющие къулыбадаг ус как «женщину, сидящую на склоне (горы), вещь женщину, живущую в стороне от людей» [1], «сидящую во внутренней части сакли» [2], не вполне адекватно отражают суть данного понятия [3, 131].

Согласно научным изысканиям Т.А. Гуриева, из сложного состава слов, состоящего из трех компонентов: *къул-ы+бадаг (сидящая)+ус (женщина)*, спорным оказался первый – *къул-*, имеющий несколько значений в современном осетинском языке: стена (внутренняя), склон и др. Однако, по мнению исследователя, в данном случае нужно исходить не из современных значений слова, а из тех, которые оно имело во время появления рассматриваемого понятия.

В дигорском диалекте осетинского языка лексеме «къул», входящей в состав указанного сложного слова, соответствует «къæс», в значении «хижина, хатенка, избушка» [4, 630]. «Некоторые исследователи выводят смысл данного термина из содержания первого компонента *къул-*, но понимают его по-разному. Буквальное значение осетинского фольклорного термина *къулыбадаг ус* будет «в хижине (хатенке) сидящая женщина», т. е. «домоседка» [5, 26–32].

Развивая данное положение, представляется важным привлечь внимание к лексическому значению слов, встречающихся в Этимологическом словаре русского языка М. Фасмера: 1) *кул* – невольник, слуга, которое, вероятно, происходит от хиндуст. *Kolī*; 2) *Кульбаба* «одуванчик *Leontodon taraxagum*»; 3) *күйбаба*, отмеченное в сло-

варе как «темное слово», т.е., не имеющее толкования. [6, 408].

Как показано, существует несколько противоречащих друг другу гипотез. Однако, на наш взгляд, сближение этимона «кул», со значением «невольник», может в определенной степени дополнить представления о семантике исследуемого образа, поскольку он представляется синонимичным понятиям «затворник», «отшельник» и, вместе с тем, термину, возведенному Т.А. Гуриевым к значению «домоседка». Соответственно, в данной статье для нас предпочтительнее использование лексем: «отшельница», «затворница», «женщина-аскет».

Традиционно смысловое содержание мифологемы «кълубадэг-ус» передается как: ворожейка, колдунья [4, 630], ведьма [7, 272], баба-яга [8, 4] и т. д. Подобные представления позиционируют героиню как типичного представителя inferнального мира. Однако, при внимательном изучении сюжетной основы эпических текстов, становится очевидной ее амбивалентная природа. Последовательна в своей позиции А.Б. Бритаева, отметившая определенную синонимичность образов Кълубадэг-ус и Бабы-Яги. Рельефно обрисовывая их функциональные и семантические особенности, ученый, согласно классификации типов образа Бабы-Яги, разработанную В.Я. Проппом [9, 40], привела убедительные доводы, что в целом, они являются типологически разнородными образами, за исключением некоторых свойств. По мнению исследователя, Кълубадэг-ус близки лишь отдельные специфические черты персонажа славянского фольклора: образ ведуньи, Яги-советчицы, Яги-покровительницы, Яги-дарительницы и в то же время матери [10, 119-126]. Образ Кълубадэг-ус в роли дарительницы обстоятельно рассматривает ученый И.В. Мамиева, на примере сказочного сюжета «Плешивица и Златовласка» [11, 255-261].

Необходимо отметить, что при сопоставлении названных типажей, возникает вопрос о правописании исследуемого термина, поскольку общепринятый вариант «кълубадэг ус», вызовет определенные сомнения. На наш взгляд, будучи нарицательной именной формой, он вполне мог бы

выступить в качестве имени собственного, учитывая, что в фольклорных текстах отсутствует какая-либо альтернативная ономастическая вариация.

Поиск аналогичных представлений, вновь приводит нас к образу славянского фольклора Баба-яге. Так, в русских народных сказках термин «Баба Яга» принято писать отдельно и оба слова с прописной буквы. Однако в «Русском орфографическом словаре» зафиксированы еще два варианта: Баба-яга (сказочный персонаж) и баба-яга (безобразная, злая старуха) [12]. Из этого вытекает, что первое композитное образование, представленное в словаре, позиционируется как собственное имя мифологического персонажа.

Следует признать, что понятие «кълубадэг ус» также идентифицируется с конкретным образом осетинского фольклора и отражает определенную, свойственную лишь ему концепцию. Являясь неотъемлемой частью его сущности, данное прозвище легко представляется в качестве личного имени, онимизация которого станет персональным идентификатором, способствующим его индивидуализации в среде фольклорно-мифологических персонажей. Соответственно, мы предлагаем ввести в научный оборот данный термин как имя собственное, орфографическая модификация которого будет выглядеть таким образом: Кълубадэг-ус / Кълубадэг-ус / Кълубадэг-усæ (диг.).

Важно пояснить правописание лексемы ус / уоса (диг.) (женщина, жена) в сложных словах. Показательно, что во всех именных формах, где данное слово используется в качестве гендерного идентификатора, оно указывается через дефис: ус-хонæг (приглашающая женщина), ус-хуыцау (женщина-божество), ус-хицау (женщина-хозяйка, начальник), падзах-ус (царица, женщина-царь) и др. В эпических текстах, однако, встречаются мифологемы с двояким написанием, к примеру: «усбирагъ» / «усбирагъ» (букв. женщина-волк, волчица, оборотень, ведьма). Совершенно очевидно, что слитное написание подобных форм закрепилось в период отсутствия теоретических разработок в области лексикографической традиции, свойственной нормам

современной осетинской орфографии и словообразования.

По поводу аналогичных сложных онимов В.И. Абаев отмечал, что в скифском, также как в древнеперсидском и древнегерманском, были имена двухсоставные, т.е., образованные из двух самостоятельно значимых основ. Согласно классификации скифских ономастических форм, выделенных ученым, «къулбадаг» можно отнести к группе, где во второй части сложного слова – глагольная основа, выражающая то или иное действие, в первой – именная основа, дополняющая или уточняющая выражаемое глаголом действие. При этом, глагольная основа оформлена каким-нибудь суффиксом, в данном случае, суффиксом *-æг*.

Для сравнения приведем примеры, представленные ученым:

āv-darak (Abdarakos), “носящий водой”, ср. ос. dondaræg;

os-mārak (Osmarakos) «женоубийца» [13, 228-229].

«Есть в осетинском случаи, когда наречение *-æг* служит для превращения нарицательного имени в собственное. Так *kuč* ‘собака’ употребляется только в нарицательном значении, тогда как *Kučæг* известно исключительно как имя собственное. От нарицательного *xsar* (←*xsart*) ‘доблесть’, могущего служить и собственным именем, образовано *Xsartæг*, которое может быть уже только собственным именем, приметой которого выступает также формант *-æг* [13, 223].

Таким образом, онимизация понятия Къулбадаг-ус представляется вполне закономерной и обоснованной.

Как было отмечено, в осетинской фольклорно-этнографической традиции определение “къулбадаг” имеет нарицательный характер и используется в свободном употреблении. Однако его смысловое наполнение, бесспорно, соотносится с представлениями о некоторых поведенческих стереотипах, присущих мифологическому образу Къулбадаг-ус. Примеры бытования в речевой практике данного понятия сводятся к определенным ассоциациям, осуждающим несоблюдение культурных норм, неприятие общепринятого уклада жизни, пренебрежение системой ценностей общества. Данное

определение настолько укоренилось в языковой среде, что зачастую его применяли сказители в отношении других персонажей, допускающих некоторые вольности и нарушение этикетных норм, к примеру, выражение, обращенное к сыну Сырдона: “*Сырдоны къулбадаг фырт*” [14, кн. 5, 340]. Константный характер указанного термина объясняет парадоксальность его использования самой Къулбадаг-ус: “*Уæд та иу хатт къулбадаг усæн йæ къæсса ныппырх кодтой фатæй, æмæ сæм смæсты, ракодта сын фидис, зæгъæ:*

– *Уæ Хæмыц æмæ Уырызмаг, къулбадджытæ, зæгъæлзæдтæ, сыхах ам махæй уыстытæй хуынджылаг ма кæнут.../ Как-то раз опять стрелой разбили кувшин Къулбадаг-ус, она рассердилась и высказала им упреки:*

– *О, Хамыц и Уырызмаг, къулбадджытæ, незаконнорожденные, вы тут не глумитесь над нами, женщинами...» [14, кн. 1, 33].*

Наиболее значительный интерес для исследования представляет дуалистичное естество Къулбадаг-ус, что свидетельствует об архаичности ее образа. Элементы дуализма, по мнению В.И. Абаева, были заложены уже в общеиранской (индоиранской) религии. Сама природа была для первобытного человека школой дуализма. Противоположность света и мрака, тепла и стужи, жизни и смерти, получая образно-мифологическую интерпретацию, порождала дуалистически окрашенные системы религиозно-мифологических представлений [15, 21-22]. Соответственно, дуализм природы становится дуализмом социальным, и не может не отразиться на системе эпических персонажей. Таким образом дуализм стал яркой характеристикой образа Къулбадаг-ус, которая по своей сути повторяет программу противостояния «света и мрака».

Поскольку доминантными признаками, определяющими суть образа Къулбадаг-ус являются ареал обитания и особенности ее бытия, данные вопросы требуют детального осмысления. Эпические тексты повествуют о том, что она живет обособленно в водной среде, во владениях Донбеттыров («*Донбеттырты къулбадаг-ус*» [кн. 3,

291]), либо на земном уровне, но также за пределами общества Нартов.

Как выявлено, фольклористы истолковывают характерные особенности данного персонажа различно: ворожейка, колдунья, ведьма, баба-яга, знахарка «дәсны» (как именуют ее сами Нары) [14, кн. 5, 470], бедная вдова, помогающая герою, берегиня и пр. Полисемантическую амплуа объясняется принципами контаминации, смешения разных женских персонажей. Очевидно, что амбивалентность и неоднозначность Къулбадәг-ус обусловлены тем, что ее образ, возникший в период первоначальной фазы становления мифов, оформлялся наряду с исторической стадильностью их развития: от архаического эпоса к историко-героическому, вследствие чего происходило наслоение определенных понятий, способствующих формированию омонимичности характера героини. Как полагал В.И. Абаев, на примере формирования маскулинности героев, эпические персонажи не остаются неизменными. В архаических эпосах герой – это прежде всего маг, чародей, волшебник, заклинатель, колдун, шаман. Вера в могущество заклинаний – это оборотная сторона слабости перед силами природы на ранних ступенях истории. Но эта слабость постепенно преодолевается. Расцвет железной металлургии вкладывает в руки человека новые орудия труда и новое оружие для борьбы. Он проникается верой в свои силы, в мощь оружия, в неотразимый ореол воинской доблести. И тогда на смену герою-колдуну и чародею приходит герой-воин, герой-богатырь [15, 179-180].

Очевидно формирование образа Къулбадәг-ус, по аналогии с концепцией, высказанной В.И. Абаевым, обусловлено стадильностью развития эпоса. Вместе с тем, наслоению разнородных свойств и искажению восприятия ее сути способствовали неточности в идентификации женских персонажей, допущенные рядом сказителей. К примеру, эпические ситуации, характерные для Къулбадәг-ус, при всей вариативности, вполне узнаваемы. Однако, в отдельных текстах происходит подмена женских образов и ее функции передаются Шатәне. Смешение амплуа наглядно прослеживается в сюжетах с участием клыка-

стой старухи, функциональный потенциал которой обусловлен причастностью к нижнему миру.

Постижение характерных особенностей указанных женских персонажей, в определенной степени, соотносится с теорией трехфункциональности индоевропейских народов, разработанной Ж. Дюмезилем и прочно укрепившейся в нартоведении [16, 173-174]. Существуют многочисленные способы ее реконструкции посредством раскодирования эпической сюжетно-образной системы. Воспроизведение архетипа модели мира представляется возможным также путем осмысления семантических и функциональных особенностей изучаемых женских личностей, которые по своей природе являются ее антропоморфной модификацией. Так, мифопоэтический образ одной из ключевых фигур эпоса – Шатәны, воплощает универсальную концепцию «мировой оси», поскольку уже при ее чудесном рождении воспроизводится картина творения трехчастной структуры мира. Вследствие этого, образ Шатәны представляется символом трехмерного пространства. Обладая эзотерическими знаниями, она, выполняет жреческие функции, ее пониманию доступен тайный язык звезд [14, кн. 1, 447]. Однако для получения сведений, относящихся к нижней сфере, она прибегает к помощи Къулбадәг-ус, обращаясь к ней за советом непосредственно, либо направляя к ведунье нартовских героев [14, кн. 2, 17, 599; кн. 5, 395].

Локализация жилища самой Къулбадәг-ус, как было отмечено, – нижний и средний миры. Архетипическим символом нижнего мира в данной мифологической конструкции, является клыкастая старуха.

При всей разнородности представленных женских образов, обладающих неоднозначной степенью сакральности, все же следует признать их семантическую гомогенность. Она предопределилась доминирующим функциональным предназначением данных персонажей, обусловленным прямой причастностью к эпическим ситуациям, в сюжетно-фабульную структуру которых органично вплетается инициационный контекст.

Признаки переходных ритуалов просле-

живаются практически во всех кадагах, в которых в той или иной степени задействована Къулбадаг-ус. По сути, она является экзотерической версией патронессы инициации. Вместе с тем ее познания также лимитированы, поскольку в особо сложных ситуациях, она направляет Нартов за советом к «кæлдибадаг узун» (сидящему в валейнике ежу) [14, кн. 5, 468]. Известно, что в мифологии индоевропейских народов, æж – культурный герой, ассоциирующийся с огнем, солнечными лучами, знаниями и пр. [17,].

Ведущую Роль в изучении данного образа играют концепции ученых Т.А. Гуриева, А.Б. Бритаевой. Историографический обзор имеющейся научной литературы, проведенный ими, в совокупности с нашими изысканиями, позволили вычлениить общие тенденции, обосновывающие семантику мифопоэтического образа Къулбадаг-ус, исключаящую ее из низшего раздела мифологии. Согласно анализу, персонификация героини в качестве представителя infernalного мира, представляется алогичной. Бесспорным свидетельством данного утверждения служит отсутствие схожести портретных характеристик с антропоморфными демоническими существами: (ноги животных, нос в потолок, наличие костяной ноги, одноногость и пр.); она не обладает способностью перевоплощения; не перемещается в пространстве и времени; не использует магическую атрибутику (ступа, пест, помело и пр.); не является хтоническим существом и не приносит вреда эпическим персонажам. Единственным признаком, отличающим ее от обычной женщины является грудь, достигающая земли. Однако, эта особенность является элементом инициальной атрибуции, присущей также мифологическому персонажу – клыкастой старухе, что в данном случае подтверждает мнение о напластовании образов и их слиянии в отдельных эпизодах кадагов. Допустимось предположения об идентичности Къулбадаг-ус и клыкастой старухи представляется обоснованной, лишь на примере персонификации героинь в качестве универсального архетипического образа Праматери, получившего широкое распространение в различных

мифологических системах. Наряду с этим, наши сомнения в их полной однородности были подкреплены эпическими сюжетами, в которых оказались задействованы одновременно оба женских персонажа, выполняющие при этом несходные функции. Согласно распространенному сюжету, героиней, по наказу Къулбадаг-ус, вступивший на путь инициации, попадает во владения клыкастой старухи. При виде чужестранца, старуха грозит проглотить его за дерзость. Однако юноша добивается ее расположения, обратившись к ней «нана» и, прикоснувшись к ее груди. Данный сюжет наглядно транслирует элементы инициационных ритуалов и встречается в кадагах в различных вариантах. Поскольку типичными нарративными символами инициации являются проглатывание чудовищем и освобождение из его чрева, очевидно, что мотив угрозы съедения героя клыкастой сарухой, обосновывает концепцию временной смерти, которой уподобляется неопит в инициационных мифах; вызволение из чрева мифической личности интерпретируется как рождение героя в новом статусе, прикосновение к груди женщины уподобляется первому прикладыванию новорожденного младенца к груди матери (вскармливание), образ которой дополняется нарицательным именем «нана» [14, кн. 1, 57-58]. Возможно, клыки старухи, один из которых упирается в землю, а другой устремляется ввысь, маркеруют инициационный путь из нижнего в средний мир.

Необоснованным, на наш взгляд, представляется воззрение ряда исследователей, полагающих, что термин «вдова» является правомерным определением социальной роли Къулбадаг-ус. Несомненно, в кадагах она предстает в образе одинокой женщины-отшельницы, у которой, согласно различным версиям, одна, либо две дочери и сын (в некоторых сказаниях – несколько сыновей). Вместе с тем, в эпических текстах отсутствует даже косвенная ремарка, свидетельствующая о наличии у героини мужа. Показательно, что отдельные эпические тексты транслируют сведения о ее различных возрастных периодах. В ряде сюжетов она предстает в образе Къулбадаг-чызг. При этом, специфика ее социальных отно-

шений и функциональных особенностей, как в юности, так и в зрелом периоде, являются характерными для сути героини [14, кн. 2, 605]. Однако в эпосе не упоминается, даже гепотетически, о ее предстоящем, либо состоявшемся замужестве. Соответственно, статус героини был предопределен заведомо. Поскольку появление детей вызывает вполне логичные вопросы, термин «вдова», вероятно, применялся исследователями как наиболее адекватное объяснение данного обстоятельства. Ввиду того, что в эпических текстах отсутствует прямое определение «идæдз ус» («вдова»), указанное понятие, вероятно, использовалось учеными в качестве аллегорического толкования. Вместе с тем, допустимо предположение, что судьба Къулбадæг-ус складывалась под влиянием определенных пережитков добрачной свободы.

Известно, что для мифологических сюжетов морализирующие тенденции не представляют особой значимости. Объяснение причинно-следственных отношений в эпосе, развивающихся по собственным имманентным законам, далеко не всегда истолковывается по аналогии с контактами, существующими в реальной действительности. Соответственно, литературное прочтение эпического текста способствует перекодировке мифологически-обусловленных ситуаций, которые действуют в русле заданной установки. Весьма показательно, что, сюжет, кажущийся, на первый взгляд, бытовым эротическим, интерпретируется как Священный брак Неба и Земли, а инцест, справедливо осуждаемый в традиционном социуме, выступает в качестве архетипической символики союза Неба и Воды.

В соответствии с этим, видится важным разъяснение определенных граней уклада бытия Къулбадæг-ус, в контексте некоторых ассоциативных параллелей с этикетными нормами осетин. В рамках социокультурной парадигмы гендерные роли в том или ином сообществе детерминировались структурой самого племени и теми табу, которые выдвигались им перед его членами. Так, в древне-осетинском обществе для гостя, в том числе, нуждающегося в приюте путника, считалось не приличным посещать дом, в котором жили женщины,

не имеющие мужей. Мировоззренческие установки предписывали строгое соблюдение данной этикетной табуированности. Однако, жилище Къулбадæг-ус, в котором не было взрослого мужчины, зачастую посещали как странники, так и, собственно, Нарты. Кадаги в различных вариативных формах повествуют о том, как героиня с дочерьми оказывали радушный прием путникам. Как правило, гостям предоставлялся ночлег, что является наиболее существенным нарушением правил приличия, о котором также однозначно повествуется в эпосе, к примеру, в кадаге «Как родился Арахцау, сын Бедзенаг-алдара». Когда Арахцау приехал к Нартам, Шататна, завидев всадника из окна своей башни, ласково приветствуя, пригласила его в дом. На ее радужные юноша ответил отказом: *«Если отец мой никогда не был гостем женщины, то я также никогда не буду твоим гостем»* [14, кн. 2, 743].

Учитывая неоднозначность образа Къулбадæг-ус, можно высказать мнение, что подобное обстоятельство могло быть обосновано исторической стадильностью развития эпоса и многовековыми культурными напластованиями. В подобных сюжетах просматриваются признаки, свойственные древним культурам на ранних стадиях их становления, при которых гендерная обусловленность (отношения мужчины и женщины) представлялась в качестве преимущественного принципа. С целью прояснения истоков формирования образа этой ключевой для нашей работы фигуры, обратимся к историческим свидетельствам.

Исторически женщина в древне-осетинском обществе обладала высоким социальным статусом. Письменные источники и археологические материалы в совокупности подтверждают видное положение женщин в сарматском социуме и активное участие их в общественной жизни. Все историки отмечали как отличительную черту алан и их предков савроматов (сыновей скифов и амазонок, согласно легенде, записанной Геродотом) то, что женщинам они отводили почетное место в обществе; в своей мифологии отдавали немалую дань женским образам [18, 112-116].

Запечатлелась традиция высокого по-

читания женщин и в эпических текстах. В качестве иллюстрации можно привести эпизод из кадага «Сослан Уырызмæджы куды фервæзын кодта / Как Сослан спас Уырызмага». Когда Нарты Созырыко, Сослан и Батрадз отправились в длительный поход, представители рода Бората замысли погубить Уырызмага, пригласив его на кувд. По-обыкновению, Нарты отправили за ним юношу. Однако, разгадав их намерения, Уырызмæг отказал ему, сославшись на недомогание. Тогда, Бората, решили заманить его, направив к нему женщину. Герой, заведомо зная, что ему не избежать гибели, все же дал свое согласие, поскольку кодекс чести Нартов предписывал почтительное отношение к женщине. В кадаге его достойный поступок обоснован соответствующей ремаркой: «Уæды растæджы сылгоймагæй тынг æфсæрмы кодтой / В те времена женщин высоко чтили (букв. «сильно стеснялись»)» [14, кн. 2, 21]. В другом эпизоде, к Уырызмагу прислали Дурагонты Бæты чындз (невестку Дурагонты). При виде ее, Шатана смирилась с участью и сама отправила супруга в дом к злоумышленникам, поскольку отказ женщине в просьбе расценивался как проявление бесчестия и нарушением благонравия у Нартов: «Чындз-хонæг дæм сæрæрвыстой, æмæ дын æдзæугæ нæй / Они прслали за тобой невестку, теперь тебе никак нельзя не принять приглашение» [14, кн. 3, 95]. Осетинская ментальность во все времена характеризовалась отсутствием ярко-выраженной гендерной асимметрии. Исторически устойчивым являлось правило женской неприкосновенности. Какую бы провинность она не допустила, женщину не подвергали суровому наказанию: избиению, казни, забиванию камнями, что было свойственно большинству архаичных культур. Согласно нормам обычного права, у осетин была введена форма общественного наказания «хъоды» («бойкот») или «хъæудзырд» («сельский сговор»), предписывающие выселение людей, грубо нарушивших культурные принципы, за пределы поселения [19, 191].

Любопытные сведения содержатся в трудах Геродота. По его наблюдениям, скифские правители, уличив предсказате-

лей в ложном толковании событий, сжигали их вместе с членами семьи: «Упомянутым способом прорицателей сжигают, впрочем и за другие поступки, называя их лжепророками. Царь не щадит даже и детей казненных: всех сыновей казнит, дочерям же не причиняет зла» [20, 29-30]. Уникальными в гендерном контексте представляются другие свидетельства, приведенные Геродотом: «Когда по прошествии 28-летнего отсутствия, скифы возвратились в свою страну, их ждало бедствие, не меньшее, чем война с мидянами: они встретили там сильное вражеское войско. Ведь жены скифов вследствие долгого отсутствия мужей, вступили в связь с рабами» [20, 9-10]. От этих рабов и жен скифов выросло молодое поколение, которое вступило в борьбу с возвратившимися из длительного похода скифами. Однако, скифы, изначально приняв бой, впоследствии решили, что к рабам, как и подобает, нужно прийти с плетями. Так были изгнаны скифские женщины с рабами и потомством.

Возможно, кадаги, сюжетной основой которой являются мотивы отчуждения Къулбадаг-ус от общества Нартов, в трансформированном виде, содержат отголоски подобных исторических фактов.

Создание столь противоречивого женского характера средствами эпической стилистики, предполагает осмысление нетипичных для древне-осетинского общества гендерных стереотипов поведения женщин. Принимая во внимание, что, в целом, отношение к женским персонажам кадагов отличается ярко выраженной возвышенностью и благородством, вызывает недоумение пренебрежительное, а подчас оскорбительное отношение эпических героев к Къулбадаг-ус и ее детям [14, кн. 3, 163]. Несмотря на то, что Нарты охотно прибегают к их посредничеству, отношение к ним подчеркнуто неуважительное.

Классическим примером может послужить сюжет, отражающий мотив соперничества Нартов и их самоутверждения в героическом социуме. Споры о первенстве обладания наиболее выдающимися маскулинными признаками, по просьбе самих Нартов, разрешает, по-обыкновению, Къулбадаг-ус, чье мнение в вопросах пре-

имущественных черт воинов пользовалось беспрекословным авторитетом. Однако ведунья, традиционно, называет достойнейшим старшего среди них – Уырызмага. Тогда Нарты, в порыве ярости подвергают ее истязаниям, глумятся над ней и бросают в яму [14, кн. 1. 181, 187, 198].

Очевидно, что семантическое наполнение подобных мифов, обусловлено архетипическим мотивом извечной борьбы противоположностей, выраженной, в данном контексте, противостоянием женского и мужского начал. Вместе с тем, предпочтение, отданное Къулбадаг-ус Уырызмагу, обосновано не столько высшим антологическим и этическим приоритетом старшинства, а их обоюдной симпатией, которая довольно явно прослеживается в эпических сюжетах. Их взаимоотношения – это особая субстанция, объяснение причинности которой представляется возможной лишь при посредстве мифологической реконструкции особенностей гендерных ролей героев.

Уырызмаг является единственным персонажем кадагов, который покровительствует Къулбадаг-ус. [14, кн. 5, 378]. Он навещает ее, когда нартовские мужчины подвергли ее избиению [14, кн. 6, 378]. Согласно другой версии кадага, по возвращении с балца, герой высвобождает женщину из ямы, в которую ее поместили разъяренные Нарты. Он неизменно выделяет ей равную со всеми часть добычи и приобщает к этой традиции других героев: «Уырызмаг фос раскъардта аема ца Нарты байуарста, аема ца файна фондзы фæцис, къулбадаг усы дар дзы фондз фæцис / Уырызмаг пригнал скот и раздал Нартам, каждому досталось по пять, къулбадаг ус также получила пять (голов скота)» [14, кн. 1, 193, 198-200; кн. 3, 443-444]. Уырызмаг забирает в военный поход сына Къулбадаг-ус, по его настоятельной просьбе, и проявляет о нем заботу. Когда же в сражении юношу смертельно ранит Челахсартаг, Уырызмаг, пытаясь его спасти, выносит мальчика на руках с поля битвы. Однако, выполнению этой миссии воспрепятствовали козни Сырдона [14, кн. 3, 195-196]. И сама Къулбадаг-ус всякий раз отличает Уырызмага из числа нартовских героев. Она одаривает его раз-

личными эпитетами: “Нарти хуарз Орæзмæг” / «Нартовский хороший Уырызмаг» [14, кн. 1, 323], Придерживается стороны Уырызмага в их споре с Хамыцем о старшинстве и сочувствует ему, произнося фразу: “Уырызмаг тæригъæд у / Жалко Уырызмага”.

Важно отметить, что все известные мировые фольклорные и литературные произведения, в системе образов которых наличествуют женские мифологические образы, равнозначные Къулбадаг-ус, содержат в себе архетип отшельницы, женщины-аскета: Яга, Золотая баба, Наина, Синильга и др. Отшельница всегда живет вдали от людей, она хранит особенные знания, к ней приходят за советом. Символическая стена, замкнутое пространство, которая отчуждает Къулбадаг-ус от нартовского общества, является сакральной отмеченностью объекта, Священной изгородью границ, границ внутреннего мира и является важным условием для сохранения заповедных знаний и технологий правления судьбы. Подобные поселенческие локусы детально изучены ученым М.В. Дарчиевой, на примерах мифологем «Фæснарт» и «Нартыхъæу» [21, 61]. «Отшельница» – обладательница не только древнего миропонимания. Мифомышление осетин придало ее образу функции *Жрицы Любви* в самых тонких, духовных, нематериальных и даже неэмоциональных ее проявлениях, Любви, имеющей мифологическое наполнение. Так в текстах фигурирует сюжет, согласно которому Къулбадаг-ус является возлюбленной Сырдона: «Далгъæу къæсибадаг уоса ба ин [Сирдонæн] адтæй хæзгол / У него [Сирдона] была любовница Къулбадаг-ус, живущая в нижней части селения» [14, кн. 4, 74]. Очевидно, здесь подразумевается близость данных образов, обусловленная семантической тождественностью собственных им признаков.

В этой связи, в качестве гипотезы можно привести интересную этимологическую параллель имени Къулбадаг-ус со значением слова «кула» на санскрите. В священных текстах Тантры оно имеет множество смыслов: 1) Шакти как женский имманентный аспект абсолюта в образе полноты Вселенной; 2) «мистическое тело» Кали,

включающее в себя ее манифестации в виде «младших» богинь и последователей Тантры «левой руки», почитающих Богиню; 3) Одна из групп йогини; 4) эротическая энергия; 5) единение трансцендентного и имманентного; 6) община аскетов и пр. [22] Соответственно, к вопросу о семантической насыщенности исследуемого термина, на наш взгляд, имеет смысл привлечь некоторые из представленных положений.

В «Кадагах о нартах» наиболее известный сюжет с доминантной ролью Къулбадаг-ус представлен в сказаниях, интрига которых основана на конфликте ее дочерей с Уырызмагом и Хамыцем. Согласно сюжетной основе кадагов, Дзерасса, после гибели Ахсара и Ахсартага, вернулась в отчий дом, к Донбеттырам. Там и родились ее дети-близнецы Уырызмаг и Хамыц. Мальчика стремительно взрослели и росли они за день на четверть, а за ночь на пядь. Когда юноши овладели искусством лучников, в праздник Къутугæнæн они направились в город Донбеттыров для состязаний. Донбеттырта всем миром попрятались от шума стрел юношей. Тогда они стали подстерегать девушек, направляющихся к реке: *«Къулбадаг-ус йæ чызджы рарвыста донма. Хамыц æй куы суыдта, уæд æй фатæй фехста, æма йæ донгарз ныццъæл. Йæ уæла цы дзаумæттæ уыд, уыдон дæр фат ныскъуыдтæ кодта. Чызг фæстæмаæ кæугæ-кæугæ баздæхтис / Къулбадаг-ус отправилa свою дочь за водой. Завидя девушку, Хамыц пустил стрелу и, попав в кувшин, разбил его. Затем изорвал в клочья одежду девушки стрелой. Горько рыдая, она вернулась домой»* [14, кн. 1, 65-66].

В некоторых сюжетных вариантах у Къулбадаг-ус две дочери. Данный мотив получил распространение в осетинской мифологии в алгоритме закономерности, поскольку в качестве архетипического ядра в нем репрезентируются важнейшие мифологические значения, среди которых одним из наиболее значимых, видится инициационный мотив стрельбы из лука.

На первый взгляд, преобладающими здесь представляются откровенно уничтожительные и провоцирующие действия юношей по отношению к дочерям Къулбадаг-ус, обусловленные неприязнью

к самой героине. В этой связи, суфийский поэт XIII века Джалаладдин Руми указывал на гендерные проявления черт характера женщины склонность которых соблазнять и увлекать мужчин своими чарами. И поскольку дочери подобных женщин, как правило, оказывались их преемницами, Д. Руми обоснованно отмечал, что лишь тогда «безгрешна дочь, когда безгрешна мать», ибо «честность матери тому порука», а если же она обладает необузданной страстью, то «никакие слова сокрыть не могут действия срамного» [23, 144].

Внешний облик Къулбадаг-ус в эпосе ассоциируется с образом древней старухи. Следует отметить, что ее старение весьма гиперболизировано. В мифологических персонажах Къулбадаг-ус и ее дочерях прослеживаются архетипические символы: Праматери, женского начала, триединства женской сущности: юности, молодости и старости, поскольку дочери являются ее продолжением, ее преемницами, персонификацией ее собственной сути.

Аналогичные реминисценции содержатся в трудах А.В. Геннепа, изучившего инициационные обряды включения. Ученый отнес к категории прямых контагиозных ритуалов, некоторые сексуальные обряды. Согласно выводам исследователя, подобные связи являются актом единения и идентификации: «Таким же образом, т.е. как обряды включения в единую группу путем религиозной связи, могут быть объяснены многие случаи сакрального гетеризма, когда ритуальные гетеры приберегаются для чужеземцев. Слово «чужеземцы» понимается в данном случае в широком смысле и, вероятно, равнозначно понятию «непосвященные» [24, 37]. Небезынтересно, по мнению ученого, выделить правила их приема. «Непосвященные», часто получают право пользоваться для проживания «общим домом». У разных народов такой дом в той или иной степени выполняет функции «дома холостой молодежи», или «дома взрослых мужчин», или «дома воинов» [24, 37-38].

Предпринимая попытку реконструкции указанного мифологического сюжета, следует рассмотреть его символическую парадигму. В мировой мифологической и религиозной традиции архетипическая

символика стрелы неоднозначна. Но так или иначе стрела всегда была связана с космическими явлениями, которые определяют миропорядок, небожителями и культурными героями и является олицетворением верхнего мира. Вместе с тем, стрела ассоциируется с символикой мужского начала, любовью и космическим законом продолжения жизни. Это одновременно источник животворящей и карающей силы. Стрела издавна являлась аллегорическим знаком любви, мужской половой функции и продолжения рода и равным образом – духовного возрождения.

В мифологии кувшин, как и другие сосуды, согласно семиотическому толкованию, является символом материнского лона, источника жизни и живительной влаги, а также, – невинности и чаще ассоциируется с нижним миром [17].

Соответственно, концептуальная схема стрельбы из лука может интерпретироваться как высвобождение мужской энергии. Кроме того, в знаковой системе существует гендерный символ с изображением круга со стрелой, олицетворяющий эротический союз. В подобных представлениях стрелы выступают как всепроникающие вестники любви [25, 52-54]. Соответственно, в данную мифологическую конструкцию внесен ключевой подтекст, повторяющий основные концепты космогонических мифов первотворения и структурирования пространства.

Дальнейшее развитие сюжетной линии представленных кадагов, имеет характер классической инициации. Согласно содержанию одного из вариантов сказания, когда дочери Къулбадаг-ус, в слезах, поведали матери о случившемся, та дала им новые кувшины и вновь отравила их за водой. При этом ведунья наказала дочерям: «Кæд ма уæ хъыгдарой, уæд цын иу æгъгут: «Кæд уыйас ралагтæ стут, уæд Бораты Уархæджы Нарт уæламе скасын куы нæуал уадзынц, уæд уымæн цæуылнæ схос кæнут / Если они вновь посмеют вас обидеть, тогда скажите им: «Раз вы до такой степени возмужали, то почему бы вам не вызволить Бораты Уархага, которому Нарты не позволяют поднять голову» [14, кн. 1, 105].

В кадагах Къулбадаг-ус отведена эпи-

зодическая роль, но в следствие ее поступков, служащих своеобразным импульсом, провоцирующим активность героев, приводится в действие механизм инициационных процессов.

Для того, чтобы освоить эту удивительную сакральную женскую технологию правления судьбы, необходимо осмыслить мифологическую составляющую эпического мира. Он весьма сложен и в нем достаточно много провокаций потому, что они враждебны догмам, стереотипам, которые живут в сознании человека, в сознании женщины и мужчины. Казалось бы, в данном сюжете она принимает позицию недоброжелателя, по отношению к братьям-близнецам, но вступая в условно-конфликтные ситуации, ведунья оказывается способной менять не только судьбу героев, но и сюжетно-композиционные особенности сказаний, приводя их к поворотному развитию. Поскольку подводный мир, где родились и воспитывались юноши, является одним из самых распространенных маркеров Иного мира, им необходимо совершить соответствующее восхождение для обретения статуса полноправных членов нартовского общества. Провоцируя их выход из зоны комфорта, Къулбадаг-ус способствует реализации данной задачи. По мнению Е.М. Мелетинского: «Только в позднем мифе, – и особенно в сказке речь идет уже о своеобразном «творении» или «космизации» личности, чья биография корреспондирует с серией переходных обрядов, прежде всего, с инициацией, превращающей ребенка через ритуальную смерть и мучительные испытания в полноценного члена племени [26, 14-15].

Из этого следует, что семантическое наполнение указанных эпических сюжетов в «Кадагах о Нартах» соотносится с архаическими обрядами возрастных переходов. Мотив преодоления трудностей в поиске юношами своего первопредка воплощает архетип прохождения героем посвятельных испытаний и выступает как реминисценция, соотносящаяся с мифологемой дороги и преодоления препятствий, как одних важных из компонентов, необходимых для совершения инициации.

Известно, что всякая инициация структурно делится на три фазы:

1) выделение индивида из коллектива; 2) пограничный период; 3) реинкорпация в коллектив.

Роль Къулбадæг-ус, как и любой женщины, проводящей инициацию, ограничивается участием в начальном этапе. На лиминальной фазе (от лат. *limen* – порог), эти обязанности переходят к мужчинам. Так, Къулбадæг-ус выполняет функции жрицы и способствует переходу юношей к новому уровню зрелости. Обряды подростковых инициаций, переданные через эпический дискурс, отчетливо прослеживаются в кадаге «Как родился Арахцау, сын Бедзенаг-алдара», где Къулбадæг-ус, участвуя в начальном этапе инициации юноши, указывает будущему герою способ обретения необходимых воинских атрибутов: коня, меч, щит, лук и стрелы [14, кн. 2, 741]. Инициационный контекст данного сюжета вполне коррелирует с сохранными осетинами реликтом древних ритуалов – обрядом «Цæу-æггаг» («Переход»). Суть ритуала сводится к посвящению мальчиков, достигших трехлетнего возраста в полноправные члены мужского союза. Как и во всех архаических культурах, в древне-осетинском обществе мальчики до указанного периода воспитывались в женской сфере [27, 253-259].

Действия Къулбадæг-ус способствуют преодолению неопитом инициационного пути из нижнего мира в средний. Характерно, что героиня содействует как мужским, так и женским инициациям. Ее обитель расположена на границе миров, в соответствии с этим, все герои, вступившие на путь инициации, непременно проходят через ее пределы. Участвуя в судьбе Нартов, посредством оказанного гостеприимства, мудрых наставлений, а порой и злобных укоров, вызванных конфликтными ситуациями с персонажами, она, по сути, становится знаковой фигурой в инициационных процессах: обрядах отделения (перехода из одного мифоэпического сообщества в другой), промежуточных (перехода от второго возрастного класса к третьему) и обрядах включения (свадебных) [14, кн. 2, 209, 579].

Многовековые культурные напластования способствовали представлениям о Къулбадæг-ус как об архетипическом символе, имеющем спектр различных се-

мантических свойств. Являясь носителем множества смыслов, мифопоэтический образ Къулбадæг-ус выступает как некий этнокультурный концепт, в котором следует видеть не просто результат логики мифомышления осетин, а скорее явление универсальной культурной трансцендентности, интегрировавшей черты многих древних персонажей.

Принцип исследования на основе мифологической и лингвистической реконструкции, а также использования структурно-семантического и сравнительно-исторического методов изучения фольклорного текста, благоприятствовали выявлению ряда архетипов, аккумулированных в образе Къулбадæг-ус: 1) образ жрицы, связанный с ритуальными действиями (обряды инициации); 2) образ ведуньи, знахарки «дæсны»; 3) образ отшельницы-привратницы, охраняющей границы миров; 4) образ женщины (Праматерь, женское начало).

Символично, что ее линия жизни проходит через весь событийный ряд эпоса, что свидетельствует об инициационном характере осетинской «Нартиады», как одном из ее основных онтологических признаков.

Подводя итог, отметим, что в сложившейся сюжетно-образной системе «Кадагов о Нартах» Къулбадæг-ус является одним из ведущих персонажей, включенных в концептуальное поле инициационных мифов. Научное осмысление культурных кодов кадагов, обусловленных сюжетобразующей ролью Къулбадæг-ус, предполагает более детальное изучение и является весьма перспективным для дальнейших исследований.

Литература

1. Сказания о нартах. М., 1978. 506 с.
2. Миллер В. Ф. Осетинско-русско-немецкий словарь, т. II. М.-Л., 1929, 742 с.
3. Гуриев Т.А. О термине къулыбадæг ус // Наследие скифов и алан. Владикавказ, 1991.
4. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. I. М.-Л.: Издательство Академии наук, 1973. 656 с.
5. Гуриев Т. А. Два фольклорных тер-

мина // Осетинская филология: межвузовский сборник статей. Орджоникидзе: Изд-во СОГУ, 1981. Вып. 2. С. 26-32.

6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М.: Прогресс, 1986. 672 с.

7. Осетинско-русский словарь. Орджоникидзе, 1970. 272 с.

8. Осетинские народные сказки. Составитель А. Бязров. Цхинвали, 1978.

9. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Л., 1946. 368 с.

10. Бритаева А.Б. Образ «къулыбадаг ус» в осетинском нартовском эпосе и сказке // Известия СОИГСИ. Школа молодых ученых. Вып. 6, 2011. С. 119-126.

11. Мифологическая семантика концептов «плешь» и «безбородость» в сказочной наррации: к проблеме национальных трансформаций // Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К.Л. Хетагурова. 2011. № 3. С. 255 – 261.

12. Русский орфографический словарь. Отв. Ред. О.Е. Иванова, Л.К. Чельцова. М., 2004. 960 с.

13. Абаев В.И. Осетинский язык и фольклор. Т. I. М., Л.: Издательство Академии наук СССР, 1949. 601 с.

14. Нарты кадджытæ. Ирон адамы эпос. Фыццаг чиныг. Дзæуджыхъæу: Ирыстон, 2003. 592 ф. (Нартовские сказания: Эпос осетинского народа. Книга 1. Владикавказ: Ирыстон, 2003. 592 с.); Дыккаг чиныг. Дзæуджыхъæу: Гаситы Викторы номыл рауагъдадон-полиграфион куыстуат, 2004. 896 ф. (Нартовские сказания: Эпос осетинского народа. Книга 2. Владикавказ: Издательско-полиграфическое предприятие им. В.А. Гассиева, 2004. 896 с.); Æртыккаг чиныг. Дзæуджыхъæу: Гаситы Викторы номыл рауагъдадон-полиграфион куыстуат, 2005. 712 ф. (Нартовские сказания: Эпос осетинского народа. Книга 3. Владикавказ: Издательско-полиграфическое предприятие им. В.А. Гассиева, 2005. 712 с.); Цыппæрæм чиныг. Дзæуджыхъæу: Гаситы Викторы номыл рауагъдадон-полиграфион куыстуат, 2007. 548 ф. (Нартовские сказания: Эпос осетинского народа. Книга 4. Владикавказ: Издательско-полиграфическое предприятие им. В.А. Гассиева, 2007. 518 с.); Фæндзæм чиныг. Дзæуджыхъæу: ИПО СОИГСИ, 2010. 766 ф.; (Нартовские сказания: Эпос

осетинского народа. Книга 5. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2010. 766 с.); Æхсæзæм чиныг. Дзæуджыхъæу: ИПО СОИГСИ, 2011. 544 ф. (Нартовские сказания: Эпос осетинского народа. Книга 6. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2011. 544 с.). (на осет. яз.); Æвдæм чиныг. Дзæуджыхъæу: ИПО СОИГСИ, 2011. 544 ф. (Нартовские сказания: Эпос осетинского народа. Книга 7. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2012. 617 с.) (на осет. яз.).

15. Абаев В.И. Избранные Труды. Религия, фольклор, литература. Владикавказ: ИР, 1990. 638 с.

16. Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. М.: Наука, 1977. 240 с.

17. Тресиддер Д. Словарь символов. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. 448 с.

18. Абаев В.И. Среднеазиатский политический термин «афсин» // Вестник древней истории. 1959. № 2. С. 112 – 116.

19. Дзадзиев А.Б., Дзудцев Х.В., Караев С.М. Этнография и мифология осетин. Краткий словарь. Владикавказ, 1994. 284 с.

20. Геродот. История в девяти книгах. Книга четвертая. Мельпомена. Перевод и примечания Г.А. Страгановского. Составитель Х.Ф. Цгоев. Владикавказ, 1991. 80 с.

21. Дарчиева М.В. Мифопоэтический хронотоп в осетинских эпических текстах. Владикавказ. СОИГСИ ВНИЦ РАН, 2017. 349 с.

22. Пахомов С.В. Теоретические аспекты учения школы кула (согласно «Куларнава-тантре») Интернет ресурс: www.indkultur.narod.ru/pakhomov_kaula.html

23. Руми Д. Поэма о скрытом смысле / Д. Руми /перевод с персид. Н. Гребнева. М.: Наука, 1986.

24. Геннеп А. в. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. М: Восточная литература, 1999. 198 с.

25. Худяков Ю.С. «Стрелы любви» или «стрелы с грозами» // Международная конференция по первобытному искусству. Тезисы докладов. Кемерово, 1998. С. 52-54.

26. Мелетинский Е.М. О литературных архетипах. М., 1994. 133 с.

27. Кусаева З.К. Гендерный контекст обрядов инициации в мифо-ритуальных практиках осетин // Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени К.Л. Хетагурова, 2011. № 4. С. 253 – 259.

**Мзокты Аслæнбег,
педагогон наукæты кандидат**

АГЪНАТЫ ГÆСТÆНЫ УАЦАУ «БÆХ КУЫДТА...»-ЙЫ АИВАДОН ФÆРÆЗТÆ ÆМÆ СÆ АХАДЫНДЗИНАД

«Уацмысы астæумагъз – хъайтары миддуне, йæ зондахаст, йæ митæ, йæ архайд. Уый ног фæзынд у ирон литературæйы».

Мамиаты Изетæ

Агънаты Гæстæны уацау «Бæх куыдта...» фыццаг хатт мыхуыры рацыд сывæллæттæ журнал «Ногдзау»-ы 2010 азы 5-æм æмæ 6-æм номырты. Хицæн чиныгæй дæр уыцы аз федта рухс чыныгуадзæн «Ир»-ы.

Фыссæджы ног уацмыс чыныгкæсджыты зæрдæмæ фæцыдис, зæрдиагæй йыл сæмбæлдысты астæуккаг кары сывæллæттæ дæр. Уæдæ литературæиртасджыты цæстæнгас дæр рауад парахатзæрдæ æмæ биндурон: Гæстæны уацмыс уыдон банымадтой фыссæджы ног аивадон æнтыстыл æмæ загътой сæ цæстуарзон ныхас мыхуыргонд уацауы тыххæй.

Гуыриаты Тамерлан чыныджы тыххæй йæ цыбыр рецензийы афтæ раргом кодта йæ хуыды: «Чыныгыл æнувыд чи у, уыдон ссардзысты, ацы уацмысы автор цы загъта, уымæй бирæ фылдæр. Чыныг чыныгкæсджыты зæрдæты гуырын кæны арф хуыдытæ æмæ æнкъарæнты гуылфæнтæ... æмæ алыхуызон æрæмныхтæ уацауы хъайтартимæ» (журнал «Горный ветер / Хæххон дымгæ», 2011, №15-16, 115 ф.). Гæстæны уацау критик абары уырыссаг фыссæг Федор Абрамовы радзырд «Почему плачут лошади?»-имæ. Ацы уацмыстæ, Гуырионы хуыдымæ гæсгæ, сты алыхуызон, фæлæсæ мидисы æвæрд хуыдытæ цавæрдæр фæзилæнты сты кæрæдзимæ æнгæс, адæймагæн рохгæнæн кæмæн нæй, сæйрагдæр чи у йæ царды мидæг, ахæмтæ. Гæстæны уацау, зæгъы Гурион, у ахæм, адæймаджы «фæлмæнзæрдæ» чи кæны æмæ «æрцыд

фыст хорз, зæрдæмæдзæугæ, «сойджын» æвзагæй».

Æндæр рецензент – Тъехты Тамерлан – Гæстæны уацауы тыххæй йæ газетон уац схуыдта «Æрдз æмæ царды философи» (газет «Стыр Ныхас», 2011, Июль, № 12). Тамерланы зæрдыл æрлæууыдысты зындгонд уырыссаг фыссæг Сергей Залыгины ныхæстæ Гæстæны радзырдты тыххæй: «...по отдельному и частному поступку мы уже можем судить о том, каков этот человек и какое решение он примет, когда перед ним возникнут гораздо более серьезные испытания и задачи. Вот почему бытовая сценка становится у Агнаева рассказом». Сæйрагдæрыл критик ног уацмысы нымайы «æрдз æмæ царды философийы темæ». Æрдз, цæрæгойтæ сты хъомылгæнджытæ. Уацауы хъайтар, лæппу, у «сыгъдæгзæрдæ, æнæхинæй рæзы, бæхын сси рæстай цæрынмæ фæндагамонæг фæлгонц». Тъехты Тамерланæй нæу рох уацауы æвзаг дæр: «Прозаикы поэтикон дæсныдзинад та фадат радта фыссæгæн æрдз æмæ царды философийы бастдзинад диссаджы ахорæнтæй равдисын». Фыссæг, зæгъы литературæиртасæг, арæхстджынаы пайда кæны уацмысы æвзаджы фæзилæнтæй, уæзданæй æвдисы мад æмæ йæ хæбулы ахастытæ (ныхас цæуы бæх æмæ йæ байраджы ахастытыл. – М.А.).

Уæдæ цæуыл дзурæг у Агънаты Гæстæны уацмыс «Бæх куыдта...»? Цыбырæй зæгъдыстæм йæ мидисы тыххæй. Хуымæтæг у уацауы сюжет, нæй дзы бирæ архайджытæ: лæппу (автор ын ном нæ радта), мад (уый ном дæр нæ зонæм), фыд Æмзор – сты иу бинонтæ, æмæ уацауы сæйраг хъайтар – бæх Уæздинцæ (цы диссаджы ном ссардта йæ персонажæн фыссæг!). Повесты ныхас

цауы, автор ма лæппуйæ скъолайы куы ахуыр кодта, уæды рæстæджы царды хабæртты тыххæй. Лæппу, уацауы хъайтар, мæнмæ гæсгæ йыл цаудзæн дыууадæс-цыппæрдæс азы, дзуры махæн, растдæр зæгъгæйæ та, мысы йæ сабийы бонтæ, ныхас ракæны махæн, чыныгкæсджытæн, сæ бæх Уæздинцæ æмæ йæ байрадджы хысмæты тыххæй. Æмзоры зæрдæмæ тынг фæцыдис бæх, æлхæнгæ дæр æй уымæн бакодта. Канд бинонтæн нæ фæцис адджын Уæздинцæ, фæлæ ма сыхæгтæн, хиуæттæн, æгас хъæубæстæн дæр. Æмзоры æмбæлттæ дæр дис кæнынц бæх æмæ йæ хицауы ахастытыл. Æмзоры хъуыдымæ гæсгæ, «ахæм æмбаргæ хайуан ацы зæххыл нæма уыд æмæ нал уыдзæн». Лæппу дæр уыны йæ фыд æмæ бæхы зæрдæхæлар ахастытæ, æмæ ахæм цæстæй кæсы бæхмæ, цыма уый бæх нæу, фæлæ сæ бинонтæй иу. Зонджын, æмбаргæ, хиуылхæцгæ, сайгæ дæ чи нæ акæндзæн, гадзрахатæй дыл чи никуы рацаудзæн, ахæм цæрæгой. Иуныхасæй, ахæм, кæцийæ «цæмæндæр æфсармы кæныс, йæ цурæй дæ дæ къах нæ хæссы, фæлæ дæ фæнды йæ хъуырмæ, йæ риумæ дæхи нылвасын, баныхасын ыл æмæ афтæ лæууын æмæ лæууын». Фæлæ рацæй-рабон æмæ лæппу бамбардзæн: Уæздинцæйæн «байраг куы райгуыр, уæд йæ бинонтæ куыддæр фендæрхуызон сты». Лæппуйы зæрдæ дæр æнкъары, мад æмæ фыд уымæй «цыдæр кæй æмбæхсынц», уый.

Цы дзы сусæг кæнынц? Цы йын нæ дзуры Æмзор? Цæмæн кæны мæллæгæймæллæгдæр Уæздинцæйы ноггуыр, байраг? Æмæ Æмзор уыцы фæрстытæн ратдзæн лæппуйæн дзуапп, «кæдæмдæр кæсгæйæ, æппынфæстаг» зæгъдзæн: «Нæ бæхæн байраг нæ цæры».

Æмæ лæппу уый не 'мбардзæн: уый та куыд, куыд ын нæ цæры байраг? Цæуылнæ йын цæры? Зын бамбарæн уыдзæн уымæн Æмзоры ризаг, къæзынæг, скæуынæввонг хъаваг хъæлæс: «Байраг ын нæ цæры, уый дæр зыдтон, фæлæ, зæгъын, кæд аирвæзид. Æмæ ныр кæсын, æмæ цæстыты раз тайы, æмæ йын мæ бон ницы у. – Адæмæй дæр ис ахæмтæ: сывæллон сын нæ цæры».

Æнæ зæрдæрисгæйæ нæй кæсæн, лæппу, бæх æмæ йæ байрадджы ахастытæ кæм

æвдыст цауынц, уыцы бынæттæ. Дисы 'фтауынц чыныгкæсæджы бæхы цæссыгтæ йæ байрадджы амарды фæстæ: «Уый цы уынын! Афтæ вæййы? Уæздинцæйы, нæ зонджын, не 'мбаргæ, нæ уæздан бæхы цæстытæ доны зылынц, йæ рустыл ын сау фæд уадзынц æмæ, мæ цæссыгтæ байрагыл куыд згъæлынц, уымæн дæр йæ цæссыгтæ афтæ згъæлынц æмæ байрагыл хауынц. Стыр цæссыгтæ...»

Кæцы сывæллоны зæрдæ нæ хойдзæн йæхи къултыл, нæ фæрисдзæн, мæгуыр Уæздинцæйы тæригъæд куы фена æмæ куы бамбара, уæд. Лæппуйы зæрдæ нæ уромы уыцы стыр рис, уымæн æмæ нæй бамбарæн байрадджы мæлæты аххосагæн: «Ахæм рæсугъд байраг хъуамæ куыд амæла? Цæмæн хъуамæ амæла?»

Æмæ скъоладзау Гæстæны уацау «Бæх куыдта...» лæмбынæг куы бакæса, йæ æнæрохгæнгæ сурæтты тых æмæ хъару йæ зæрдæмæ арф куы ныххизой, уæд æм æнæмæнгæй сæвзæрдзæн фæрстытæ, уацауы сын дзуæппытæ агурдзæн. Уæвæн ис, æмæ уыцы фæрстытæ уой: фыццаджыдæр, цæмæн у адæймагæн афтæ зынаргъ æрдз? Куыд баст сты æрдз æмæ адæймаг, цавæр сты сæ ахастытæ уыдонæн? Æмбары адæймаг æрдзы тых æмæ пайда? Аргъ сын кæны? Куыд баст сты цард æмæ мæлæт? Цы пайда сты адæймагæн цæрæгойтæ? Цæмæн ауæй кодта Æмзор Уæздинцæйы, «ахæм зонджын, ахæм æмбаргæ бæхы»? Цы бамбæрста лæппу, азтæ йыл куы рацыд, уæд? Цавæр ныфсы зонд æмæ царды стыр фæлтæрддинад рахаста рæзгæ лæппуйы уд Уæздинцæ æмæ йæ байрадджы трагикон хысмæтæй?

Æнцон нæ уыдзæн дзуæппытæ раттын ацы фæрстытæн. Уый тыххæй бахъæудзæн текст ногæй цæстдаргæйæ бакасын. Æрмæст ахæм касты руаджы уыдзæн уацауы проблематикæ æмæ йæ аивадон мадзæлтты ахадындинадæн бамбарæн.

Уацау «Бæх куыдта...» Гæстæн ныффыста таурæгъон жанры хуызы мидмонологон прозæйæ. Мидмонологон аивад уацауы парыхатæй æвдыст цауы рæзгæ лæппу æмæ бæхы психологийы. Уый ссис Агънаты Гæстæны аивадон мадзæлттæн сæ иу, кæцийы руаджы фыссæг рабæрæг кæны лæппу

пуйы – адæймаджы æмæ цæрагой – бæхы удыхæды миниуджытæ. «Мидмонолог», Нафийы хъуыдымæ гæсгæ, «у характер æргомгæнæн амæлттæй иу». Уацау «Бæх куыдта...» кæрæй-кæронмæ амад у мидмонологыл. Лæппу, уацауы сæйраг хъайтар, йæ миднымæр хъуыды кæны йæхиуыл, йæ алфамбылай цæраг адæм æмæ цæрагойтыл. Ацы аивадон мадзалы руаджы Гæстæны къухы бафтыд рæзгæ скъоладзауы уды удхæртгæ равдисын. Уацау чыныгкæсджыты зæрдæты сæвзарын кæндзæн уарзондзинад зайæгойтæ æмæ цæрагойтæм, агурын кæндзæн дзуæппытæ царды бирæ фарстæн; ахъуыды кæнын æмæ æрдзурын, цард æмæ æхсæнад ирон лæджы размæ цы хæстæ æвæрынц, уыдоныл.

Лæппуы фын («Цы хорз фын фæдтон! Цæстытыл уайы») – æндæр аивадон мадзалы хуыз уацауы. «Рæсугъд æмæ æлвæстæй» уыны йæ фыны лæппу Уæздинцæйы, байраджыта – «ноджы рæсугъддæрæй, фырхалæй иу ран нæ лæууы», «йæхæдæг йæхиимæ ерыс кæны – цæст ыл нæ хæцы, хæрдмæ фахауы... зæххыл нæ хæцы, дымгæйæ дæр рогдæр у...»

«Уый хуымæтæджы фын нæу, уый хорз фын у. Нæ байраг нæ амæлдзæн, цæрдзæн», – зæгъы йæхицæн хъæддыхæй лæппу. Афтæ йæм кæсы, «цыма абон нæ байраг сæрæндæр у, фæхæддыхдæр». Ис дзы ныфс – байраг «æнаæмæнг фæдзæбæх уызæн, йæхиуыл фæхæддзæн. Уæдæ уыцы фын дзæгъæлы фæдтон?» Фæлæ лæг фыны кæй фены, уый стæм хатт свæййы æцæгдзинад, уацауы та – æнамонддзинад, фыдбылыз. Уыцы рæсугъд фын цæмæ рацыд, уый рабæрæг фæстæдæр, лæппу байраджы мардæй куы байæфта, уæд.

Уацауы хъайтар йæхи тыххæй махæн дзуры иттæг сыгъдæгзæрдæйæ, не 'мбæхсы йæ лæмæгъдзинадтæ, æргом кæны йæ хъуыдытæ æмæ 'нкъарæнтæ. Йæ дзыхы ныхас у эмоционалон. Йæ мидмонолог та у уацауы сæйраг архайæджы психологон характеристика. Фыссæджы къухы уый бафтыд алыхуызон аивадон мадзæлтты руаджы. Цалдæры дзы ранымайдзæстæм: анафорæ (хъуыдыйæдты æмхуызон райдайæн), синтаксисон параллелизм (хъуыдыйæдты æм-

хуызон синтаксисон арæзт), фарстон хъуыдыйæдтæ, парцелляци (зæгъинаджы мидис рабæрæг вæййы иуы нæ, фæлæ дыууæ, кæнæ та цалдæр хъуыдыйады). Хъайтары миддунейы уавæр фыссæг æмбарын кæны ныхмæвæрды фæрцы. Ацы аивадон фæрæз ирдæй æвдисы уацауы сæйраг персонаж – таурæгъгæнæджы характеры æууæлтæ.

Гæстæн йæ уацауы арæхстджынаы пайда кæны ирон æвзаджы фæзилæнтæй, уымæн æмæ уарзы йæ мадæлон æвзаг, арæхсы дзы адæймаг æмæ цæрагойты сурæттæ сфæлдисынмæ. Хъазиты Мелитон дзæгъæлы нæ фыссы: «Гæстæн тынг хорз æнкъары дзырды ад. Зоны йын аргъ кæнын. Æмæ йын йæ уацмысты хъайтартæй дæр алчи аргъ кæны йæхимæ, йæ удыхæдмæ гæсгæ. Уый кæд бынтон æнцон базонæн нæу, уæддæр æй хаты цыррдзаст чыныгкæсæг. Уымæн æмæ уыцы хъуыддагæн – уацмысы æвзагæн – автор йæ удæй ницы 'вгъау кæны». Æмæ уацау «Бæх куыдта...» кæсын куы райдайай, уæд дзы хи атонæн нал уызæн, ахæм рæсугъд æмæ æнцон кæсæн æвзагæй фыст æрцыд.

Цæмæй фыссæг цы сныв кæнынмæ фæхъавы, уый бæлвырддæр сараза, уый тыххæй фæагуры, йæ хъуыды йын æппæты бæлвырддæр чи равдисдзæн æмæ йæ зæлмæ гæсгæ уацмысы контексты æппæты аивдæр чи уызæн, ахæм дзырд. Бæлвырддзинад æвдисæг дзырдтæ хауынц лексикон аивадон мадзæлттæм – синонимтæм. Гæстæн дæсны пайда кæны уыдонæй йæ уацауы: «Мæ фыд Æмзор балхæдта ног бæх, урс ефс... Зондджын, æмбаргæ, уæздан хайуан йæхи афтæ дардта, цыма не скъæты райгуырды, не скъæты схъомыл»; «Йæ сæр дæм разылдта æмæ дæм йæ дынджыр хъоппæг цæстытæй нымдзаст. Æмæ дæм афтæ кæсы, бæх нæ, фæлæ дыл цыма адæймаг хæссы йæ цæстытæ»; «Бæх дæ нæ уыны, сойджын цъæх кæрдæгыл йæ зæрдæйы дзæбæхæн хизы. Ды йæм хæр кæныс, сидыс æм: – Уæздинцæ! Кæм дæ?!»

Æндæр лексикон аивадон мадзал – антонимтæ, сæ нысанмæ гæсгæ кæрæдзи ныхмæ лæууæг дзырдтæ. Уыдоны руаджы Гæстæн тыхджындæр раргом кæны, цаутæ, рæстæджы, характеры мидныхмæлæудтытæй бæлвырддæр равдисын кæй хъæуы, уыдон:

«Изæр та фæлм æвæры. Бон хуры скасти-мæ хурыскæсæнæй райдайы, фæлæ æхсæв та кæцæй райдайы? Хурныгуылæнæй?»; «Уæд мын зын уыд, уæд æй нæма 'мбæр-стон... Ныр зонин: нæ фыд раст уыд...»; «Уæздинцæ йыл цал æмæ цал хатты ацыд хæрдмæ дæр æмæ бынмæ дæр, афтидæй дæр æмæ дзаг уæрдонæй дæр»; «Байраг мыр-мыр æмæ чыллиппытæгæнгæ куы иуæрдæм атаыхы, куы – иннæрдæм, цыма йæхиимæ ерыс кæны, цæст ыл нæ хæцы, хæрдмæ фæхауы. Уæддæр мæм афтæ кæсы, абон цыма нæ байраг сæрæндæр у, фæх-æддыхдæр. Знон дзой-дзой кодта, бафу йыл кæн æмæ ахаудзæн, фæлæ ныр...»

Эпитет (уæлæмхасæн) у дзырдавæрды хуымæтæгдæр хуызтæй иу. У исты æмбарынады, фæзынды, предметы искацы миниуæг амонæг дзырд. Гæстæн дзы йæ уацауы арæхстджынаы пайда кæны: цыргъ ныхæстæ, узал цæстæнгас, тæригъæддаг зæлтæ, над лæгъз фæндаг, тарф фынаы, фæллæд цæнгтæ, сойджын цъæх кæрдæг, уæлмонц æнкъарæнтæ, æфсæрмджын хистæр, æлвæст тагъдуайаг къæхтæ...

Уацауы абарстытæ сты хуымæтæг. Фыссæг бæх æ ма байрадджы абары адæ ймагимæ: «Цыма адæймаг у, афтæ дæм йæ хъоппæг цæстытæй æмраст кæсдзæн, цыма афтæ фæзæгъы: «Мæн агурыс? Æмæ æз мæна дæн»; «Æмæ мæхæдæг иуварс алаууыдтæн, фæфсæрмы дзы дæн, адæймаг æфсæрмджын хистæр адæймагæй куыд фæфсæрмы вæй-йы, афтæ»; «Йæ хъæлæс ризы, къæзы, цыма скауынмæ хъæвы»; «Мæ мад-иу æрлаууыд æмæ мæм æнхæлмæ каст, мæна ныр бæх йæ байрагмæ куыд æнхæлмæ кæсы, афтæ».

Иттæг дæсны пайда кæны Гæ стæн æндæр аивадон фæрæз – фæлхатæнæй. Зындгонд уырыссаг лингвист И. Г. Милославский фæлхатæны тыххæй афтæ загъта: «Любое повторение, двукратное или многократное, обращает на себя особое внимание читающего». Гæстæн фæлхатæны руаджы ирдæй æвдисы ныв, цау, тыхджындæр кæны уацауы архайд æмæ, чи дзуры, уый ныхас: «Адæймаджы æ вzagæй дзурын нæ зоны, фæлæ йæ буары змæлдæй, йæ цæстæнгасæй фæзæгъы: «Ноджыдæр, ноджыдæр-ма мæ асæрф, дæ армытæапæн-

тæ мыл ноджыдæр ахæсс. Æхсызгон мын у, тынг æхсызгон»; «О, нæ зондджын бæх, Хуыцау дын цы зынтæ æвзарын кæны, цы? Æмзор æй уæрдонæй афтæ æнæбары сифтындзы, æмæ диссаг. Æнæбары йыл хамут бакæн, æнæбары саргъы гæрз æрæлвас, æнæбары уæрдонæй рæтæнæгътыл схæц».

Уацауы хицæн хæйттæ – скъуыддзæгтæ дæр æнæнхæлæджы нæ райдайынц фæлхатæн ныхæстæй: «Нæ бæхы ном – Уæздинцæ», «Нæ бæх тагъд ныззайдзæн», «Нæ бæх æруæззау, æмæ йæ Æмзор уæрдонæй нал ифтындзы», «Нæ бæх ныззад», «Нæ байрадджы фæзынд не 'ппæт бинонтæн дæр æхсызгон у», «Нæ байрадджы амардыл рацыд цалдæр мæйы». Ахæм аивадон мадзал хуыйны анафорæ (ам: синтаксисон æмхуызон райдайæн).

Фæлхатæнæй пайда кæнгæйæ, Гæстæн чыныгкæсæгæн æмбарын кæны уацауы сæйраг хуыды, фæлхатгонд дзырдты æмæ хуыдыдæгты руаджы дæтты дзуапп уæлдæр цы ахсджиаг фæрстыты кой кодтам, уыдонæн: «Нæ цæхæрадонæй фæстæ каурæбын, Æмзор нæ байрадджы кæм баныгæдта, уый бæрæг дары... Цыдæр кæрдæджытæ йыл æрæвæрдта, уæддæр уыцы сауæй зыны. Нæ байрадджы ингæн. Æз æй цæранбонтæм бахуыды кæндзынæн. Æмæ йæ æз бахуыды кодтон»; «Бæх... Бæх кæуы... Бæхæн йæ хъæбул амард æмæ кæуы. Æз нал дæн æз æмæ мæ хъæлæсыдзаг ныхъхъæр кодтон...» Фæлхатæны руаджы ма уацауы дзырд кæны рæсугъддæр æмæ зæрдæмæдзæугæдæр.

Антитезæ – ныхмæвæрд у уацауы æндæр аивадон фæрæз. Антитезæйы хуызы æвдыст цæуынц Гæстæны уацмысы бæхтæ Уæздинцæ æмæ Згъары сурæттæ, лæппу æмæ йæ фыд Æмзоры æмæ бæх Уæздинцæйы ахастытæ байрадджы райгуырды размæ æмæ Уæздинцæйы байрадджы амарды æмæ бæхы ауæйы фæстæ. Ацы аивадон фæрæзы руаджы фыссæг æмбарын кæны чыныгкæсæгæн уацауы сюжет, сæйраг хъайтарты хуыдытæ, сæ характеры миниуджытæ, сæ архайд, сæ зондахаст, комкоммæ ныхай-ныхмæ æвæрд кæм сты, уыцы бынæтты.

Гæстæн, йæ хъайтарты цард æмæ уыдонæй ахастытæ æвдисгæйæ, йæ хъус дары

алыхуызон лыстæг хæйттæм (детальтæм). Уый хорз зоны хъæуон адæмы цардыуаг, царæгойтæм куыд зилын хъæуы, цавæр цæстæй кæсын хъæуы, уый. Æмæ уацауы текст кæсын куы фæуай, уæд æрцæудзынæ ахæм хатдзæгмæ: фыссæг хæст у детальты бæлвырддинадыл, уыдоны руаджы æвдыст цæуы Æмзоры бинонты царды уавæр æмæ сæ ахастытæ бæх æмæ йæ байрагимæ. Уый тыххæй фыссæг равзары, чи йæ хъæуы, ахæм дырыс æмæ æнгæсджын ныхæстæ æмæ дзырdbæстытæ (бæхы хамут, æрмахуыр хайуан, саргъы гæрз æрæлвасын, уæрдонны рæтæнæгъдтыл схæцын, нартхоры кæрдзын, мисын, хъæдын тьахтин, нартхоры къæбилатæ, бæхы дзылар, фосы кæвдæс, кæрдæджы армыдзаг, бæхы рохтыл рахæцын, идонæй абæттын, уæрдонæй куыроймæ ссиаг ныддавын, хъæдæй суг æрласын, уисæй быд дуар, бæх ныуоцани, æртæуатон саман хæдзар, бодзийыл уæгъдхæст кæнын). Ахæм ныхæстæ – этнографизмтæ – æвдисынц хъæуон царды нывтæ, хæдзарон æмæ куысты дзаумæттæ, ирон хæринагтæ, ирон царды уаг æмæ æгъдæуттæ – сты уацауы национ царды уаг æмæ лирикон геройы равджы, йæ зæрдæйы хъуыдытæ æмæ æнкъарæнты æвдисæнтæ.

Ног æмæ æнæнхæлгæ сты уацауы метафорæтæ. Уыдоны руаджы фыссæг чыныгкæсæджы цæстæнгас аздахы предметæн йæ цавæрдæр ног хуызмæ, кæцы зонгæ уыд се 'ппæтæн дæр, фæлæ ныр, куыд аивадон фæрæз, фиппайд æрцыд æрмæстдæр фыссæгæн. Метафорæйы фæрцы уацмысы архайд, предмет бæлвырддæрæй ауайынц чыныгкæсджыты цæстытыл. («Ноггуырды байраг йæ рæхснæг зæнгтыл бæхы цур лæууы. Йæ мады цæрмыстыгъд бакодта. Хуры æхсидав тынтæм ахус æмæ йæ мады хуызæн цæхæр калы. Йæ чысыл синтæй лыстæг сызгъæрин стъæлфæнтæ хæрдмæ хауынц»; «Æз... улæфт мын нæ фаг кæны. Мæ зæрдæ афтæ тагъд никуыма гуыпп-гуыпп кодта, цыма рагæпп кæнынмæ хъавы: риуыл йæхи хойы»; «Сæрдыгон сæуон хур уаты рудзынгæй мидæмæ кæсы, цыма йæ исчи рудзынджы сæрмæ æрцауыгъта. Йæ æхсидав – тынтæ цæсгомыл судзынц, мæ цæстыгтыл тæлфынц æмæ мæ ракæсын нæ уадзынц»).

Гæстæны дзырдуаты хъæздыгдинад у парахат æмæ бирæвæрсыг. Уацауы архайджыты æвзаг у индивидуалон, алы персонаж дæр дзуры йæхи æвзагæй. Аивадон тексты цæхæртæ калынц, не 'взагæн нын национ хуыз чи дæтты, хъайтарты ныхас бæлвырддæрæй чи 'вдисы, уыцы ныхæстæ æмæ дзырdbæстытæ – идиомæтæ (фразеологизмтæ). Ам дзы æрхæсдзыстæм цалдæр: дæ къах дæ йæ цураей нæ хæссы, хиуыл хæцын фæразын, цæст ыл нæ хæцы, доны хæстæ нæ дæн, мæ зæнгтæ мæ быны фæтасынц, мæ сæрмæ уый нæ хастон, йæхи хуызæн нал у, йæ мидбынат сагъдæй лæууы, дур фестæдтæн, йæ къух ауыгъта, цæстытыл уайын, бафу йыл кæн, кæд æм сцыбæл уайд, мæ мæгуырыл мæ ныуадз, йæ хуыз йæхимæ цæуын байдыдта, искæй фыццаг скæнын, зæрдæйæ нæ цух кæны, гадзрахатæй рацæуын, хъысмæтимæ сразы уавын, зæрдæ риуыл йæхи хойы, зæрдæ рагæпп кæнынмæ хъавы, йæ къæхтæ адаргъ кодта, дзыхълæуд фæкæнын, хъаруйы мур сæ нал ис).

Зæгъын ма мæ фæнды Гæстæны прозайæ иу ахсджиаг темæйы тыххæй. Уый фыссæджы сфæлдыстады бæстон раиртæста Мамиаты Изетæ. Ныхас цæуы фæндаджы темæйыл ирон уацауы. Дзесты Куыдзæг, Джусойты Нафи æмæ Агънаты Гæстæны сфæлдыстад, Мамионы хъуыдымæ гæсгæ, иу кæны «æнусон темæ» – «фæндаджы разфæлгонц», «адæймаджы цардвæндаг йæ райгуырынæй йæ амæлæтмæ чи æвдисы, ахæм метафорæ». Æмæ ног уацауы дæр фыссæг йæхи равдыста иузæрдионæй уыцы темæимæ. Уацауы сæйраг хъайтар – лæппу – царды фæндагыл цæугæйæ, «азтæ куы рацыд», уæд бамбардзæн, «æрдз адæймаджы фæстæ цæрæгойтæй зондджындæр æмæ рæсугъддæрæй цы сфæлдыста», уыдонæй иу бæх кæй у, æмæ, æвæццæгæн, афтæ адджындæр уымæн у адæймагæн.

Рæстæг куы рацæуы, адæймаг царды фæндагтыл куы ауайы, æрмæстдæр уæд базоны аргъ кæнын, «алы дуджы дæр æгæрон чи ахады, адæмы уыцы хæзнатæн» (Мамиаты И., 2, 79 ф.). Æмæ лæппу бамбардзæн: йæ фыд Æмзор кæй уыд раст, сæ бæх Уæздинцæйы кæй ауæй кодта, уымæй. Уымæн, «æмæ Æмзоры царды стыр

фæлтæрдзинад рæдийын нæ бауагъта». Æнæбары йæ ауæй кодта. Тынг æнæбары. Уæздинцæйæн байраг нæ цард, æмæ уый æрмæст бæхæн нæ, фæлæ бинонтæн се 'ппæтæн дæр уыд стыр зын. «Не 'ппæтæн дæр уый уыд зæрдæриссæн, æмæ алы аз дæ бинонтæ зонгæ-зонын уый æвзарой, уый кæцы хистæры бафæнддзæн?»

Агънаты Гæстæны уацау «Бæх куыдта...» йæ арф хъуыды, аивадон æмæ хъомыладон ахадындынад, диссаджы æвзагмæ гæсгæ у «Ирон литературæйы программæ»-мæ бахæссыны аккаг. Сывæ ллæ тгæ н фыст уацмысты 'хсæ н бирæ нæ разындыдæн уый хуызæн ахъаззаг идейон уацмыстæ.

Литературæ

1. Агънаты Г. Бæх куыдта...: Уацау. – Дзæуджыхъæу: Ир, 2010. – 23 ф.
2. Агънаты Г. «Знон æмæ абон: уацтæ, фæлгонцтæ, рецензитæ». – Дзæуджыхъæу, 2012. – 272 ф.
3. Голуб И. В. Риторика: учитесь говорить правильно и красиво. – М.: «Омега-Л», 2009. – 405 с.
4. Калоты Г., Джусойты Н. Литературæзонынады терминты цыбыр дзырдурат. – Орджоникидзе: Ир, 1971. – 163 ф.
5. Мамияты И. Дзырддзæуæны: Автор æмæ хъайтары æмдзæдис. – Дзæуджыхъæу: Ир, 2008. – 368 ф.

Кцойты Маринæ,
 АКЗУИ-йы ирон æвзаг æмæ
 литературæйы
 кафедрæйы хистæр ахуыргæнæг

НЫРЫККОН УРОЧЫ СТРУКТУРОН ХÆЙТТÆ

Традицион ахуырадон системæйæ уæлдай ФПАС æвæры ахуыргæнæджы раз ног хæстæ: сахуыр кæнын ахуырдызæуы ахуыр кæнын, хибарæй ног зонындынадыдтæ агурын. Традицион урок арæзт уыд ахæм хæйттæй:

- бацæттæгæнæн рæстæг;
- хæдзармæ куыст сбæрæг кæнын, фæлхат;
- ног æрмæг ахуыр кæнын;
- урочы ног армæг ныффидар кæнын;
- хæдзармæ куыст бацамонын;

- бæрæггæнæнтæ савæрын.

Хъыгагæн, традицион урок не 'ххæст кæны нырыккон ахуырады хæстæ. Стандарты бындыры ис системон-архайдон бацыд (системно-деятельностный подход), кæцыйы фæрцы скъоладзаумæ хъомыл кæнынц ахæм арæхстдынадыдтæ:

- ахуырмæ разæнгард уæвын, хибарæй зонындынадыдтæм тырнын;
- фидæны дæсныад раст æвзарыны æмæ æхсæнадон царды хи дарыны арæхстдынадыдтæ.

Системон-архайдон бацыдмæ гæсгæ ахуырты фылдæр æргом здахын хъæуы сывæллæттимæ индивидуалон куыст кæнынмæ, ахуыртæ аразын хъæуы, скъоладзаутæн сæ физиологион, психологион хицæндзинæдтæ хынцгæйæ.

Системон-архайдон бацыд скъоладзаумæ рæзын кæны ахæм арæхстдзинæдтæ (компетенцитæ):

– фарста алыг кæнынмæ (цæлхдур аиуварс кæнынмæ) арæхсын;

– технологион компетенци;
 – ахуырмæ тырнындынад, хиуыл кусынмæ разæнгарддынад,
 – информацион æрмæджытæй арæхстджынаы пайда кæнын,
 – æхсæнадон царды архайынмæ тырнындынад,
 – коммуникативон (ныхас кæныны) арæхстдынад.

Ирон æвзаг æмæ литературæйы урокты структура

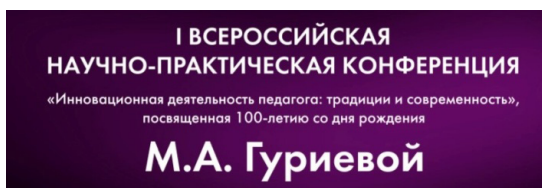
Урочы этаптæ	Ахуырдызæуты архæйдтытæ	Ахуыргæнæджы архæйдтытæ
Мотивацион уавæр саразын	Урочы архайынмæ сразæнгард уæвын	Скъоладзауты сразæнгард кæны æнтыстджын куыстмæ
Зонындынæдты актуализаци	Фæлхаг кæнынц рацыд æрмæг, æххæст кæнынц хæслæвæрдтæ. Бæрæг кæнынц кæрæдзи куыстытæ, сæвæрынц бæрæггæнæнтæ. Фæстæдæр скъоладзаутæн лæвæрд цæуы хæслæвæрд, фæлæ сæм йæ баххæст кæнынмæ нæ вæййы фаг зонындынæдтæ.	Æххуыс кæны скъоладзаутæн, амоны сын, хæслæвæрдтæ куыд æххæст кæнын хъæуы, уый.
Урочы нысантæ сбæрæг кæнын	Иумæ архайгæйæ, сбæрæг кæнынц, цы фарстатæн нæу сæ бон дзуæппытæ раттын, уый, аиуварсгæнинаг цæлхдуртæ.	Скъоладзаутæн æххуыс кæны, лæвæрд темæйæ цы зонынд æмæ цы нæ зонынд, уый сбæрæг кæнынæн.
Проблемæ райхалынæн ссарын мадзæлттæ	Урочы хæстæ баххæст кæныныл хъуыды кæнынц. Сæ архæйдтытæн пълан аразынц. Æххæст кæнынц индивидуалон æмæ къорды куыстытæ.	Скъоладзаутæн æххуыс кæны; хæстæ куыд æххæст кæнынц, уымæ йæ хъус дары
Проблемæ райхалын	Раздæр цы куысты хуыз нæ уыд сæ бон баххæст кæнын, уый бæрæг кæнынц.	Скъоладзаутæн æххуыс кæны; хæстæ куыд æххæст кæнынц, уымæ йæ хъус дары
Коррекци	Бæрæг кæнынц куыст куыд ацыд, уый. Къуылымпыдзинæдтæ бæрæг кæнынц.	Æххуыс кæны, амоны.
Ног æрмæгыл хибарæй бакусын	Ног æрмæгæй фæлтæраентæ æххæст кæнын.	Скъоладзаутæн æххуыс кæны; хæстæ куыд æххæст кæнынц, уымæ йæ хъус дары
Зонындынæдты систематизаци	Цы зыдтой æмæ ногæй цы базыдтой, уый бæрæг кæнынц.	Скъоладзаутæн æххуыс кæны; хæстæ куыд æххæст кæнынц, уымæ йæ хъус дары

Хæдзармæ куыст бæрæг кæнын	Хæдзармæ лæвард куысты хуызтæй ахуырдауæн ис равзаныны бар йæ зоньдзинаедтæ æмæ йæ уавæрмæ гæсгæ.	Амоны, равзаныны бар дæтты.
Бæрæггæнæнтæ савæрын	Кæрæдзи куыстæн аргъ кæнынц.	Бæрæггæнæнтæ савæры, кæмæн цы бантыст, ууыл дзуры
Рефлекси	Ахуырдаутæ дзурынц урочы темæ, йæ этаптæ, нымайынц алы этапы архайдтытæ, бæрæг кæнынц предметон фæстиуджытæ. Дзурынц сæ хъуыдытæ.	Арфæ кæны ахуырдаутæн сæ хорз архайды тыххæй

*Майрæмышъуаты Фатимæ,
АКЗУИ-йы ирон æвзаг æмæ
литературæйы кафедрæйы
сæргълаууæг*

ГУЫРИАТЫ МЕРЕТХАНЫ ЛÆВÆРÆН ИРОН ЛÆВЗАДЖЫ МЕТОДИКÆЙЫ РАЙРÆЗТМÆ

8 июны 2022 азы Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон университеты арæст æрцыд I Æппæтуæрæсеон наукон-практикон конференци «Инновационная деятельность педагога: традиции и современность».

Конференцийæ ссардтой зындгонд ирон методист, скъолайы ахуыргæнæн чингуыты автор Гуыриаты Меретханы ном.

Конференцийы архайдтой студенттæ æмæ магистранттæ, ахуыргæндтæ æмæ ахуыргæнджытæ.

Гуыриаты Меретхан зынгæ бынат ахсы, ирон æвзаг ахуыр кæныны методикамæ стыр æвæрæн чи бахаста, уыдоны æхсæн. Меретхан у, ирон æвзаг амонаны методикамæ наукон æвзагыл фыссын чи райдыдта, уыцы ахуыргæндтæй иу. Цы фæллайттæ ныууагъта, цы æрмæджытæ йын рацыд мыхуыры, уыдон иууылдæр сты, нырыккон домæнтæн дзуапп чи дæтты, ахæм æвзагыл фыст.

1978 азы мыхуыры рацыд Гуыриаты Меретханы «Райдайæн кълæсты мадæлон æвзаджы методикамæ». Меретхан ацы чиныгæй уæлдай куы ницы бацæттæ кодтаид мыхуырма, уæддæр йæ ном нæ методистты 'хсæн æнæмæнг базадаид. Меретхан йæхæдæг куыд фыссы, афтæмæй «Ацы чиныг у ирон скъолаты мадæлон æвзаг бацамонаныны фыццаг фæлтæрæн». Æмæ æцæгæй дæр афтæ уыди. Автор йæ зæрдæ дардта, йæ чиныг фидæны методисттæн æмæ ахуыргæнджытæн æххуыс кæй уыдзæн, ууыл. Мæнæ куыд фыссы уый тыххæй: «Ацы чиныджы иумæйаг методикайы фæрстытæм бæстон каст нæ цауы. Фæлæ сæрмагонд методикон фæзылдтытæ цы методикон æрмæг домы, ууыл ныхас цауы арфдæр. Се 'ппæт нæ, фæлæ дзы искæцытыл, чи зоны, æмæ исчитæ фæстæдæр æрдзура».

Кæй зæгъын æй хъауы, Гуыриаты Меретхан зонгæ уыд йæ рæстæджы уырыссаг методистты куыстытимæ дæр, йæ чиныг дæр 70-80 азты методты бындурыл арæзт у. Фæлæ куыд фæлтæрдджын ахуыргæнæг, йæхæдæг цы куысты хуызтæ бавзæрста, уыдон дæр ма наукон æгъдауæй æрфыссыныл архайдта, æмæ ам, чи зоны, йæ рæстæджы уырыссаг методикон скъолайæ дæр размæдзыддæр разынд.

Йæ чиныг ын-иу арæх райстон мæ къухмæ, кæм занымæ цæттæ кæнгæйæ, кæм студенттимæ курсон кæнæ дипломон куыстыл бадгæйæ. Æмæ мæ дисы æфтыдта иу хъуыддаг – авторы уæздандзинад. Йæ хъуыдытæ цæхгæр кæй нæ дзуры, фæлæ фæлмæнæй, уæзданæй. «Ноджы автор йæхимæ ныфс райста кæмдæрты сæрмагонд уагæвæрдтæ дæр бахæссын иумæйаг методикамæ, куыд абетæ бацамонаныны этаптæ, мыр бацамонаныны иуæй-иу хицæндзинæдтæ æмæ а.д.»

Стыр бузныг хъуамæ уæм мах Гуыриаты Меретханæй, райдайæн скъолайы мадæлон æвзаг ахуыр кæныны методикайыл историон афæлгæст кæй сарæзта, уый тыххæй. Уыцы æрмæг дæр йæ методикайы чиныгмæ хаст æрцыд. Дызæрдыггаг нæу, ацы æрмæг æмбырд кæнгæйæ, Меретхан архивты æмæ библиотекæты бирæ кæй фæбадти, уый.

Æгъуызаты Иуане, Иосиф Чепиговский, Хъаныхъуаты Алмахсидт, Мамыдты Степан, Гуыриаты Гагуызд, Хъоцыты Бидзина, Гериты Екатерина, Калоты Риммæ – адон иууылдæр сты ирон абеты чингуыты автортæ. Меретхат се 'ппæты чингуытыл дæр скодта сæрмагонд афæлгæст, лыстæг сын æрдзырдта сæ хицæндзинæдтыл.

Уæлдай аргъ скодта Хъаныхъуаты Алмахсидты абеты чиныгæн. Меретханмæ гæсгæ, Алмахсидты абеты чиныгмæ чысыл

базил, уæд ныртæккæйы дуджы дæр бæззы пайда кæнынæн.

Абон нæ ахуыргæнджытæ пайда кæнынц алыхуызон нырыккон куысты хуызтæй, компьютерон технологитæй. Кæд иннæ предметимæ абаргæйæ, чысыл къаддæр у методикон æрмæг ирон æвзагæй, уæддæр кæцыфæнды фарстайæ дæр æрмæг ссарæн ис. Дызæрдыггаг нæу, абоны раззаг куысты хуызтæн дæр сæ ахъаззагдæрты ратæдзæн кæй уыдысты Гуыриаты Меретханы куыстытæ.

АХУЫРГÆНÆДЖЫ СФÆЛДЫСТАДÆЙ

Ирон æвзаджы ахуыргæнæгæн йæ размæ æвæрд ис бæрнон хæс – фыдæлты хæзнатæ рæзгæ фæлтæрма хæццæ кæнын. Уымæ гæсгæ нæ ахуыргæнджытæ сты ивгъуыд æмæ фидæн кæрæдзиуыл бæтджытæ, ирон артдзæст хъахъхъæнджытæ, сомбон аразджытæ.

Арфайаг куыст у маделон æвзаджы ахуыргæнджы куыст. Уæлдай ныхасы акаг та ма сты, сфæлдыстадон курдиатæй хайжын ахуыргæнджытæ, ирон дзырды къæбицæй арæхстджынæй чи пайда кæны æмæ афтæмæй хи æрхъуыдыгонд рæнхъытæй йæ урок кæнæ хъомыладон мадзал фи-

дауджын чи кæны, уыцы æцæг зондамонджытæ.

Журнал «Рухстауæджы» фæрстыл арæх фембæлæн ис ахæм курдиатджын ахуыргæнджыты уацмыстыл. Ацы номыры та уæ зонгæ кæнæм Дзæуджыхъæуы 11-æм скъолайы ахуыргæнæг Калоты Зæлинайы æмæ 50-æм скъолайы ахуыргæнæг Томайты Ритæйы æмдзæвгæтимæ. Бæрæг у, тынг хорз кæй æнкъарынц ирон дзырды фарн, йæ аивдзинад, арæхстджынæй кæй пайда кæнынц дзырдуаты хæзнатæй. Нæ зæрдæ сын зæгъы фылдæр æнтыстытæ дзырдаивады фæндагыл.

**Томайты Ритæ,
Дзæуджыхъæуы 50-æм скъолайы
ирон æвзаг æмæ литературæйы
ахуыргæнæг**

Уалдзæг

Дымгæ рахаста йæ былтыл
Зымæгæн йæ фæстаг дарæс.
Акæс-ма, низзылд кæуылты!
Ахæсс карз зымæджы, ахæсс!

Багæпп кæны сабыр хъæдмæ,
Симды дзы æрцæуы кафгæ.
Тæрхъусæн йæ гæрæм кæрцмæ
Раст цыма фæкæны 'вналгæ.

Арв ныррухс ис, æврагъ-уæрыкк
Махмæ сабыргай фæкæсы.

Хъæлдзæг худгæйæ йын дымгæ
Раст йæ къудийыл ныххæцы.

Райхъал зæхх дæр, тынг ныххуыфы,
Раст цыма йæ риу ысуазал.
Зæхкусæгæн дзаг йæ гуыффæ.
Хоры кæндæн зарæг азар!

Курдиат

Сыгъдæг уд, ракаæ нам бæрзондæй!
Мæ Ирæн амонд, циндзинад æрхæсс!
Сахъат нæ ма скæн уд æмæ нæ зондæй,
Æдзухдæр нæм-иу мидбылхудгæ кæс.

Ратт сабитæн фæлмæн мад æмæ бæстæ,
Сæрхъуызойæ мæ арфæйаг «фиййау».
Фыдрынай-иу нын ма ссыкъуын нæ
хъæстæ.

Сыгъдæг уæд арв, нæ цард та уæд мыдау.

Сылгоймаг-уалдзæг

Рухс хуртæ кæй цæстытæй фæхудынц?
Дидинтæ кæй къæхты бынай зайынц?
Булæмæргъ кæй уындмæ кæны зарæг?
Уый сылгоймаг – сабитæн сæ дарæг.

Цъæх фæзыл куы райхалы йæ дзыкку,
Уардийæн йæ хъусы дзуры лæппу:
«Дидинтæй куыд сарæзта хæрдгæбыд,
Уалдзæджы чызг амондмæ æрбацыд.

Æртæхæй мæм фæныкъуылдта йæ цæст,
Хурмæ йыл бацайдагъ ис хæст.
Цæй цы 'рцыди, цæй, рæсугъд, цы фæдæ?
Сонтæй мын куы ахастай мæ зæрдæ».

Аззæди йæ фæстæ диссаг – саби!
Фæлæ цъæхдзæст уалдзæджы чызг нал и.
Дзыккутæ къæбæлдзыг æмæ бур,
Радта йын йæ ахорæнтæй хур.

О, мæ гыццыл! О, мæ хъæбул, ракаæ!
Царды цинтæ ды дæ гуккыл рахæсс.
Бафсад бæстæ амонд æмæ цардæй,
Бафæллайæд Иры адæм зардæй!

О, ахуыргæнаг, буц ном æмæ кадаг!
Дæ фæлмæн кастæй барæвдауыс мæн.
Ыскæнин дыл æз булæмæргъау зарæг.
Дæ зондæй рæзы сомбоны фæлтæр.

Цæй, сараз зондæн диссаджы мæсгуытæ!
Дæ фæлмæн къухтæй сисыс риуæй маст.
Нæ сабитæ – дæ урс хъуырыл фæрдгуытæ.
Дæ фæндаг уæд æрфæны фæдау раст.

Мæ уарзон сахар – Дзæуджыхъæу

Куы мын зæгъай, цы хъал дæ цы...
Зæгъдзынаен дын æдзæстхуызæй:
«Нæ адæмыл цы зæд хæцы,
Гъе, уый уæд хызт уæззау низæй».

Æхсæрдзæнтæн сæ рæсугъд хъазт
Ысиу уæд нарты симдимæ.
Нæ кæстæртæн сæ фæндаг раст,
Фæцæрæнт кад 'мæ радимæ.

Мæ фидæн баст æндон цæгтæй,
Мæ Ирыстон, дæ цардимæ.
Уæ байдзаг уæм æрдзон хæртæй,
Æмдзу куыд кæнæм фарнимæ!

*Калоты Зæлинæ,
Дзæуджыхъæуы 11-æм скъолайы
ахуыргæнæг*

Ирыстонæн мæ арфæ

Цæй диссаг у Хуыцауы арфæ царды,
Гъе уымæй хайджын Иры зæхх дæр уæд!
Нæ фарны кой куыд айхъуыса уæларвмæ,
Кæддæриддæр нæ зонд куыд уа æмвæнд!

Фыдæлты кадæй мах ыстæм сæрыстыр!
Сæ рухс номæй хæрæм æдзухдæр ард!
Алайнаг тугæй адæмтæн хæрз чысыл,
Уæд а дунетыл хъуысид цины зард!

Нæ рæзгæ фæлтæр нал зонид хæсты хъæр.
Ныййарæг мад уæд нал æркæнид сау.
Нæ царды уалдзæг ракалид цъæх сыфтæр.
Нæ рыст уæзæг та сулæфид фæлтау!

У цардæфсæст, мæ райгуырæн, мæ бæстæ!
Æз уарзын дæу ныййарæг мадау раст!
Цæргæбонтæм – нæ зардæты дæ хæртæ!
Нæ бæллицты хуыздæртæ демæ баст!

Къостайы цытæн

Мæ Иры зæхх, куыд кадджын дæ мæ цæсты,
Дæ сахъгуырдатæн æмбал дæр нæй зæххыл.
Дæ хъæбултау кæмæн райгуыр, цы бæсты?
Фæззыгон нæ ысбуц кодтай нывыл.

Ыстæм сæрыстыр абон мах Къостайæ.
Фæзминаг у нæ дзыллæйæн йæ ном.
Мæгуыр цардыл кæд зарыди хъæрзгæйæ,
Уæддæр ын знаг нæ байсыста йæ ком.

Йæ цардвæндаг кæд махæн нæу бæллиццаг,
Йæ царды бон кæд уыд мæйдарау тар,
Уæддæр нын фаг ысрухс кодта нæ уидаг,
Рæхуыст дзырдæй фыдгулыл цыд йæ бар!

Фыдбон уалдзæг нал ракалдта дидин.
Хуымгæнæны мæй бамбæхст мигъты хур.
Поэты удæн аскъуыди йæ фидæн.
Ныссау ис зæрдæ, фырмастæй ныддур.

Ныуагъта нын зæрин хурау йæ фæстæ
Цырагъдарæн – йæ диссаджы фæндыр.

Æвзистау 'рттивынц чиныгæн йæ сыфтæ.
Йæ лæггадæй мах нал ыстæм мæгуыр.

Уæлахизы кадæн

Ныссабыр æрдз, фæхъус йæ цины зардæй.
Фæмынæг ис сыгъзæрин хуры тын.
Ныййарæг зæхх æрымысы æнкъардæй
Рыст хъæдгæмтты зæрдæхалæн хъæрзын.

Нæй, не сты рох уæззау хæстæн йæ фыдтæ!
Нæ уыздæн рох æдзæрд хъæбулты зын,
Зæрдæрыст мады тугæйдзаг цæссыгтæ,
Æнамонд сабиты зæрдæхалæн кæуын.

Ныййарæг зæхх, ды ма ныхъхъус дæхимæ!
Дæ фырттæ скодтой Иры зæххæн кад!
Знаджы тых ам басастой цытимæ.
Сæрыстыр у æдзæрд хъæбулæй, мад.

Цъæх уалдзæг 'рхаста адæмæн уæлахиз,
Нæ бæстæйыл та цины зард хъуысы.
Зынхуыст хæстонты цыртты раз-иу рахиз, –
Нæ абон рухс у уыдоны фæрцы.

Аргъау

Аргъау – сабиты рәвдауәг.
Аргъау – рухс бәллицтә уафәг.
Аргъауән кәрон дәр нәй.
Бафтау ма йәм ды фәрнәй....

Хохрәбын иу хъәуы раджы кәддәр
Царди ныййарәг мад – уарзон хистәр.
Уарзон хъәбул уыд йә царды уалдзәг.
Хъәубәстән – уарзон, йә фезмәлд – цәрдәг.

Мад ын-иу авдәнмә зарыд әдзух:
«Айрәз, мә хъәбул, мә зәрдәйы рухс.
Фидән – зынбазонән, дар иу дә хъус!
Фарн әмә кадәй ды сараз дә мус!

Тохы бон макуы ды бамбәхс дә сәр.
Уый дын фәдзәхсын, мә уарзон кәстәр.
Царды фәннаджы фәзминаг у ды.
Знаджы къух макуы райс расты сәрты!

Мады фәдзәхсттә дә зәрдыл ды дар.
Макуы дә ферох уәд царды әгъдау.
Дунеты хәрзтәй ләгдзинад – хуыздәр.
Хъахъхән әгадай, мә иунаг, дә сәр!»

Азтә цыдысты кәрәдзи фәдыл.
Рахъомыл ләппу, уәздан у, нывыл.
Сахъуырды – йә бакаст, бәллиццаг – йә уынд,
Уый у фәзминаг, йә бавнәлд – бәлвырд.

Уалдзәг әрбаләууыд – цардән йә рухс.
Дидинаг ракалдта, хурварс фәхус.
Адамы цинаән кәм ма ис кәрон,
Фәлә сыл әрцыдис фыдәвзарән бон.

Къәдзәхты рәгътыл ныл сау мигъ әрбадт,
Арвы цъәх нал зыны, сси пиллон арт.
Фәздәджы аууонай, радары й' арм.
Авдсәрон тугмондаг – залиаг калм.

Бәстыл ныхситт кәны, размә бырсы,
Адамы уындәй йә зәрдә нәрсы.
Чызджыты хуыздәр у абон нывонд,
Знаджы фыдбәллиц әрцаудзәнис конд.

Ахсты тәригъәдәй арв дәр кәуы.
Бәстә әрхәндәгәй ризгә ләууы.
Чызг ныр фәстаг хъәбыс мадән кәны.
Йе 'намонд цыма фыдфыны уыны.

Хъәубәсты фидауц, ныййарәджы ис,
Базоны адәмән се стырдәр рисс.
Саухохы рәбынмә 'фсургъыл тындзы,
Мады фәдзәхстыгә риуы хәссы.

Хъәбатырәй тохы ныр калы йә хид,
Нә кәсы фәстәмә, йә фәндон у ирд,
Йә туджы мәцгәйә нә фәцис уый саст,
Фыдгәнәг ызнагәй ам систа йә маст!

Сыгъзәрин хур цадаггай сдартта йә тын.
Цыма уый ныр федта анәрцаугә фын.
Саухохы рәгътә ныррухс кодта 'вваст.
Әнустанм ныр фесәфдзән хъәубәсты тарст.

Чызджы фәлмән зәрдә уалдзәгау рухс.
Цәстысыг цәсгомыл уайтагъд ысхус.
Уарзты цәхәрәй йә зәрдә у дзаг.
Ләппу йә размә әнәрләугә уад.

Уарзәгой зәрдәтән иу у сә фәнд.
С' амонды зарджытә бәстыл хъуысәнт.
Чи кәны адәмән зын әмә маст,
Макуы уәд уымән уый а зәххыл барст!

Аргъәуттә уарзут, царды бәззут,
Хистәрты фарн әмә амонд хәссут,
Ирыстоны цытән бахәрут ард,
Кад әмә намысәй аразут цард.

СЕМИНАРТÆ ÆМÆ ГОМ УРОКТÆ

**Бигъаты Маринæ,
Æрыдоны 1-æм скъолайы
ахуыргæнæг**

ИРОН ÆВЗАДЖЫ УРОК 6-ÆМ КЪЛАСЫ

Урочы темæ: «Адæмы хъару сæ иудзинады ис».

Рухсмæ æнæзивæг
Цомут æнгомæй!..

Грамматикон темæ: Дзырдарæзт.

Растдзинад уарзынæй
Скæнæм нæ фæндаг..
Гъе, мардзæ, магуса!
Фесæф, нæуæндаг!..

Урочы нысантæ:

1. Бацамонын дзырдарæзт; морфемикон æвзæрсты æгъдæуттæ.
2. Æфтауын хъуыды кæныныл, хибарæй кусыныл, хи хъуыдытæ æргом кæныныл.
3. Гуырын кæнын иудзинадмæ тырныны, кæрæдзийæн æххуыс кæныны хъуыдытæ.

Урочы цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг.

1. Мотивацион уавар.

Ахуыргæнæг: Нæ урок мæ райдайын фæнды рагон таурагъæй «Хиуарзон цаугæдоны сæфт».

Урочы эпиграф:

БАЛЦЫ ЗАРÆГ

Цæйут, æфсымæртау,
Ратгæм нæ къухтæ
Абон кæрæдзимæ,
Иры лæппутæ!..

Хиуарзон цаугæдоны сæфт

Скæнæм нæ тырыса
Дзыллæйы номæй.

Тар хъæд йæ хъæбысы бакодта иу на-
рæг цаугæдон æмæ йыл æхсæвæй-бонæй
узæлыд. Буц уыдис мæргъты алыхуызон
зарджытæй. Сæ дойны дзы састой æппæт
хъæддаг царæгойтæ дæр. Нæ зыдта æнцой
йе згъорынæй. Райсомы уддзæф ын-иу йæ
рог уылæнтæ арæхстгай фаста, дон дæр ын
цыма йæ сусæг ныхæстæ дзырдта, уыйау

сыбар-сыбур кодта. Иу бон куы уыд, уæд фырхалæй йæ фæндаг акодта æнæкæрон тыгъд быдырыл. Хуры тынтæм цæхæртæ скалдтой йе 'взист уылæнтæ. Бынтондæр ныббуц ис йæхицæй хиуарзон дон. Бацин ыл кодтой быдираг дæттæ дæр. Фæндыдис сæ æрбахъæбыс кæнын цæугæдоны. Фæлæ... Нæ бакуымдта хæлар бакæнын иунаг цæугæдонимæ дæр, афтæмæй йæ фæндаг размæ дардта.

Цас фæцыдаид, чи зоны, фæлæ иу бон йæ сатæг фæд фесæфт.

Абон дæр ма йæм иудзинады минæвармæ чи сидти, уыцы уæрæх быдыры дæттæ æнхъæлмæ кæсынц.

– Цавæр уавæрты згъордта хъал дон хъæды астæуты?

– Куыд ивта йæ уавæр тыгъд быдыры æмæ цæмæн?

– Уæдæ цæмæ сидтысты быдыры дæттæ? Иу ныхасæй ма йæ зæгъут... (*иудзинадмæ*)

Ахуыргæнаг: Эпиграфæн райстон ирон номдзыд фыссæджы æмдзæвгæ. Уый сидтис адæмы иудзинадмæ. Куыд уæм кæсы, кæй кой кæнын? (*Хетæгкаты Къостайы*)

2. Бакæсын Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæ «Балцы зарæг»

Ахуыргæнаг: Ацы хъуыды æвæрд ис уырыссаг поэт В.В. Маяковскийы æмдзæвгæйы дæр. Бакæсæм-ма йæ:

«Плохо человеку, когда он один.

Горе одному, один не воин –

Каждый дюжий ему господин,

И даже слабые, если двое...»

– Цæуыл нæ ахуыр кæнынц Хетæгкаты Къоста æмæ В. Маяковский? (Иумæ архайыныл)

Ахуыргæнаг: Абон урочы архайæм иумæ, æмæ нын уæд æнтысгæ дæр бакæндзæн.

II. Рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын.

1. *Ахуыргæнаг:* Зæгъут-ма, дзырд «иудзинад» цавæр синонимтæй баивæн ис?

(*æмдых, æмзонд, цæдис, хæлардзинад, разыдзинад*)

– Цавæр дзырды хæйтты руаджы равзæрдысты ацы дзырдтæ?

(*Уидаг, разæфтуан, фæссæфтуан*)

– Уæдæ нæ темæ абон уыдзæн... («дзырды хæйттæ»)

– Дзырдарæзты тыххæй хъуамæ цы базонæм, уый ис ацы слайды (*æвдисы слайдыл*)

Ахуыр кæны дзырдты

Дзырды хæйттæ сты: ..., ..., ...,

Йæ фæрцы арæзт цæуынц

2. *Ахуыргæнаг:* Урочы кæрон хъуамæ баххæст кæнæм ацы хъуыдытæ.

Ныр та уал нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм, дзырды хæйтты тыххæй цы зонæм, уый. Байхъусут этюд «Дзырды уд»-мæ. Цымæ базондзыстут, дзырды уд цавæр хæйттæй араст у, уый.

«Дзырд, мæнмæ гæсгæ, у удагас. Адæймаджы хуызæн йæ бон у мæсты кæнын, цин кæнын, тæргай кæнын. Гæнæн ис, æмæ дзырд аива йæ бакаст. Уымæн ис зæрдæ – уый дæн *Æз*. Мæ дзырдуаты ис фæлмæнзæрдæ дзырдтæ, сæ бахудт дæр циндзинад хæссы. Иннæ дзырдтæ та сидынц хæлардзинадмæ. Ис дзы тызмæг дзырдтæ дæр» – афтæ дзуры йæхи тыххæй иу дзырды хай.

Ахуыргæнаг: Куыд уæм кæсы, дзырды хæйттæй кæцы хоны йæхи «Дзырды зæрдæ»? (*уидаг*)

Иннæ дзырды хай дзуры: «*Æз* дæн дзырды сæр! *Æз* æппындзух хъуыды кæнын, куыд баххуыс кæнон дзырды зæрдæйæн, цæмæй йæ хъуыды раст дзырдæй зæгъа. Зын у зæрдæйæн æнæ сæрæй. Зæгъæм: *цæуын, цыдыстæм*. Кæдæм, цæмæн – ацы æмæ йæ базон! Фæлæ *Æз* разæй куы слæууон, уæд алцыдæр æмбæрстгонд уыдзæн: *бацыд, æрбацыд, æрцыд*... Уый та дын дзырдтæ сæримæ».

– Кæцы дзырды хай хоны йæхи «дзырды сæр»? (*разæфтуан*)

«*Æз* та дæн дзырды къухтæ! О, алæмæты къухтæ! Мæнæн мæ бон алцы дæр у!

Аивын дзырдæн йæ ас, йæ бæрц! Мæнæн мæ бон у дзырд **хох**-æй саразын **адæймаг**. Нæ уæ уырны?» – загъта иннæ дзырды хай.

– Уый та куыд?

– **Хох+аг= «хохаг»**

– Уый æцæг диссаг у!

– Кæцы дзырды хай хоны йæхи «Дзырды къухтæ»? (*фæссæфтуан*)

Фæстаг дзырды хай æнкъардæй сдзырдта: «Уæдæ æз та? Хъуыды нæ ивын, æвæццагæн, æз та дæн дзырды дарæс? Куыдфæнды йæ куы саразон, уæддæр ын уыдзæн уыцы иу нысан».

«Ма тыхс, нæ хæлар, – дзурынц æм иннæ дзырды хæйттæ. – Дæ фæрцы мах баиу вæй-йæм, рауайы нæ хъуыдыйад. Ды дзырдтæ хъуыдыйады мидæг кæрæдзиуыл бæттыс».

Ахуыргæнæг: Кæцы хайæн ис схонæн «Дзырды дарæс»? (*кæрон*)

Ахуыргæнæг: Мах базыдтам **дзырды** уд-ы конд? Дзырдты фæрцы арæзт цæуы нæ ныхас. Фæлæ дзырдтæ хицæнтæй хъуыдытæ не 'ргом кæнынц. Уыдонмæ дæр ис иу æгъдау – хæларæй цæрынц, æмæ сæ рауайы æнæхъæн хъуыдыйæдтæ.

– Цæуыл нæ ахуыр кæны ацы этюд? (Кæрæдзиуыл æнгом хæцын хъæуы)

3. Текстыл куыст.

Рагæй-æрæгмæ дæр ирон адæм ног-гуырæн ракувынц: «Ахæм фарн æм разы-нæд æмæ йæ мыггагæн нæ, фæлæ æппæт Ирыстонæн дæр кад куыд скæна, йæ ном дардыл куыд айхъуыса!»

Уыцы **нæртон** арфæ æрцыд Къостайыл. Æрмæст Хетæгкаты мыггаджы кой нæ айхъуысын кодта дæрдтыл, фæлæ **скаджын** кодта æппæт Ирыстоны дæр, нæ намыс анхъæвзта **дæрдтыл**. Ирон **адæмы** базонын кодта æппæт дунейæн, бирæ **адæмты** æрыхъуысын кодта йæхимæ, се 'ргом сын аздæхта Ирыстонмæ, ирон лæджы удыхъæдмæ, йе 'гъдæуттæм, йæ **бæллицтæм**, йæ царды **зындзинæдтæм**.

Къоста хорз æмбæрста, адæмы тых иудинады кæй ис, уый, æмæ йæ фæстаг фæдзæхст дæр уымæн уыдис: «Ме 'фсымæртæ, кæрæдзи **уарзгæйæ** цæрут!»

1-аг хæслæвæрд

Рафыссын бæрæггонд дзырдтæ, равзарын сæ дзырды хæйттæм гæсгæ.

Зæгъын, куыд арæзт æрцыдысты.

**Дзырдтæ аразæм алыхуызон фæрæзтæй. Ацы дзырдаразæг хæйттæ хуыйныны морфемæтæ.*

2-аг хæслæвæрд

Фыццаг хъуыдыйадæй рафыссын æмуидагон дзырдтæ (*Ирон, Ирыстон*). Лæвæрд дзырдтæм ссарын æмуидагон дзырдтæ:

хæдзар –

ахуыр –

фæндаг –

– Зæгъын, цы сты æмуидагон дзырдтæ.

3-аг хæслæвæрд

Тексты 1-аг æмæ 4-æм хъуыдыйæдты ссарын вазыгджын дзырдтæ. (*Ноггуыр, удыхъæдмæ*)

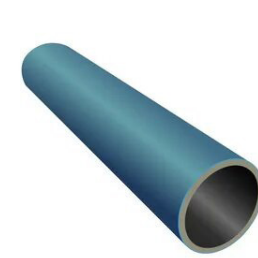
Ребустæ. Нывтæм гæсгæ саразын вазыгджын дзырдтæ, тетрадты сæ ныффыссын.

Хидыхъус,

Бирæгъзæнг,

Хæтæлдон

– Куыд арæзт цæуынд вазыгджын дзырдтæ?

(Вазыгджын дзырдтæ саразæн ис дзырды бындуртæ кæрæдзимæ æфтауыны руаджы)

4-æм хæслæвæрд

Картчкæтимæ куыст.

Фæхицæн кæнын дзырдты морфемæтæ, саразын сæ ног дзырдтæ.

Хиппæлой-йæ райсын йæ 1-аг уидаг.

Уарзондзинад-æн дæр фæхицæн кæнын йæ уидаг.

Дзырд **хæххон**-æн райсын йæ фæсæфтуан.

Ахуыргæнаг: Цавæр дзырд уæм рауад? **(хи-уарз-он)**

Дзырд **ахуырдау**-æй райсын уидаг.

Дзырд **хуымгæнаг** – æй райсын дыккаг уидаг.

Дзырд **хъæргæнаг** – æй райсын фæсæфтуан.

Ахуыргæнаг: Цавар дзырд уæм рауад? **(ахуыр-гæн-æг)**

Бакæсын тексты фæстаг хъуыдыйад, æрдзурын йæ нысаниуæгыл.

Къоста хорз æмбæрста, адæмы тых иудзинады кæй ис, уый, æмæ йæ фæстаг фæдзæхст дæр уымæн уыдис: «Ме 'фсымæртæ, кæрæдзи уарзгæйæ цæрут!»

4. *Ахуыргæнаг:* Хæдзармæ куыст уын уыд иудзинады тыххæй æмбисæндтæ ссарын æмæ сныв кæнын иудзинады символ.

Байхъусын дзуæппытæм. Равзарын æмбисæндты хъуыды.

III. Урочы хатдзæгтæ.

1. *Ахуыргæнаг:* Æркæсæм, дзырдарæзты тыххæй цы базыдтам, уымæ. Баххæст кæнæм хъуыдыйæдтæ.

Ахуыр кæны дзырдты ... *арæзты мадзæлттæ.*

Дзырды хæйттæ сты: ...*уидаг, бындур, кæрон, фæсæфтуан, разæфтуан.*

Йæ фæрцы арæзт цæуынд ... *ног дзырдтæ.*

2. Рефлекси.

Ахуыргæнаг: Урочы уæ чи куыд архайдта, уымæн уæхæдæг аргъ скæнут æмбисæндты æххуысæй.

Йæхимæ гæсгæ хорз чи бакуыста, уый равзарæд ахæм æмбисонд: «Цы куыстмæ бавналон, æмæ цы нæ сараздзынæн».

Йæхимæ гæсгæ темæ хорз чи нæ бамбæрста, йæ зонындзинадтæ фаг кæмæн не сты, уый та райсæд æмбисонд: «Кæнинаг кæнын хъæуы».

Бирæгъты Иринаæ,
Дзæуджыхъæуы 33-æм скъолайы
ахуыргæнæг

ИРОН ÆВЗАДЖЫ УРОК 3-АГ КЪЛАСЫ

Урочы темæ «Миногон», «Мæргъты цардæй».

Урочы хуыз: ног æрмæг амоныны урок.

Урочы нысантæ:

1. Бацамоннын, цы у миногон.
2. Бакусын дзургæ æмæ фысгæ ныхасы рæзтыл.
3. Хъомыл кæнын æрдзмæ уарзондзинад.

Урочы фæлгонц: презентаци, карточкæтæ хæслæвæрдтимæ, нывтæ, слайдтæ.

Урочы цыд:

I. Бацæттæгæнæн рæстæг

1. Мотивацион уавæр.

Ахуыргæнæг: Кæд нырма зымæг у, уæддæр нæ зæрдæты хъуамæ уа хур. Йæ тын-тæй нæ батавæд, ратгæд нын тыхтæ. Хур сыхахмæ худы, сабитæ, сыхах та кæрæдзимæ бакæсут æмæ бахудут.

2. Байгом кæнын тетрæдтæ, ныффысын нымæц.

Ахуыргæнæг: Фыссæм аив, сыгъдæг-фыссынадмæ хъус даргæйæ.

– Цавæр афæдзы афон у? (зымæг)

– Дзырд «зымæг» ныффыссут уæ тетрæдты.

– Ныр та ныффыссут, дамгъæ 3-йæ ма цы дзырдтæ райдыдта, ахæмтæ: зарæг, зæрватыкк.

– Куыд фыссæм дзырд «зæрватыкк»?

– Бирæон нымæцы та куыд уыздæн? (зæрватыгчытæ)

– Цавæр фонетикон ивддзинад бафипайдтат? (**кк** ивд æрцыдысты **чч**)

– Ацы дзырдтимæ саразут дзырdbæстытæ. Бафтаут-ма сæм, фæрстытæ *цавæр? цыхуызæн?*-æн дзуапп чи дæтты, ахæм дзырдтæ.

Хъызт зымæг, уазал зымæг, митджын зымæг.

Хъæлдзæг зарæг, æнкъард зарæг, ирон зарæг.

Цæрдæг зæрватыкк, чысыл зæрватыкк, урсхъуыр зæрватыкк.

– Цавæр ныхасы хæйттæ сты дзырдтæ «зымæг», «зарæг», «зæрватыкк»? (номдартæ).

– Цæмæй бæрæг у? (æвдисынц предметтæ, дзуапп дæттынц фæрстытæн *чи? цы?*)

– Дзырдтæ «хъызт, хъæлдзæг, цæрдæг» цы æвдисынц?

(предметты миниуджытæ, сæ æууæлтæ).

Ахуыргæнæг: Дзырд «миниуæг»-æй равзæрд, абон цы ныхасы хаимæ базонгæ уыдзыстæм, уый ном дæр. Уый у «миногон».

(Фæйнагыл ныффыссын «миниуæг – миногон». Дзырд «миногон» дзырды хæйттæм гæсгæ равзарын)

II. Ног æрмæгыл куыст.

1. Ахуыргæнæг: Æрбакæсут-ма фæйнаг-мæ.

Цы нын радзурид йæхи тыххæй миногон?

Йæ къæдзил та цавæр у? (даргъ, цыргъ, саджилгонд)

Йæ къæхтæ та цавæр сты? (цыбыр, лæ-мæгъ)

Йæ риу цыхуызæн у? (урс)

Цыхуызæн сты йæ пакъуытæ? (сау, хъу-лонгомау)

7. *Ахуыргæнæг*: Цавæр дзырдтæй спайда кодтам, зæрватыччы тыххæй дзургайæ?

(Чысыл, рæсугъд, сау, аив, цыбыр, æр-тæкъуымон, даргъ, нарæг, цыргъ, тыхджын, саджилгомау, урс, сау).

– Цы æвдисынц ацы дзырдтæ? (Предметы миниуджытæ: йæ ас, йæ хуыз, йæ дæргъ).

Ахуыргæнæг: Уыдон иууылдæр сты ми-ногонтæ, уымæн æмæ æвдисынц предмет-ты миниуджытæ.

– Цавæр фæрстытæн дзуапп дæттынц? (Цавæр ? Цыхуызæн?)

– Кæцы дзырдтæ дзуапп дæттынц фарст цавæр?-æн?

(Чысыл, рæсугъд, цыбыр, гыщыл, æр-тæкъуымон, даргъ, нарæг, цыргъ, тыхджын, саджилгомау).

– Кæцы дзырдтæ дзуапп дæттынц фарст цыхуызæн? – æн? (урс, сау)

8. *Къорды куыст (къæйттæй куыст)*

Ахуыргæнæг: Уæ разы – текст. Баххæст æй кæнут лæвард дзырдтæй.

Зæрватыкк

Зæрватыкк у цъиу. Ис ын ... дæл-лагхъуыр , ... базыртæ æмæ ... къæдзил. Майы бонты зæрватыччытæ райдайынц ахстæттæ кæнын. Зæрватыкк ирон адæмæн у сæ ... маргъ.

(урс, чысыл, цæрдæг, сау, хъарм, уарзон, саджил)

Зæрватыкк

Зæрватыкк у чысыл цæрдæг цъиу. Ис ын урс дæллагхъуыр, сау базыртæ æмæ саджил къæдзил. Майы хъарм бонты зæрватыччы-тæ райдайынц ахстæттæ кæнын. Зæрватыкк ирон адæмæн у сæ уарзон маргъ.

9. *Ахуыргæнæг*: Бакæсæм дыууæ тексты дæр.

– Кæцы дзы уæ зæрдæмæ тынгдæр цæуы?

– Цæмæн? (Дыккаг текст у аивдæр)

– Цæй руаджы барæсугъд текст? (Миногонты руаджы)

– Цæмæн нæ хъæуынц миногонтæ?

(Зæрдæмæдзæугæдæр у, миногонтæ кæм ис, уыцы текст. Уый у æххæстдæр, аивдæр. Миногонтæ нæ ныхас кæнынц зæрдæмæ-дзæугæ, аив)

– Цы æвдисы миногон?

(Миногон æвдисы предметты миниу-джытæ. Дзуапп дæтты фæрстытæн цавæр? цыхуызæн?)

– Уырыссагау та миногон цы хуыйны? (имя прилагательное)

Ахуыргæнæг: Ссарут тексты синонимтæ æмæ антонимтæ (цъиу, маргъ; урс – сау).

10. Бакæсын ахуыргæнæн чиниджы ми-ногони тыххæй раиртæст (84-æм фарс).

– Скæнæм хатдзæг, цы нын зæгъы чиныг миногони тыххæй.

Предметты æууæлтæ, ома сæ хъæд, хуыз, ас, форма, ад, кар цы дзырдтæ æв-дисынц, уыдон хуыйнынц миногонтæ. Миногонтæ дзуапп дæттынц фæрстытæн цавæр? цыхуызæн?

– Цы базыдтам ногæй миногонты тых-хæй? (сæ раздæры дзуæппытæ абарынц чи-ныджы раиртæстимæ, дзурынц сæ хъуыды-тæ)

11. *Улæфты рæстæг*

Ахуыргæнæг:

– Ирон адæм куыд фæсидынц цъиутæм? (дзиба-дзиба)

– Уырыссæгтæ та? (Ципп-ципп-ципп)

– Англисæгтæ та куыд фæсидынц цъиу-тæм? (Тип тип; Чак чак)

Ахуыргæнæг: Мæнæ диссаг! Нæ си-дынмæ зæрватыкк райхъал æмæ базарыд. Байхъусут-ма, куыд зары.

12. *Байхъусын зæрватыччы зардмæ.*

III. Рацыд æрмæг бафидар кæныныл куыст.

1. Баххæст кæнын 162-æм фæлтæрсен.

Саразын текст лæвæрд хъуыдыйæдтæй. Бахахх кæнын миногонтæ бын. Скæнын хатдзæг, миногонтæ хъуыдыйады мидæг номдартимæ баст кæй сты, уый тыххæй.

2. Ратæлмац кæнын æмдзæвгæ ирон æвзагмæ.

Ласточка

Ласточка проворная –
Перья сине-черные,
Рано, рано встала
И защибетала:
– Фидли, фидли, строю дом
Под застрехой, над окном.
(Проворная – цæрдæг, рæвдз.
Застреха – уæлхæдзары кæрон)

Самуил Маршак

3. Ахуыргæнаг: Æркæсут нывмæ; базонут, цавæр мультфильмæй у, уый.

Г.Х. Андерсен «Дюймовочка»

– Куыд баххуыс кодта зæрватыкк Дюймовочкайæн?

4. Ахуыргæнаг: Нарты кадджыты зæрватыкк уыд Хуыцау æмæ нарты адамы æхсæн минæвар. Нарты Сатана зын уавæры куы бахауд, уæд мæргътæн лæгъстæ кодта, фæхабар кæнут Сосланмæ, зæгъгæ. Баххуыс ын кодта зæрватыкк.

5. Бакæсын æмбисæндтæ, ссарын дзы миногонтæ.

Зæрватыкк – Хуыцауы **уарзон** маргъ.
Зæрватыкк ахстон **амондджын** хæдзары аразы.

Тугдзых мæргътæ дæр не 'вналынц зæрватыккмæ.

– Цæмæй бæрæг у, миногонтæ сты, уый?

6. Саразын синквейн дзырд «зæрватыкк»-имæ (Къæйттæй куыст)

Зæрватыкк
цæрдæг, рæсугъд
тæхы, зары, аразы
Зæрватыкк сæрбатæхы
уалдзæджы.
маргъ

7. Ахуыргæнаг: Раздæхæм нæ фыццаг слайдмæ. Цы нын радзурид йæхи тыххæй миногон? Баххæст-ма йæ кæнут.

Æз дæн ныхасы хай.

Æвдисын предметы миниуджытæ: сæ ас, сæ формæ, хуыз, ад, хъæд, кар.

Дзуапп дæттын фæрстытæн: цавæр? цы хуызæн?

Хæларæй цæрын номдаримæ.

Ахуыргæнаг: Нæ ныхасы та цæмæн пайда кæнæм миногонтæй? (Ныхас кæнынц аивдæр, зæрдæмæдзæугæдæр)

Ахуыргæнæг: Диссаг! Нæ зæрватыккæн дæр хæдзар сарæзтам. Федтат, йе 'мбалимæ дзы бады æмæ зарджытæ кæны (слайд)

– Адæм, дам, хæдзар амайын зæрватыккæ гæсгæ базыдтой.

8. Рефлекси:

– Цы базыдтат ногæй урочы?

– Урок уæ зæрдæмæ цæмæй фæцыдис?

– Куысты хуызтæй уæм цымыдисагдæр кæцы фæкаст?

IV. Хæдзармæ куыст: Баххæст кæнын 87-æм фарсыл 167-æм фæлтæрæн.

Джериева М.Б.,
учитель осетинского языка
МБОУ СОШ №4 г. Беслана,

Арчегова А.А.
учитель истории и общество-
знания МБОУ СОШ №4 г. Беслана,

ИНТЕГРИРОВАННЫЙ УРОК ОСЕТИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ОБЩЕСТВОЗНАНИЯ

Тема урока «Оценка норм морали общества по произведению К. Хетагурова «Кæуæг айнаг».

Технические средства: компьютер, проектор.

Ход урока:

Цели урока: проанализировать нравственно-личностные качества, которые отражены в произведении К.Хетагурова «Кæуæг айнаг»; формировать навыки осознанного чтения, восприятия, анализа; воспитывать нравственные качества.

I. Мотивационная часть

Предметные УУД: знать понятия «мораль», «вечные ценности морали», содержание легенды К. Хетагурова «Кæуæг айнаг», общие мотивы литературного творчества разных народов.

1. Представление проекта. «Ирон мæсыг – лæугæ хох».

Скъоладзау дзуры мæсыджы тыххæй бацæттæгонд æрмæг.

Ирон æвзаджы ахуыргæнаг: Цы базыдтат уе 'мкъласоны раныхасæй?

Дзуапп: Цы у мæсыг, куыд æй амадтой, абон та цы куыст цауы мæсгуытыл.

Метапредметные УУД: уметь анализировать, синтезировать, делать выводы, воспринимать и оценивать информацию, слушать мнение других, формулировать и высказывать собственные мысли.

Ирон æвзаджы ахуыргæнаг: Бакасут видеоæрмæгмæ, ахуыды кæнут æмæ зæгъут, цавæр ассоциатæ уæм æвзæрын кæны мæсыг (Равдисын видеоæрмæг мæсгуыты нывтимæ)

Личностные УУД: давать оценку моральным ценностям, отличать нравственные и безнравственные качества, правдивость и лживость.

Дзуапп: Тых, ныфс, архæстдзинад, зонд...

Используемые формы и методы обучения: метод поиска, метод ИНСЕРТ, проектный метод, групповая форма, индивидуальная форма, фронтальная форма, тестовая форма.

Ирон æвзаджы ахуыргæнаг: Кæй ранымадтат, уыцы æмбарындæтæ абон мах урочы тынг бахъаудзысты, уымæн æмæ цы зонындзинадтæ райсдзыстæм, уыдон нæ равдисын хъæудзæн мæсыг амайгæйæ.

Вспомогательные средства: раздаточный материал

Учитель истории и обществознания: Когда мы сможем считать свою башню построенной?

Наглядный материал: башня, компьютерная презентация, обзорное видео, аудиоматериал.

Ответ: Когда увидим вершину башни, зложим последний камень.

Учитель истории и обществознания: Последний, самый большой камень, заложили мы заранее, это понятие МОРАЛЬ. И наша задача на уроке достичь этой вершины. А вот в фундамент нашей башни мы вместе заложим вечные нормы морали.

II. Этап актуализации знаний

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Хæслæвæрдтæ æххæст кæнынмæ цалынмæ нæ рахызтыстæм, уæдмæ бакусут цыбыр информацииæ, цы уацмысыл æмæ æрмæгыл кусдзыстæм, уымæ гæсгæ.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Уæ разы ис тексттæ, лæмбынæг бакæсут тексттæ æрмæг, спайда кæнут лæвæрд символтæй, афтæмæй зæгъут уæ хъуыдытæ. Алы къорды номæй дæр, иумæйаг бакуысты фæстæ, дзуры иу адæймаг.

(метод ИНСЕРТ)

I – interactive (интерактивная).

N – noting (познавательная).

S – system for (система).

E – effective (для эффективного).

R – reading (чтения).

T – thinking (и размышления).

V – зонын æй;

+ – нæ йæ зыдтон, у мын ног информаци;

– – æз æндæрхуызон хъуыды кодтон;

? – нæ йæ æмбарын, хъæуы мын æй фæарфдæр, фæбæлвырддæр кæнын.

1-аг къорды текст

Хетагкаты Къостайы легендæ «Кæуæг айнаг»-æн йæ сюжет у таурагъон. Ахæм хабæрттæ æмæ мотивтæ бирæ ис Ази æмæ Европæйы адæмты сфæлдыстады. Сомихы фольклоры ис таурагъ «Гæнах Битлис»: адæм сарæзтой гæнах, фæлæ æхсæвы ракалд; уæд ын дæсныйы амындæй йæ бындуры удагасæй бавæрдтой чызг, æмæ ног амадæй гæнах сырæзти. Таурагъ «Батманы хид» нын дзуры: хиды бындуры удагасæй баныгæдтой аразæджы усы; лæг дурæй сарæзта усы скульптурон ныв, æмæ йæ риутæй тæдзынц суадоны æртæхтæ. Ис гуыр-дзиаг таурагъ «Сурамы фидар». Цалынмæ

фидары къулы удагас лæппу самадтой, уæдмæ систæ сæхи нæ уæрдтой æмæ калдысты.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Цæмæн у ахæм парахат ацы мотив адæмон сфæлдыстады?

– Уымæн æмæ уыд ахæм мæнгуырнынад: иу стыр арæзтад дæр нæ сырæздæн, цалынмæ йын йæ бындуры удагас адæймаг нæ баныгæной, уæдмæ. Археологтæ хæлддзæгты ссардтой сывæллæттæ æмæ сылгоймæгты стæгдартæ. Уыдон сты, адæм кæддæр лæгнывæндтæ кæй хастой, уый æвдисæнтæ.

Къостайæн æнæуынон уыдысты мæнгуырнынад æмæ фанатизм. Уымæ гæсгæ йæ уацмысæн райста, фанатизм фыдракæндмæ кæм æркæны, ахæм таурагъон сюжет.

2-аг къорды текст

МОРАЛЬ И РЕЛИГИЯ – мораль представляет собой систему правил, понятий и чувств, регулирующих отношения людей между собой и их отношения к обществу. Их реализацию в поведении людей именуют нравственностью.

Религия и мораль – близкие, взаимосвязанные сферы культуры. Сходство религии и морали наиболее заметно в их духовных проявлениях. Однако религия несравненно сильнее воздействовала на нравственность общества, нежели мораль на религиозный культ. Одной из исторических миссий религии, получающей в современном мире небывалую актуальность, было и остается формирование сознания единства человеческого рода, значимости общечеловеческих нравственных норм, не переходящих ценностей. В каждой религии, в каждом вероисповедании в большей или меньшей степени присутствует морально-духовное начало.

Религия определяет не только отношения человека с Богом, но в той или иной мере регламентирует отношения людей между собой как в вопросах веры, так и за ее пределами.

Религия воплощает в себе те нравственные требования, которым обязан следо-

вать человек. Особенность морали в том, что она регулирует отношения человека к другому человеку с точки зрения добра и зла, справедливости и несправедливости. Моральное начало особенно ярко выражено в религиях – причем в некоторых до такой степени, что некоторые специалисты считают их не религиями, а моральной системой. Иногда задумываются над вопросом о происхождении морали – откуда она? Это один из вечных вопросов, на него нет однозначного ответа. Говорят, что корни морали в самой природе человека, или в человеке, или в обществе. И очень многие уверены, что мораль от Бога. Религия с помощью установленных норм регулирует поведение человека в обществе. В религии объединяется нравственный опыт поколений людей, и создаются некие общие принципы сосуществования в обществе. РЕЛИГИОЗНЫЕ ЗАПОВЕДИ = НОРМАМ МОРАЛИ

Опираясь на ответы учащихся (*Фанды ма базонын, ирон адаммæ дæр ис ахам сюжетимæ таурагъ. Хочу узнать, как воспитать в себе нормы морали*). Озвучить цели урока.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Хæдзармæ уын хæсгонд уыд кадæг «Кæуæг айнаг»-æй скъуыддзаг бакæсын.

– Цавæр ахсджиаг проблемæтæ рахицæн кодтат ацы скъуыддзаджы?

Дзуапп: *Сæрибармæ тырнындзинад, динмæ цæстæнгас.*

Равдисын слайдыл.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Бакусут скъуыддзаджы бындурыл. Сбæрæг кæнут, скъуыддзаджы, хистæр æмæ кæстæрты æхсæн ахастдзинæдтæ куыд æвдыст цæуынц, уый (Алы къорды номæй дæр дзуапп дæтты иу скъоладзау).

1-аг къорды скъуыддзаг:

Кæнынц дыууадæс буц зæронды
Дыууадæсæм бон ныр ныхас,
Тыхæй бырсæг æддаг зæххонты
Цыхуызы суазæг кæной карз?
Æмæ æртындæсæм æрбадтæн
Сæ фæндон алыг ис уæддæр:

«Цæйна фæлтау, сæрибар адаем,
Цагъарæй туг калæм æлдарæн,
Фæлтау нын амæлæт – хуыздæр!»

Æмæ æгас адаем лæвæрдтой
Сæ хъæлæс, – иу фæндон дзырдтой,
Сæрибар алхуызон æмбæрстой,
Фæлæ, цагъарад цию – зыдтой?

Дзуапп:

Хистæры хонынц «буц». Кæстæртæ хиуылхæцгæйæ æнхъæлмæ кæсынц дыууадæс боны хистæрты уынаффæмæ. Цы уынаффæ рахæссынц, ууыл æнæсдзургæйæ разы сты, йæ æххæст кæнынмæ саху равдз кæнынц.

2-аг къорды скъуыддзаг:

Цы хъæуы царди Мами, уырдаем
Бæгъæмвад, ронбæгъдæй фæцыд
Æртæ ирон лæджы, – магуыртæ,
Фæхастой хуын, æмæ дзы уыд
Бæгæны, физонæг, гуыдынтæ,
Арахъ. Сæгдзыд хæдзары арт
Сæнарæй сыгъд æмæ тыфылтæ
Йæ фæздæг царæй зæхмæ бадт.
Уым, къуымы, лыстæны хуыссыди
Нæ Мами – цард-хъысмæт уынаг
Æмæ дæсны, – сындаггай ссыди
Йæ нæтын; фæздæджы фæзынди
Æмæ уæззаугай рабадт лæг.
Куыд хистæрæй сæ скодта бадын
Уым Мами къонамæ хæстæг,
Æмæ йын байдыдтой нымайын
Сæ цыды хабæрттæ лыстæг.

Дзуапп:

Хистæры уынаффæмæ гæсгæ æрвитынц дæснымæ лæгтæ. Мамимæ ныхасгæнгæйæ рабадынц куыд хистæрæй, æгъдаумæ гæсгæ хистæрæн аргъæнгæйæ.

Учитель истории и обществознания:
Какая норма морали была отражена (выработана) в данных отрывках?

Ответ: *Уважение к старшим.*

Учитель истории и обществознания:
Первым камнем в фундаменте нашей башни будет «уважение к старшим».

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Нæ мæ-сыджы бындур фыццаг дур бавæрдтам, фæлæ иу дурыл бындур нæ лæудзæн. Уымæ гæсгæ бацагурæм дыккаг дур.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Алы къорд дæр аив бакæсæд йе скъуыддзаг æмæ йæхи бацæттæ кæнæд тексты бынмæ бæрæггонд фæрстытæн дзуапп раттынмæ.

1-аг къорды скъуыддзаг.

Нæ дæсны сулæфыдис арф.

«О, цас и, цас, тæригъæд махмæ! – Хъуынтыызæй дзуры, – сыгъдæг арв Мæн исдуг дзурын дæр нæ уагъта... Табу йын! Уый фæстæ йын æз Лæгъстæ кæнын, æмæ мын загъта Тызмæгхуызæй: «Цæуыл кæуыс?» Зæгъын ын «Де ‘ххуыс курынц адæм». Æваст, цæхæркалгæ, фæзылд: «Нæ, нæ, Хуыцау уын нæй сымахæн, Æфхæрд уын ахæм хъæуы, ахæм, - Зæххыл кæмæй кæнат æмрызт!»

«Табу дын, о Сызгъæринбазыр!- Ыскуывтон, – ис дæумæ хъару: Дæ бон у адæмæн ныххатыр, Дæ бон сæ фесафын дæр у. Фæлæ мах де ‘ххуысмæ куы кæсæм, Æмæ нын бакæн ды ахъаз, – Зæгъ нын, цы нывонд дын æрхæссæм, Цæмæй нын фервæза Кавказ? Æмæ мын загъта хос... Æрмæст æй Уæ хъæуы ма ма схъæр кæнут, - Рæстæгмæ баззайæд æмбæхстæй. Ныр та уæ хæдзæрттæм цæут...»

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Куыдæй дзуры Мами? Цавæр у йæ ныхас?

Дзуапп: *Уæззауæй, тыхстæй, æргом нæ зæгъы йæ хъуыдытæ. Фæдзæхсы, цæмæй адæмæн йæ уынаффæ ма фехъусын кæной.*

2-аг къорды скъуыддзаг:

Зæгъут сын: адæмыл кæй цæудзæн Егъау бæллæх æмæ фыдтæ; Æндæр гæнахæн сæ кæй хъæудзæн Фылдæр цæттæ кæнын къæйтæ; Сæ къанау ноджы арфдæр къахæнт Йæ бæзджын къулты бын рæвдздæр,

Цæмæй мæнг амад, калд гæнахæн Йæ бæсты самайæм хуыздæр. Ныр хъуамæ фервæзæм нæ хæстæй, – Нæ тæригъæд æрцауа уагъд, Æрмæст уæд, рухс æрвты фæдзæхстæй, Æнæмæнг не знагыл æххæстæй Фæуыдзыстæм уæлахиз тагъд.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг:

– Цы фæдзæхсы Мами мæсыг самайыны тыххæй?

– Куыд уæм кæсы, ацы скъуыддзаджы бындурыл, цы уыд фыццаг мæсыгæн йæ фехæлыны аххосаг?

Дзуапп:

– *Цæмæй сæвæрой арф æмæ фидар бындур, амайой бæзджын къултæ.*

– *Мæсыгæн йæ бындур раст сæвæрд нæ уыд.*

Учитель истории и обществознания:

– Как вы думаете, в каком из этих двух отрывков правдив Мами?

– Какую норму морали нарушил Мами?

Ответ: *Во втором отрывке. «Не лги».*

Учитель истории и обществознания:

Допустимо нарушение этой нормы?

Ответ: *Нет.*

Учитель истории и обществознания:

– Тогда мы закладываем второй камень «Не лги»

– Обратите внимание, что нам нужно заложить еще один камень.

– Вспомним, о чем мы уже говорили в начале урока.

– Что является основой формирования морали?

Ответ: *Религия.*

Учитель истории и обществознания: С религиозной точки зрения, что является основной заповедью?

Ответ: *«Не убей».*

Учитель истории и обществознания:

– И это является нашим следующим камнем в фундаменте башни.

– Как вы думаете, какую тему мы раскрываем на уроке?

Ответ: *Нормы морали по произведению К.Хетагурова «Кæусæг айнæг».*

Учитель истории и обществознания: Можно сделать вывод, что нормы морали формируются в обществе? (Можно)

3. Этап применения знаний

Учитель истории и обществознания: Опираясь на текст произведения, расскажите о нравственных качествах, которым следует общество.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Цы скъуыддзæгтимæ базонгæ стут, уыдоныл æнцой кæнгæйæ, дзырдтæ-дурты æхсæн бацагурут мæсыджы аккаг дзырдтæ, æмæ сæ спайда кæнæм нæ мæсыг самайынæн.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Алы къорды раз дæр ис карточкæтæ дзырдтимæ. Уыдоны æхсæн равзарут, сыхамæ гæсгæ, мæсыг амайынæн аккаг чи сты, ахæм дзырдтæ. Дзырд равзаргæйæ, текстыл æнцой кæнгæйæ, бафидар кæнут уæ хъуыды. Уæ хъуыды æргом кæнгæйæ, æнцой кæнæн ис ахæм райдайæныл: «Ацы дзырд равзæрстон, уымæн æмæ ...»

Стъолыл дзырдтæ агуры иу скъоладзау æмæ сæ фидар кæны мæсыджы къулыл)
отзывчивость – фæлмæнзæрдæ
стойкость – фидардзинад
мужество – æхсар
надежность – æнæфæсайгæ
гордость – сæрыстырдзинад
непоколебимость – æнæфæцудгæ
скромность – уæздан
трудолюбие – куыстуарзондзинад
самопожертвование – хинывонд
трусость – тæппуддзинад
хитрость – мæнгарддзинад
нерешительность – æнæуæндондзинад
сплоченность – иудзинад
верность – иузæрдиондзинад

Афтæмæй кæронмæ амайынц мæсыг.

Учитель истории и обществознания: Как вы думаете, какое решение могли принять представители общества с такими без-

упречными качествами по поводу развязки проблем, которые мы увидели в тексте?

Ответ: *Отдать жизнь за свободу, не нарушать обычаев предков, прислушаться к совету старших, заново строить башню, прикладывая невероятные силы...*

Учитель истории и обществознания: Соответствует наше видение решения проблемы тому, как это представил К.Хетагуров в произведении? (вопрос адресован учителю осетинского языка)

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: Уый нын ныртæккæ раргом кæндзæн 11 къласы ахуырдау, кадагæй скъуыддзæг бакæсгæйæ (скъоладзау кæсы скъуыддзæг)

– Сæ мæсыг самайын сæ бон бацц? Цæй аххосæй?

Ответ: *Были нарушены нормы морали: не лги, не убей.*

Учитель истории и обществознания: А почему наша башня надежно стоит (построена)?

Ответ: *Потому что мы заложили хороший фундамент из вечных норм морали.*

4. Этап закрепления знаний

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг: У осетин башня – это не просто защитное строение, но и символ морали. Символом нашего урока тоже была башня, а это значит, что каждый из нас строит свою башню, т.е. закладывает свои нормы морали.

– Ирыстоны кæмтты бирæ ис хæлд мæсгуытæ. Уыцы мæсгуытау абон ирон адæймаджы удыхъæды бирæ æгъдæуттæ хæлд æрцыдысты. Æмæ нæ фæнды, цæмæй мах дæр, абон цы æрмæгыл бакуыстам, уый бындурыл, бирæ фæзминаг мыггæгтау, самайæм хибар мæсгуытæ.

Уымæн та нын баххуыс кæндзæн, цы цыбыр тест баххæст кæнат, уый.

1. О каком морально-нравственном качестве идет речь? Это умение откликаться на просьбы и оказывать помощь и моральную поддержку другим людям в нужный момент, сопереживать им.

- А. Верность
- Б. Самопожертвование
- В. Отзывчивость

2. Греческое слово, переведенное как «.....», означает «держаться до конца, выстоять перед лицом трудностей».

- А. Мужество
- Б. Гордость
- В. Стойкость

3. Это одна из добродетелей, отражающая нравственную силу при преодолении страха.

- А. Скромность
- Б) Верность
- В) Мужество

4. Одно из самых положительных духовно-нравственных качеств личности, выражающее устойчивость и твердость нравственных основ ее поведения.

- А. Гордыня
- Б. Надежность
- В. Скупость

5. Это положительно окрашенная эмоция, отражающая положительную самооценку – наличие самоуважения, чувства собственного достоинства, собственной ценности.

- А. Гордость
- Б. Лень
- В. Отзывчивость

6. Способность без колебаний, твердо, настойчиво и преданно служить своей идее, вере; соответствовать поведением своему образу мыслей, убеждениям и нравственным принципам

- А. Верность
- Б. Непоколебимость
- В. Стойкость

7. Редко встречающееся сегодня качество, характеризующееся умением держать себя в рамках, быть умеренным, сдержанным, спокойным.

- А. Скромность
- Б. Неприхотливость
- В. Скупость

8. Важная черта характера, заключающаяся в положительном отношении личности к процессу трудовой деятельности.

- А. Трудолюбие
- Б. Лень
- В. Корысть

9. Это готовность пожертвовать чем-то своим для счастья другого.

- А. Скромность
- Б. Самопожертвование
- В. Верность

10. Преданность кому-либо или чему-либо; это неизменность в своих обещаниях, словах, отношениях, в исполнении своих обязанностей, долга.

- А. Эгоизм
- Б. Верность
- В. Гордыня

Учитель истории и обществознания:
Как вы думаете, где мы прикрепим свои башни?

Ответ: *Вокруг нашей общей башни.*

– Чем вы объясните этот выбор?

Ответ: *Таким образом мы вместе будем охранять самые великие ценности, башню нашего небольшого общества, т.е. нашу мораль.*

Алы скъоладзау дæр амайы йæхи мæсыг цæттæгонд сыфыл æмæ йæ фидар кæны нæ иумæйаг мæсыджы фарсмæ.

5. Домашнее задание

Саразын синквейн темæтæм гæсгæ: «МОРАЛЬ», «МÆСЫГ».

Ныффыссын сидт-фæдзæхст æмгармæ: «Дæ удыхæды мæсыг самай».

6. Оценка деятельности учащихся.

**Хуытæиаты Альбинæ,
Магдæджы районы Чернойрскы
скъолайы ахуыргæнæг**

ИРОН ÆВЗАГДЖЫ УРОК 4-ÆМ КЪЛАСЫ

(ирон æвзаг дыккаг кæмæн у, уыцы скъоладзаутимæ куыст)

**Урочы темæ «Иртæстон хауæн»
(отложительный падеж)**

Тип урока: *урок открытия (формирования) новых знаний.*

Вид урока: *путешествие.*

Цель: *ознакомление с особенностями отложительного падежа; развитие умения определять падеж по вопросу.*

Задачи урока:

Образовательные: создать условия для знакомства детей со способом определения отложительного падежа имен существительных; организовать практическую деятельность, в ходе которой дети могут научиться распознавать имена существительные в отложительном падеже; развивать орфографическую зоркость.

Развивающие: создать условия для развития умений планировать и контролировать свою деятельность, сравнивать, обобщать и делать выводы.

Воспитательные: создать условия для положительной мотивации к учению, воспитывать уважительное отношение к одноклассникам.

Планируемый результат:

Предметные умения:

1. Произносить и различать на слух кавказские звуки.
2. Воспроизводить графически корректно букву Хъ хъ.
3. Формировать коммуникативные и языковые компетенции по теме урока.
4. Кратко высказываться на данную тему, используя изученный речевой материал в

соответствии с поставленной коммуникативной задачей; говорить логично и связно.

5. Частично понимать речь учителя и одноклассников.

6. Читать с целью извлечения интересующей информации.

7. Фиксировать устные высказывания в письменной форме.

Формируемые УУД

Личностные: Уметь выбирать оптимальные формы во взаимоотношениях с одноклассниками.

Привить навыки коллективной учебной деятельности (умение сотрудничать: планировать и реализовывать совместную деятельность).

Воспитать доброжелательность к речевым партнерам, умение работать в паре и группе.

Коммуникативные: формировать умения слушать и вступать в диалог для поддержания беседы.

Познавательные: уметь осознанно строить речевое высказывание по образцу, формулировать ответы на вопросы учителя.

Регулятивные: научить самостоятельно ставить цели; осуществлять контроль деятельности в процессе достижения результата; формировать навык адекватного самооценки.

Ресурсы:

Учебник «Ирон æвзаг», 4 класс; рабочие тетради, презентация, конверты с заданиями для групповой работы, карточки с тестом, раздаточные карточки разных размеров, карточки «помощницы»; простой карандаш, линейка, записи на доске.

Технологии:

1. *Игровые технологии.*
2. *Информационно-коммуникационные технологии:* демонстрационный показ слайдов при развитии умений говорения; обеспечение практической направленности обучения.
3. *Здоровьесберегающие технологии:* разнообразные виды работы, новизна и нетрадиционность материала; физминутки для глаз, шеи и рук.

Ход урока:

1. Организационный момент (самоопределение к деятельности).

А) Приветствие.

– Уæ бон хорз!

Б) Настрой на урок.

Цыппарæм къласы ахуыр кæнæм,

Царды бæрзæндтæм иумæ тырнæм.

Абон цæттæ стæм ахуырмæ мах,

Райдайæм кусын иумæ ныр тагъд.

– Я желаю вам всем хорошего настроения, активности, работоспособности. Я надеюсь, что мы сегодня хорошо поработаем.

2. Фонетическая зарядка.

– А для начала у нас фонетическая зарядка.

А) Х-хъ, ха-хъа, хи-хъи, хо-хъо, хе-хъе, хуа-хъуа.

Б) Скороговорка

Чи куыд кæны?

Хърихъупп – хъупп-хъупп.

Хъæдхой – къупп-къупп.

Дудахъ – дахъ-дахъ.

Халон – хъуахъхъ-хъуахъхъ.

Цъиутæ – цъиу-цъиу.

Сидын – «дзиу-дзиу!»

Скæнæм зиу-зиу!

3. Целеполагание.

– Ребята, обратите внимание на последнюю строчку скороговорки.

– Цы у «зиу»?

(Зиу – одна из форм взаимопомощи, при которой односельчане на обращение одного из них оказывали ему помощь, совместно выполняя для него ту или иную работу.)

– А сегодня помощь необходима мне. Я собираюсь в путешествие в страну надежды, чтобы научить вас определять их по вопросам и окончаниям. Общими усилиями нам надо построить башню знаний.

– Башни строят из горных камней. А чтобы добыть эти камни, нужно выполнить различные задания.

4. Речевая разминка.

– А кто мне поможет и отправится со мной в дорогу? Представьте, пожалуйста на осетинском языке.

Æвæрæм дуртæ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

(Один пазл уже прикреплен.)

5. Минутка чистописания.

– Все путешественники, отправляясь в дорогу, берут с собой блокноты и записывают все интересное, что встречается у них на пути. Давайте представим, что наши тетради являются такими блокнотами и запишем число, классную работу. Дальше у нас минутка чистописания. Прописываем буквы «и, з, у» и составляем из этих букв слово, которое вы сегодня узнали. Прописываем его тоже.

– Æвæрæм дуртæ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

–

6. Повторение пройденного материала.

Актуализация знаний (воспроизведение учащимися необходимых и достаточных знаний для введения нового).

а) Чтобы добыть следующий камень, надо вспомнить, какие надежды мы уже знаем.

(Дети называют. Повторяют правила по каждому падежу и приводят примеры)

– Æвæрæм дуртæ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

б) Чтобы я была уверена в том, что вы хорошо запомнили выученные надежды, мы проведем такую работу. Данные слова надо распределить по падежам.

Фыды, пьартфелы, нанайæн, диди-наг, स्कьолайæ, лæппу, стьолæн, чызгай.

А чтобы эта работа прошла быстрее, вы будете работать в парах.

(Слова даются на слайде презентации. Дети пишут в рабочих тетрадях)

Физминутка для глаз «Згъораг цаъсты-тæ».

– Էварæм дуртæ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

в) После проверки парной работы, задается вопрос:

– Ребята, вы все слова смогли распределить? Какие у вас остались?

(Записываем их на доске и выделяем окончания.)

г) Ещё одна работа для закрепления падежей – небольшой тест.

1. Выбери вопросы именительного падежа

и) чи? а) кæй? б) цаъмæн? р) цы? л) кæм?

2. Выбери вопросы родительного падежа

т) кæй? д) цы? æ) цаъй? с) кæм? т) цаъм?

3. Выбери вопросы дательного падежа

г) чи? м) цаъй? о) кæмæн? н) цаъмæн? гъ) кæм?

– Выполняя этот тест, вы выпишете буквы, которые отметили, и определите название следующего падежа.

– Какое слово у вас получилось? (Иртæстон).

– Записываем тему нашего сегодняшнего урока.

– Էварæм дуртæ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

7. Работа над новым материалом.

а) Объяснение учителя – отложительный падеж, его особенности.

б) Работа с учебником.

– Давайте теперь поработаем с учебниками. Открываем их на странице 104.

Читаем правило Мудрой совы (упр.11).

Էз сæрыстыр дан мæ (бæстæ).

Ахуыргæнаг раппæлыд фæзминаг (скъоладзау).

Сабитæ рацыдысты (скъола).

в) Выполним упражнение 12. Записываем предложения, раскрывая скобки и ставя существительное в отложительном падеже.

– Էварæм дуртæ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

Физминутка для рук «Лимон».

г) Аудирование.

– А сейчас мы определим, как вы запомнили окончания существительных в отложительном падеже. Я проговариваю слово. Если это существительное в отложительном падеже, то вы хлопаете, а если нет, просто стоите.

Партайæ, фæйнаг, дуармæ, къулай, ныв, дидинаеджы, пъартфелæй, Миланæйæ.

– Էварæм дуртæ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

д) Групповая работа.

Следующее задание дается для закрепления надежных вопросов. Работа выполняется в группах.

Карточка для 1 группы. Вписать вопросы.

Мӕнӕ мӕ (.....?) фыд. Йӕ ном у – Ӕхсар. Мӕ фыд кусы (.....?) рынчындоны (.....?) дохтырӕй. ӕххуыс кӕны (.....?) рынчынтӕн. Тынг уарзы йӕ (.....?) куйст.

Карточка для 2 группы. Вписать вопросы.

Мӕнӕ мӕ (.....?) мад. Йӕ ном хуыйны Дианӕ. Мамӕ кусы (.....?) скъолайы (.....?) ахуыргӕнӕгӕй. Амоны (.....?) сывӕллӕттӕн фӕсарӕйнаг (.....?) ӕвзӕгтӕ – англисаг ӕмӕ немьцаг.

– Вопросы надо приклеить на карточки. Сначала распределите их, потом уже приклейте.

– Проверяем работу. Представители из каждой группы читают текст со вставленными вопросами.

– Ӕвӕрӕм дуртӕ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

Физминутка «Сахат»

е) Дифференцированная работа.

– Ребята, у вас на столах карточки – камушки разного размера. На них записаны задания. Чем меньше камень, тем легче

задание. И наоборот. У вас есть возможность самим выбрать задание по степени сложности и выполнить его.

1 уровень. Задание: списать предложения, найти существительные в отложительном падеже.

Лӕппу хъазы нуртийӕ. Рувас рацыдис хъӕдӕй. Данӕ маерзы цъылынсей.

2 уровень. Задание: переписать, образуя отложительный падеж существительных, данных в скобках.

Маesyг арӕзт у хохаг (дур). Аслан фысы (ручка). Лӕппутӕ цауыныц (футбол).

3 уровень. Задание: списать словосочетания, поставить вопрос к именам существительным.

Ныв кӕнын ахорӕнтӕй, рацауын хӕдзарӕй, стахт бӕласей, раппӕлыд скъоладзауей.

– Ӕвӕрӕм дуртӕ. Задание выполнили и прикрепляем камень к башне.

8. Подведение итогов.

– Что нового сегодня узнали? Достигли мы своей цели или нет? Построили «Башню знаний»?

а) Домашнее задание.

б) Оценивание.

в) Рефлексия.

– Урок понравился или нет. Оцените его и результаты своего труда подходящим смайликом.

ИРОН АЪВЗАГ РАЙДАЙÆН СКЪОЛАЙЫ

*Дзампаты Ларисæ,
Педагогон институты кафедрæ
ЮНЕСКО-йы
хистæр наукон кусæг*

ФОНЕТИКÆ АХУЫР КÆНЫНЫ АХАДЫНДЗИНАД, ЙÆ ХÆСТÆ РАЙДАЙÆН КЪЛÆСТЫ

Ныхасы мыртæ цы æвзагзонынады хай ахуыр кæны, уый хуыйны *фонетика*.

Нырыккон ирон æвзаджы фонетика æргом кæны мыртæн сæ равзæрды фæрæзтæ, сæ акустикон миниуджытæ æмæ функцитæ, цавд æвæрыны æгъдæуттæ.

Райдайæн кълæсты программа куыд домы, афтæмæй, абетæ ахуыр кæныны рæстæг райдайы фыццагæм сентябры æмæ хæццæ кæны афæдзы кæронмæ.

Уыцы рæстæг куыст цæуы скъоладзауты ахуыргæнæгмæ хъусын ахуыр кæныныл, сæ дзырдуг сын хъæздыг кæныныл.

Ирон æвзаджы урокты скъоладзаутæ базоныц мыртæ фысгæйæ дамгъæтæй нысан кæнын, дзырды бæлвырд мыр ссарын, дамгъæтæ кæрæдзиуыл бæттын æмæ афтæмæй кæсын.

Фыссын ахуыргæнгæйæ, скъоладзаутæ ахуыр кæнынц нихасы мыртæ хъусын æмæ дзурын, кæрæдзийæ сæ хицæн кæнын. *Уыдон базоныц хъæлæсон æмæ æмхъæлæсон мыртæ, сæ хицæндзинæдтæ; цæвдон æмæ æнацæвдон хъæлæсонтæ, зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ.*

Дамгъæтæ ахуыр кæныны рæстæг, ахуырадон æрмæг фидаргæнгæйæ дæр æмæ

фæлхатгæнгæйæ дæр, стыр ахадындына ис дзырды *мырон-дамгъон анализæн, скъоладзауты хъусын сахуыр кæнынæн, раст фыссыныл сæ фæлтæрынæн.*

Программа домы, цæмæй ахуырадон æрмæгимæ зонгæгæнгæйæ, скъоладзаутæ бамбарой дзырдтæ мыртæй арæзт кæй сты, мыртæ дзургæ æмæ хъусгæ кæй кæнæм, дамгъæтæ– уынгæ æмæ фысгæ.

Тынг ахсджиæг у, цæмæй скъоладзаутæ бамбарой, дзырды иу мыр æндæрæй ивгæйæ, йæ нысаниуæг дæр ивд кæй æрцæуы, уый: *бон-бын, уад-уæд*. Хъуамæ базоний æмхъæлæсон у хъæлæсон у-йæ иртасын, мыртæ *гъ, къ, хъ* фысгæйæ раст бæрæг кæнын, *г, к, х*-йæ сæ иртасын.

Фыццаг æмæ дыккаг къласы бындур æвæрд æрцæуы мыртæ æмæ дамгъæтæ раст дзурын æмæ фыссыны куыстæн, дарддæр иннæ кълæсты ацы куыст хъæуы фæуæрæхдæр æмæ фæбæстондæр кæнын, вазыгджындæр æрмæгæй пайдагæнгæйæ.

Дыккаг-цыппæрæм кълæсты программа домы, цæмæй скъоладзаутæ базоний:

а) нихасæй хъуыдыйад рахицæн кæнын æмæ уый дзырдтыл дих кæнын, дзырдтæ – уæнгтыл, уæнгтæ мыртыл дих кæнын;

ә) уәнгтә әмә дзырдтәй мыр рахицән кәныныл кусгәйә, мыр хьусәй ахсын, хьәләсон мыр әмә дамгьәтә куыд дзурын әмә фыссын хьәуы, уый бамбарын кәнын. Уыцы мыртә әмә дамгьәтәй уәнгтә әмә дзырдтә аразын;

б) гом әмә әхгәд уәнгтә әмә дзырдтә кәсын;

в) лыггонд дамгьәтәй дзырдтә аразын әмә кәсын зонгә хьәләсонтә әмә әмхьәләсонтимә;

г) әмхьәләсонты кьорд кәм уа, ахәм уәнгтәй конд дзырдтә әмә хьуыдыйәдтә кәсын.;

д) уырыссаг әвзагәй әрбайсгә мыртә әмә дамгьәтә раст дзурын әмә фыссын (*ш, щ, э, я, ю*);

е) сә мыртә әмә дамгьәтә әмхуызон кәмән сты, ахәм дзырдтә әмә уыдонәй конд цыбыр хьуыдыйәдтәй, уәнгтәй диктант фыссын; цы ныффыссой, уый бакәсын зонын.

Райдайән кьләсты программәйы бәрәггонд сты сыгьдәгфыссынады хәстә.

Фыццаг кьласы сывәлләттә хьуамә фәлтәрой сә кьух, сә цәст дамгьәты хәйтә әмә дамгьәтә фыссыныл, әнцондәртәй зындәртәм хизгәйә. Фыссой дзырдтә, хьуыдыйәдтә, кәрәдзиуыл баст текстә чыныгәй дәр әмә ахуыргәнәдҗы бакасты фәстә дәр.

Дыккаг – цыппәрәм кьләсты сыгьдәг фыссынады хәстә фәфылдәр әмә фәвазыгдҗындәр вәййынц. Скьоладзаутә арәхдәр пайда кәнынц зын фыссән дамгьәтәй, дамгьәты иугәндтәй, фыссынц дзырдтә әмә хьуыдыйәдтә.

Растфыссынадыл кусгәйә, ахуыргәнәг хьуамә йә цәст дара, цәмәй скьоладзау йә фысты раст кьул кәна дамгьәтә, дәлдәр – уәлдәр әмә фәтәндәр – нарәгдәр ма уой, дамгьәтән сә формә ма ива.

Дыккаг кьласы скьоладзаутә хьуамә базонной зылангон әмә азылангон мыртә, хьәләсонтә әмә әмхьәләсонтә бәстондәр: әмкьай зылангон әмә азылангон мыртә, дызәрдыггаг әмхьәләсонты растфыссынад; бацамонын дзырдтә иу рәнхьәй иннәмә хәсгәйә, дамгьәтә *дз, ж,*

гь, кь, нь, ть, хь, чь-йы хицәнгәнән кәй нәй; алфавит зонын.

Әртыккаг кьласы скьоладзаутә хьуамә базонной әмхьәләсонтә *г, к, кь*-йы ивынад *дж, ч, чь*-йә хьәләсон *ы*-йы разәй. Дзырдты дәргьәтин әмхьәләсонтә раст дзурын әмә фыссын базоннын; фонетикон әвзәрст кәнын: дзырд уәнгтыл дих кәнын.

Дарддәр фонетикә бәстондәрәй скьоладзаутә ахуыр кәнынц фәндзәм кьласы, мыртә әмә дамгьәтә зәрдыл әрләууынгәнәйә.

Базонгә вәййынц мыртә әмә дамгьәты классификациимә; зылангон әмә азылангон әмхьәләсонтә, әмкьай зылангон әмә азылангон әмхьәләсонтә кәрәдзийә иртасын; базоннынц әмхьәләсонты ивынад хьәләсон *ы*-йы разәй; базонгә вәййынц дәргьәтин әмхьәләсонтимә.

Цәмәй әвзадҗы уоктә әнгом баст цәуой скьоладзауты цардимә, бәлвырд цаутимә, уый тыххәй пайда сты әрдзмә, әхсәнадон бынәттәм бәлвырд темәты фәдыл экскурситә аразын, уым сәхи цәстытәй предметә куы фенәй, сә миниуджытә әмә әууәлтимә сын сәхәдәг куы базонгә уой, уәд сын сә бахьуыды кәнын дәр әнцондәр уыдзән, стәй ахуыргәнәг уый фәстә урочы әнцонәй сбәрәг кәндзән мыртә әмә дамгьәты бынат дзырдты.

Фыццаг кьласы ирон әвзадҗы программа куыд домы, уымә гәсгә уыцы иу урочы хьуамә бацамонәм мыр, йә дамгьә фыссын кьухфыстыты әмә тетрәдты. Стәй йә уәд бацамонын чыныдҗы мыхуырәй кәсын.

Фонетикә ахуыр кәныны хәстә сты:

1. Скьоладзаутән бамбарын кәнын ныхасы мырты равзәрд.

2. Раттын раст әмбарынад мыр әмә дамгьәйы 'хсән ахастытән дзургә әмә фысгә ныхасы.

3. Бацамонын скьоладзаутән, сә мадәлон әвзадҗы мыртә дамгьәтәй куыд нысангонд цәуынц фысты мидәг, уый. Ам уәлдай ләмбынәгдәр хьус әрдарын хьәуы, дыгай дамгьәтәй цы мыртә нысангонд цәуынц, уыдонмә.

4. Ирон литературон аъваджы мыртæ раст дзурын сахуыр кæнын.

5. Сывæллæттæ сæхæдæг, кæд ирон литературон аъвагыл нæ дзурынц, фæлæ, загъæм, искаæцы бынæттон ныхасы здæхтыл, уæд ахуыргæнæджы хæс у сывæллæтты литературон аъваджы мыртæ раст дзурыныл ахуыр кæнын, стæй сæ уæд раст фыссын.

6. Скъоладзауты базонгæ кæнын ахæм фонетикон фæзындтимæ, куыд цавд, интонаци, æмæ сæ аивадон уацмыстæ кæсгæйæ пайда кæнын.

7. Ныхасы рæзтыл кусын.

Дарддæр, уæлдæр кълæсты куыст цæудзæн, райдайæн скъолайы мырты классификацийæ цы базыдтой, уыцы зонындзинæдтæ арфдæр æмæ уæрæхдæр кæныныл.

Фонетикæ зонын хъæуы морфологи æмæ лексикæ ахуыр кæнынаен. Дзырдты ивынад баст у мырты ивынадимæ, уымæ гæсгæ морфологи æмæ лексикайæн нæй ахуыргæнæн, дзырдты мырон сконд куы нæ зонæм, уæд.

Фонетикæ баст у синтаксисимæ дæр. Арæх синтаксисон бастдзинад æххæстгонд æрцауы фонетикон фæрæзтæй.

Куыд федтам, афтæмæй фонетикæ ахуыр кæныны хæстæ æвæрд цæуынц райдайæн кълæсты аъваджы программæйы домæнтæ сæххæст кæныны бындуры.

Ацы хæстæм æркæсгæйæ, дзурæн ис фонетикайы æмбастдзинадыл аъвагзонынады æндæр хæйттимæ æмæ йæ ахадындынадыл сывæллæттæн сæ ахуыры дарддæры рæзты.

Сывæллон куы не 'мбара, цæмæн нæ хъæуынц мыртæ æмæ дамгъæтæ; куыдæй сæвзæрынц нæ ныхасы; кæрæдзийæ цæмæй хицæн кæнынц; куы нæ иртаса дзырдты уæнгтæ; дзырдтæ куыд равзæрынц, уый, уæд уыцы ахуыргæнинаг нæдæр фыссын базондзæн, нæдæр кæсын.

Цæмæй сывæллон кæсын æмæ фыссын базона, уый тыххæй фыццагдæр æххæстгонд цæуынц фонетикæ ахуыр кæныны хæстæ, ома амынд цæуынц мыртæ æмæ дамгъæтæ.

Программæ домæ, цæмæй сывæллæттæ базондой се 'взаджы мырты системæ.

Мырты системæйы тыххæй сын бацамоннын хъæуы ахæм зонинагтæ, кæцытæ сын æххуыс уыдзысты сæ мадæлон аъваджы литературон нормæтæ лæмбынаг базоннаен, орфографийы æгъдæуттæ базоннын æмæ ныффидаг кæнынаен.

Райдайæн скъолайы фонетикæ ахуыр кæныны хæстæ, нысантæ æмæ йæ ахадындынадыл дзургæйæ ис ахæм хатдзæг скæнаен: мыр æмæ дамгъæ бацамоннын райдайæн кълæсты ис стыр ахадындынад, уымæй аразгæ сты сывæллæтты æнтыстдзинæдтæ.

Урокты спайда кæнаен ис ахæм куысты хуызтæй:

1. Хъуыдыйады дзырдтыл сæвæрын цавд. Хъуыдыйады цавды фæрцы рахицæн кæнын, сæйраг хъуыды цы дзырды ис, уый.

2. Ранымайын, лæвæрд дзырдтæ цавæр мыртæ кæнæ дамгъæтæй арæзт сты, уыдон.

3. Дзырдты ранымайын цавдон уæнгтæ.

4. Стъæлфыты бæсты сæвæрын хъæлæсонтæ.

5. Ранымайын æмкъай зылангон-æзылангон æмхъæлæсонтæ.

6. Дзырдты бахахх кæнын зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ, сбæрæг сын кæнын сæ бынат.

7. Бамбарын кæнын лæвæрд дзырдты зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонты растфыссынад.

Куыд уынаем, афтæмæй мырон-дамгъон фæлтæрæнтæ баст **сты анализ æмæ синтезимæ.**

Æххæст кæнын сæ хъæуы æппæт темæтæ ахуыргæнгæйæ дæр.

Сæйрагдæр та у, ацы куыстæн бæстон бындур сæвæрын. Ома, ног дзырдтæ, кæнæ текст бакæсыны агъоммæ, ахуыргæнаг бæстон куыст куы нæ бакæна, уæд сывæллæттæ уæнггай кæсыны бæсты дамгъæгай кæсыныл фæцалх уыдзысты. Дамгъæгай каст та æрхæсдзæн æрмæст фыдбылыз – сывæллон зивæг кæндзæн стырдар тексттæ кæсынмæ, фысгæйæ цухтæ кæндзæн дамгъæтæ, рæдидзæн фысгæ ныхасы.

Æвзаджы æрмæг ахуыргæнгæйæ, æххæстгæнаен ис ахæм куысты хуызтæ:

1. Ныффыссын хуыдыйæдтæ. Дзырдты мидаг сбæрæг кæнын хъæлæсонты æппæт миниуджытæ дæр (тыхджын, лæмæгъ, би-наг систы хъæлæсонтæ; астæуккаг систы хъæлæсонтæ; уæллаг систы хъæлæсонтæ, хъæлæсонты кæрæдзийы ивынад).

- а) Чиныг зонды къæбиц у.
- æ) Чиныг чи кæсы, йæ хуыды йын уый æмбары.
- б) Чи кусы, уымæн ис.
- в) Зивæггæнаджы гуыл хомæй баззад.
- г) Æмвæнд адæмæн ницы лæууы.
- д) Иумæйаг тых дур халы.
- е) Иу михыл кау ничи бийы.

2. Бакæсын аргъау. Ныффыссын хуыдыйæдтæ. Дзырдты бацамоннын æмхъæлæсонтæ.

Хæфс æмæ мыст

Хæфс æмæ мыст фæхыл сты. Кæрæдзийы ратон-батон кодтой. Уари сæм кастис уæлейæ æмæ загъта: «Уыдон мæн ницæмæ дарынц æмæ мæ ферох кодтой, фæлæ сæм куы фæзынин!»

Афтæмæй сыл йæхи рауагъта æмæ сæ ахаста.

3. С, з-ыйы размæ хъæлæсон хуысы, фæлæ йæ нæ фыссæм. Ныффыссын ацы дзырдтæ. Райдайæны бахахх кæнын æмхъæлæсон мырты къорды фыццаг æмхъæлæсоны бын. Фондз дзырдимæ æрхуыды кæнын хуыдыйæдтæ.

Ссад, змис, здухын, змæнты, стыр, скъола, скъапп, знаг, згæ, ссарын, змæлын, сбадын, стур, скъапп, знæт.

4. Ныффыссын ацы рæнхытæ. Æмхъæлæсонтæ с æмæ з-йы разæй ы цæ-мæн фыссæм?

- А) Цæсты сыг ызгъалы
- Агмæ сусæгæй
- Митæйдзаг ахсæлы
- Мары фæздæгæй. (Къ.)
- Æ) Йæ зард нæ уагъта, –
- Фæндыр ыскъахта
- Бæрз – базычыйæ... (Къ.)
- Б) Нæ къуылдымтæ, нæ фæзтæ
- Ысфæлыстой сæхи.

В) Æрбадæм, цæй, ме ‘мбал, æрбадæм чысыл.

Нæ фæллад ысуадæм æфцæджы нæу-уыл. (Гадиаты Ц.)

Г) Арв сыл ызгъалы йæ судзгæ цæхæртæ, Пиллон ыскалдтой, æрдиагыл сысты... (Нигер)

5. Æрхуыды кæнын æмæ ныффыссын фæйнае дæс дзырды, зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæй куыд райдайой, афтæ.

6. Ныффыссын дзырдтæ тетрæдты. Алкæмæ дæр дзы бафтауын разæфтуан ны-, бамбарын сын кæнын сæ растфыссынад.

Сурын, дарын, сæлын, барын, æппарын, хуыды кæнын, ленк кæнын, худын, хъæр кæнын, бырсын, бырын, фидын, сидын.

7. Ацы дзырдтæн ныффыссын сæ антонимтæ. Зæгъын, цавæр фæзынд дзы æмбæлы, бамбарын ын кæнын йæ растфыссынад. (пайда кæнын разæфтуан ны-йæ)

- схизын – – скасын –
- сцæвын – – скæнын –
- сдарын – – ссæуын –

Дзырдтимæ æрхуыды кæнын хуыдыйæдтæ.

8. Дзырдтæ адих кæнын уæнгтыл.

Хæринаг, сывæллон, къухдарæн, сертти-ваг, хæххон, адджын, адаймаг, къæдзæх, уылантæ, ныййарæг, æууæндын, хъахъхъæнын.

9. Æрхуыды кæнын, цалдæргай уæнгтæ кæм уа, ахæм дзырдтæ. Амбулдзæн, даргъ-дæр дзырдтæ чи æрхуыды кæна, уый.

10. Ныффыссын радзырд йæ кæронмæ гæстæ. Æрхуыды йын кæнын сæргонд. Фондз дзырдæн скæнын мырон-дамгъон анализ.

... Ахуыргæнæг æнæдзургæйæ алæууы-дис иу гыццыл, стæй сабыргай сдзырдта: – Дæуæй уый æнхъæл нæ уыдтæн!

11. «Иу дамгъæ».

Ахуыргæнæг кæсы: «Зæрина фæйнае-

гыл сныв кодта карк. Йӕ бынмӕ йын ныффыста **кӕрк**. Ахуыргӕнӕг чызгмӕ дзуры: «Раст нӕ ныффыстай, к-йы фӕстӕ а хъӕуы **ӕ** нӕ фӕлӕ, сраст ӕй кӕн.

Зӕринӕ йын дзуарп радта: «Цӕй, иу дамгъӕ фӕрӕдыдтӕн, уым диссагӕй цы ис? Уӕд ын ахуыргӕнӕг афтӕ зӕгъы: «Уӕдӕ ма ацы дзырды кӕройнаг **к** ахахх кӕн, ӕмӕ йӕ бӕсты ныффысс **д**. Цы дзы рауадис?»

Афтӕ куы бакодта, уӕд Зӕринӕ бахудтис ӕмӕ зӕгъы: «Диссагтӕ, кард дзы рауадис. Ахуыргӕнӕг: «Бамбӕрстай уӕдӕ, иу дамгъӕйӕн цы ахадындзинад ис, уый?!» – Цы базыдтам ацы радзырдӕй?

12. Ӕрхъуыды кӕнын ӕмӕ ныффыссын, бӕлвырд цавӕрдӕр дамгъӕйӕ цы дзырдтӕ райдайынц, ахӕмтӕ. Зӕгъӕм: *а-йӕ, б-йӕ, ...*

13. Лӕвӕрд цӕуы дзырдтӕ. Алы дзырды дӕр аивын иу дамгъӕ, цӕмӕй дзы ног дзырд рауайа:

<i>дон</i>	<i>бон, рон</i>
<i>кад</i>	<i>рад, над, кар</i>
<i>рад</i>	<i>род</i>
<i>сӕр</i>	<i>мӕр, сур, сир, хъӕр, сӕгъ</i>
<i>дзырд</i>	<i>сырд</i>
<i>сӕрд</i>	<i>хӕрд, сырд</i>

14. Ацы дзырдтӕ ныффыссын алфавиты уагыл.

Барӕн, дон, хид, ӕфсымӕр, цӕргӕс, кӕрт, агуывзӕ, хъис, гал, фыс, тӕгӕр, чиныг, сӕкӕр, цъиу, нӕмыг, партӕ, мыд, зӕхх, джитри, иту, улӕфы, вӕзн.

Цавӕр мыртыл нӕ цӕуы лӕвӕрд дзырдтӕ?

15. Чи цыргъзонддӕр у?

Къласы ӕппӕт скъоладзаутимӕ арӕст цӕуы грамматикон хъазт «*Чи цыргъзонддӕр у?*» Сывӕллӕттӕн бамбарын кӕнын: фыццаг скъоладзау зӕгъы дзырд, йӕ фарсмӕ бадӕг та – дыккаг дзырд. Ӕртыккаг скъоладзау – ӕртыккаг дзырд ӕмӕ аф. д. Дыккаг дзырд хъуамӕ райдайа, фыццаг дзырд цы мырӕй фӕцис уымӕй; ӕртыккаг дзырд – дыккаг дзырды фӕстаг мырӕй ӕмӕ аф.д.

16. Ӕрхъуыды кӕнын дзырдтӕ дамгъӕ Р-имӕ. Раздӕр ӕртӕ дамгъӕйӕ конд, стӕй цыппар, фондз, ӕхсӕз, авд, аст, фараст, дӕс.

- *рӕс, род, рус;*
- *рейс, рӕзт;*
- *рувас, роман, рӕдыд, рифмӕ;*
- *райсом, ракетӕ, рӕстӕг;*
- *равдыст, раздзырд;*
- *разныхас, рӕгъаугӕс, раздарӕн;*
- *рувасдзарм, рынчындон;*
- *риуыгуыдыр.*

17. «Чи фылдӕр, чи тагъддӕр!»

Лӕвӕрд цӕуы ӕмкӕй зылангон ӕмӕ ӕзылангон ӕмхӕлӕсонтӕ: *в-ф, г-к, дз-ц, з-с, д-т.*

Скъоладзауты акӕнын дыууӕ дихы.

Алы къордӕй дӕр иу размӕ цӕуы, сӕ иу дзуры зылангонӕй цы дзырд райдайы, ахӕм, иннӕ къорды уӕнг та уайтагъд хъуамӕ зӕгъа ӕзылангонӕй райдайгӕ дзырд.

Вӕзн – фӕндаг, гогыз – карк, дзул – цырыхъхъ, зымӕг – сӕрд ӕмӕ аф.д.

Иннӕ скъоладзаутӕ дӕр дыгӕйттӕй размӕ цӕуынц.

Чи куыд арӕхсы, уымӕ гӕсгӕ сын аргъ скӕнын сӕ дзуӕппытӕн.

Ног мыр ӕмӕ дамгъӕ амонӕн ис ахӕм хуызы:

1. Равзарын, ног мыр кӕмӕй рахицӕн кӕндзысты, ахӕм дзырд.

Зӕрдыл бадарын хъӕуы: ӕмхӕлӕсон мыр рахицӕн кӕнын ӕнцондӕр вӕййы цугонд уӕнджы фӕстӕ куы фӕлӕууы, уӕд.

Зӕгъӕм, *н* хицӕнгонд цӕуы дзырд *рон*-ӕй, *р* – дзырд *сасир*-ӕй.

2. Рахицӕн кӕнын мыр дзырдӕй. Куыд ӕй дзурам, уымӕ хъус ӕрдарын, йӕ артикуляци йын бацамонын, характеристика йын раттын.

Зӕгъӕм, дзырд *рон*-ы, рахицӕн кодтам ӕртыккаг мыр *н*. Ацы мыр дзургӕйӕ, дзурӕн оргӕнтӕ ӕнгом вӕййынц, мыр *н* аразгӕйӕ, сӕйрадждӕр архайы хъӕлӕс; *н* – у ӕмхӕлӕсон мыр.

Ног мыр куыд хъуысы дзырдты, ууыл фӕлтӕрӕнтӕ скӕнын. Раздӕр ног мыртимӕ дзырдтӕ дзуры ахуыргӕнӕг, стӕй та скъоладзаутӕ.

Зæггæм, мыр *m*-имæ базонгæ уæвгæйæ, раттæн ис ахæм дзырдтæ. *Тимур, сертæх, фырт*.

Сывæллæттæ бæрæг кæнынц, мыр *m* дзырдæн кæцы ран лæууы – райдайæны, астæуæй, кæроны, уый. Ам ма скъоладзауты хъус æрдарын хъæуы мыр *m* дзырд *Тимур*-ы æндæрхуызонæй загъд кæй цæуы, уымæ, (фæлмæндæрæй).

3. Дарддæр сывæллæттæ зонгæ кæнынц стыр æмæ гыццыл дамгъæимæ, мыхуыргондæй æмæ къухфыстæй. Уыцы дамгъæимæ кæсынц уæнгтæ, фыццаг иугонд уæнгтæ, графикон анализ скæныны фæстæ, стæй алыхуызон структурæйæ арæзт уæнгтæ, уыдонимæ дзырдтæ аразынц æмæ сæ кæсынц.

Сæххæст кæнæн ис ахæм куысты хуызтæ:

1. Лæвæрд дзырды фæбæрæг кæнын хъæлæсон дамгъæтæ.

2. Дзырды цал уæнджы ис?

3. Зæггъут, цавæр мыртæй арæзт сты уæнгтæ.

4. Фыццаг уæнджы æмхъæлæсон æмæ йæ фæстæ хъæлæсон дамгъæ цавæр уæнг аразынц?

Дзырд цæмæй раст фыст æрцæуа, уый тыххæй сывæллон хъуамæ бамбара, цы дзырд фыссы, уый хъуыды, стæй йын хъуамæ йæ мырты æмæ дамгъæты сконд дæр зона.

Зæггæм, дзырд *стъол*-ы дамгъæтæ цæмæй раст фыст æрцæуой, уый тыххæй сывæллонæн бамбарын кæнын хъæуы йæ нысаниуæг, скæнын хъæуы уæнгон-мырон анализ. Ам уæлдай хъус æрдарын хъæуы мыр *тъ*-мæ, иу мыр арæзт у дыууæ нысанæй.

Цæмæй сывæллæттæ мыр тагъддæр æмæ хуыздæр базоной, уый тыххæй спайдагæнæн ис ахæм мадзæлттæй:

1. Æмхъæлæсон мыр дзырдæй хицæнгæнгæйæ, ахуыргæнæг даргъ ауадзы уыцы мыр, сывæллæттæ йæ йæ фæдыл фæзæгъынц, стæй уæд бацамонынц, дзырды цавæр ног мыр хъуысы, уый.

2. Ахуыргæнæг ранымайы, иу мырæй чи райдайы, ахæм дзырдтæ: гæды, гæс... мыр рахицæн кæнынæн.

Афтæ рахицæнгæнæн ис дзырдты къорды кæройнаг мыр дæр: *зæз, аз*.

3. Дзырдтæ кæрæдзиуыл барын. Кæд æмæ сывæллæттæ базыдтой мыр æмæ дамгъæ *c* æмæ рахицæн кæнын хъæуы мыр *m* Маса-йæ, уæд ахуыргæнæг фæд-фæдыл фæзæгъы Маса-Саса, дзырдтæ Саса æмæ Маса баргæйæ скъоладзаутæ æнцонæй рахицæн кæндзысты мыр *m*.

4. Мыр æмæ дамгъæ амонгæйæ, ног мыр рахицæнгæнæн ис, дзырдтæ кæрæдзиуыл абаргæйæ.

Уæдæ мыр æмæ дамгъæ бæлвырд бахъуыды кæнынæн, æххæстгонд цæуынц алыхуызон фæлтæрæнтæ: скъоладзау дзырд дих кæны уæнгтыл, уæнгтæ – мыртыл; лыггонд абетæй аразы дзырдтæ æмæ уæнгтæ, уыдон кæсы æмæ фыссы.

Ацы фæзындтæ сывæллонæн фидардæр кæнынц йæ зониндзинадтæ, зардиагæй йæ архайын кæнынц. Уымæ гæсгæ ацы методæн ис стыр хъомыладон ахадындзинад.

Зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ.

Раиртæст базонын æмæ, ахуыргæнæг цы теоретикон æрмæг бацамоны, уый скъоладзаутæн фаг нæу зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ базонынæн, зониндзинадтæ хъæуы практикон æгъдауæй ныффидар кæнын, куыд сæ бахъуыды кæной æмæ сæ куыд иртасой кæрæдзийæ, уый. Хъустæ æнгуылдзтæй сæхгæн æмæ æмхъæлæсон мыртæ дзур: иутæ – зылангимæ, иннæтæ – æзылангæй.

Зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ хъæуы къæйттæй амонын. Дзырдтæ ацы æмхъæлæсонтимæ раздæр дзуры ахуыргæнæг йæхæдæг. Скъоладзаутæ рахицæн кæнынц алы къайы дæр фыццаг æмхъæлæсонтæ, дзурынц сæ хицæнтæй, стæй та – дзырдты.

б – п	бæлас – партæ
в – ф	вæзн – фæндаг
г – к	гæс – кæрдæг
д – т	дон – тас
з – с	змис – скъапп
дж – ч	джитъри – чъыр
дз – ц	дзул – цайдан

Ацы дæнцæгты зылангонтæ æмæ æзы-

лангонтæ кæрæдзийæ æнцон иртасæн сты, уымæн æмæ лæууынц хъæлæсонты разæй.

Дзырдты кæрон, кæнæ æндæр æмхъæлæсонты разæй куы лæууой, уæд ахæм дæнцæгтæ фыццаг урокты нæма исæм, зындæр æмбарынгæнæн кæй сты, уый тыххæй, фæлæ æрмæг хорз куы базоной, уæд æй фæвазыгджындæр кæнын хъæудзæн. (Клуб, æхсæв, саг, тæбæгъ, кард æмæ а.д.)

Æмкъай зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ æрмæст кæрæдзийæ хицæн кæнынæн æмæ раст дзурыны тыххæй ахуыргонд нæ цæуынц, фæлæ ма раст фысыны тыххæй дæр. Æмæ ацы орфографион нысан у сæйрагдæр.

Зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ ахуыр кæнынц дыккаг къласы. Æртыккаг къласы программæмæ гæсгæ зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонты растфыссынад рахизы морфологион бындурмæ, баст у дзырды сконды анализимæ.

Ам ныхас цæуы зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтыл нæ, фæлæ æмкъай зылангон – æзылангон æмхъæлæсонтыл, уымæн æмæ ирон æвзаджы ис æнæкъай зылангон æмхъæлæсонтæ: *л, м, н, р, й*; æнæкъай æзылангон æмхъæлæсонтæ: *къ, нь, ть, цъ, чъ, щ*. Адон фыст цæуынц куыд хъуысынц, афтæ.

Зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ ахуыргæнгæйæ, скъоладзатæ хъуамæ базоной:

1. Æмкъай зылангон-æзылангон æмхъæлæсонтæ кæрæдзийæ иртасын.

2. Æмкъай зылангон – æзылангон æмхъæлæсонтæ бæлвырд кæй хъуысынц, хъæлæсоны разæй лæугæйæ; дзырды кæрон уæвгæйæ та – дызæрдыггаг: кæрт, кард, лæг, хырх, дзырд, скъапп æмæ а. д.

3. Зылангон æмæ æзылангон æмхъæлæсонтæ раст ныффыссыны тыххæй дзырд айвын хъæуы афтæ, цæмæй дызæрдыггаг æмхъæлæсоны фæстæ лæууа хъæлæсон: кæрт – кærты, кард – кардимæ, лæг – лæгимæ æмæ аф. д.

Уæнг

Нæ ныхас иузæлон нæу, фæлæ конд у дзырдтæй, уыдон та цыбыр скъуыддзæгтæй – уæнгтæй. Уæнг арæзт ваййы иу мы-

рæй дæр æмæ цалдæрæй дæр. Уæнджы апп фæаразынц хъæлæсонтæ.

Уæнгты сæйрагдæр хуызтæ сты *гом æмæ æхгæд хуызтæ*.

Гом уæнг фæвæййы уæнгаразæг мырæй, æхгæд уæнджы кæрон та ваййы, уæнг чи нæ фæаразы, ахæм мыр.

Зæгъæм, дзырд *ра – уай* конд у дыууæ уæнгæй, фыццаг у гом, дыккаг – æхгæд.

Дæнцæгтæ: ка – тай

ра – зæй

рæ – дау

лæ – гау

рæ – гъау

Скъоладзатæн бæстон бамбарын кæнын хъæуы, ирон æвзаджы кæй ис 6 хуызы уæнджы:

1) хъæлæсонæй арæзт – О (о-ло-ли, о-бау) æмæ – И (и – изæр, и – рон).

2) хъæлæсон æмæ æмхъæлæсонæй – аз, аз, Ир;

3) хъæлæсон, æмхъæлæсон, æмхъæлæсонæй – арт, авг, ирд;

4) æмхъæлæсон æмæ хъæлæсонæй – ма, нæ, чи;

5) æмхъæлæсон, хъæлæсон, æмхъæлæсонæй – рон, баз, сом;

6) æмхъæлæсон, хъæлæсон, æмхъæлæсон, æмхъæлæсонæй – ласт, каст, фыст.

Ирон æвзаджы дзырдтæ уæнгтыл дих кæнынц ахæм æгъдæуттæм гæсгæ:

1. Дзырды уæнгтæ ваййы, цал хъæлæсоны дзы ваййы, уал.

2. Æмхъæлæсон дыууæ хъæлæсоны æхсæн куы ваййы, уæд хаст æрцæуы дыккаг уæнгмæ, зæгъæм: ба-зыр, ха-уæн, чи-ныг.

3. Хъæлæсонты æхсæн дыууæ æмхъæлæсоны куы ваййы, уæд раззаг æмхъæлæсон баззайы фыццаг уæнджы, дыккаг æмхъæлæсон та – иннæ уæнджы, зæгъæм: хæх-тæ, бан-дон, зæр-дæ, кær-дæг.

4. Æртæ æмхъæлæсоны куы баиу ваййынц, уæд та фыццаг дыууæ æмхъæлæсоны баззайынц фыццаг уæнджы, фæстаг æмхъæлæсон та рахизы дыккаг уæнгмæ.

Хатт дыууæ фæстаг æгъдауы хæлд æрцæуынц, уый ваййы дзырдбаст дзургæйæ, уæд æвзаг фæтырны дзырдтæ кæрæдзийæ хицæн кæнынмæ.

Цавд

Цавд ахуыргæнгæйæ, нæ хъус хъуамæ дарæм, сæйрагдæр дзырд куыд загъд цæуы, ахуырдзаутæ йæ æмбарынц æви нæ, уымæ.

Дзырды мидæг цавдон уæнг, стæй дзы цы хъæлæсон ис, уый загъд æрцæуы тыхджындæр хъæлæсы уагæй, уымæ гæсгæ хъуысы бæлвырддæр иннæ хъæлæсонтæй.

Цæмæй цавд раст æвæрд æрцæуа, уый тыххæй дзырд хъæуы загъын, уæнггай нæ, фæлаæ æнæхъæнæй, кæннод уæнггай кастæй уайы, цал уæнджы дзы уа, уал цавды дзы цыма ис, афтæ.

Уымæ гæсгæ, цавдон æмæ æнæцавдон уæнгтæ ахуыргæнгæйæ, нæй пайда кæнæн уæнггай кастæй.

Кæй загъын æй хъæуы, уырыссаг æвзаджы грамматикæйы цавд раст сæвæрынæй аразгæ у, æнæцавдон хъæлæсонты

растфыссынад, о – æнæ цавдæй хъуысы æ-йы хуызæн (молоко, коза). Цавдæй аразгæ у дзырдæн йæ лексикон нысаниуæг дæр: мука – мўка.

Ирон æвзаджы ацы фæзындтæ æмбæлынц: хосдзау – Хосдзау, бабыз – Бабыз.

Уæлдæр кълæсты цавдимæ бæстондæр куы базонгæ уой, уæд базондзысты логикон цавд, стæй хъуыдыйады мидис куыд ивд æрцæуы, уый.

Кæд æмæ цавд æвæрыны æгъдауттимæ ахуырдзаутæ базонгæ вæййынц райдайæн кълæсты, уæддæр ын йе ’ппæт хуызтæ æмæ нысаниуæг нæма фембарынц.

Ахуыргæнæджы хæс у, скъоладзауты цавд раст æвæрын сахуыр кæнын, кæннод фехъусæн ис, алыхуызон рæдыдтытимæ цы дзырдтæ дзурынц, ахæмтæ: æрбацыдис, миногон, æз дæм бацаудзынæн æмæ æнд.

**Батырты Заремӕ,
Дзæуджыхъæуы 42-æм скъолайы
ахуыргæнæг**

ИРОН ӔВЗАДЖЫ УРОК 3-АГ КЪЛАСЫ

Ныхасы темæ «Хъæууон царды нывтæй».

зæрдæрухсæй скæнынæн, стæй хъуамæ базонат, нихас цауыл цаудзæн, уый.

Грамматикон темæ *Хуымæтæг цыбыр æмæ хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ*.

Урочы нысантæ:

- 1) бацамонын хуымæтæг цыбыр æмæ хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ;
- 2) бакусын нихасы рæзтыл, рæзын кæнын сфæлдыстадон гæнæнтæ;
- 3) гуырын кæнын уарзондзинад фыдæлты зæхмæ.

Урочы хуыз: *ног æрмæг амоныны урок.*

Урочы фæлгонц: *предметон нывтæ, слайдтæ, ирон цагъд.*

Эпиграф:

«Куыстæн йæ сæр – сынндз, йæ бын та – сой» (æмб.)

Урочы цыд

I. Бацæттæгæнæн рæстæг:

1. Мотивацион уавæр.

Хъуысы ирон музыка, фæйнагыл слайдтæ хъæууон царды нывтæй æмæ æмдзæвгæйæ скъуыддзаг.

Ахуыргæнæг кæсы Хъайтмазты Асламырзæйы æмдзæвгæйы рæнхъытæ:

«Хосдзаутæ зарынц
Фæзты цæлхъæй,
Кæрдæг фæлдахынц
Зæхмæ рæнхъæй».

Ахуыргæнæг: Ацы аив музыка æмæ нывтæ нын баххуыс кæндзысты нæ урок

II. Рацыд æрмæгыл бакусын.

Ахуыргæнæг: Сывæллæттæ, мæ нихас дзæгъæлы нæ райдыдтон ацы æмдзæвгæйæ. Цæуыл дзы цауы нихас? (*Сывæллæттæ дзурынц хъæууон куыстытыл*)

Ахуыргæнæг: Абоны урочы дæр дзурдзыстæм хъæууон цардыл.

- Зæгъут-ма, æмдзæвгæйы рæнхъытæ цæмæй арæзт сты? (*хъуыдыйæдтæй*)
- Цал хъуыдыйады дзы ис?
- Ӕвзарæм хъуыдыйæдтæ, нæ зæрдыл æрлаууын кæндзыстæм сайраг æмæ фæрссаг уæнгтæ. Ахуырдаутæ дзурынц раиртæстытæ.

III. Ног æрмæгыл куыст.

I. Ахуыргæнæг: Абон нæ урочы сбæрæг кæндзыстæм, хъуыдыйады тыххæй цы базыдтат, уый, райсдзыстæм ног зониндзинæдтæ дæр. Дзургæ та кæндзыстæм хъæууон цардыл.

– Цæмæн нæ хъæуынц ацы зониндзинæдтæ хъуыдыйады тыххæй?

(*Цæмæй нæ нихас уа аив, раст дзурам нæ хъуыдытæ æмæ фысгæйæ рæдыдтытæ ма кæнæм*)

2. Текстыл куыст.

(Баххæст кæнын ирон æвзаджы чиныджы 280-æм фæлтæрæн).

Текст бакасыны размæ скæнын дзырд-уатон куыст: хосгæрдæнтæ, цæвæг, куыст-уарзаг (чиныджы нывмæ гæсгæ).

– Текстмæ байхъусут æмæ зæгъут, цавæр лæппу у Сослан.

Текст бакасыны фæстæ:

- 1) Цæмæ бæллыд Сослан гыццылæй?

2) Цæмæн райдыдта гыццыл лæппу хос кæрдын? Ссарын уыцы бынат чиныджы.

3) Цы фыста йæ фыдмæ лæппу?

Ахуыргæнаг: Уæдæ цавæр лæппу у Сослан?

(Сослан у сæрæн лæппу, куыстуарзаг, коммæгæс, æнæзивæг. Йæ мадæн дæр æххуыс кæны)

3. Равзарын урочы эпиграф, хъомыладон куыст бакæнын:

Куыстæн йæ сæр – сындз, йæ бын та – сой.

– Сымах та куыд æххуыс кæнут уæ ный-йарджытæн? (*байхъусын дзуæппытæм*)

4. *Ахуыргæнаг:* Бакæсæм-ма 1-аг хъуыдыйад æмæ йæ равзарæм.

Ралæууыдысты хосгæрдæнтæ.

(Иу ахуырдау фыссы фæйнагыл, иннæ сывæллæттæ та – сæ тетрæдты).

– Цал дзырдæй арæзт у ацы хъуыдыйад? (Арæзт у æрмæст сэйрат æмæ зæгъинагæй, агурæм сæ, фæрстытæ сæм дæттæм)

(*Кæның хатдзæг:* Æрмæст сэйрат æмæ зæгъинагæй цы хъуыдыйад арæзт вæййы, уый у хуымæтæг цыбыр хъуыдыйад)

– Ссарут-ма тексты ноджыдæр хуымæтæг цыбыр хъуыдыйæдтæ.

Цыдысты азтæ. Райдыдта хæст.

(Сывæллæттæ сæ æвзарынц, кæның хатдзæг).

Ахуыргæнаг: Равзарæм 2-аг хъуыдыйад:

Сослан уарзта цæвæгæй кæрдджытæм кæсын.

(*Фыссынц фæйнагыл хъуыдыйад, агурың дзы сэйрат æмæ зæгъинаг, фæрссаг уæнгтæ*)

(*Кæның хатдзæг:* Хъуыдыйады ма сэйраг уæнгтæй уæлдай фæрссаг уæнгтæ куы вæййы, уæд ахæм хъуыдыйад хуыйны хуымæтæг даргъ хъуыдыйад).

Ахуыргæнаг: Бакæсæм 8-æм хъуыдыйад, равзарæм æй.

Сосланы фыд ацыди хæстмæ.

(Иу ахуырдау фыссы фæйнагыл, иннæтæ – тетрæдты, æвзарынц хъуыдыйад,

агурың дзы сэйрат æмæ зæгъинаг, фæрссаг уæнгтæ. Сæ быны сын хахх кæның. Сывæллæттæ сæхæдæг кæның хатдзæг)

5. *Ахуыргæнаг:* Цы хатдзæгтæ скодтат, уыдон абарæм чиныджы æрмæгимæ. Цы ма нын зæгъы чыныг та хуымæтæг цыбыр æмæ хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдты тыххæй?

(*Кæсынц чиныджы раиртæст, абарынц æй сæ дзуæппытимæ, кæның хатдзæгтæ*)

6. *Улæфты рæстæг (физминуткæ).*

IV. Ног æрмæст бафидар кæныныл куыст.

1. Чиныджы 282-æм фæлтæрæн сæххæст кæнын йæ домæнтæм гæсгæ.

Хуымæтæг цыбыр хъуыдыйæдтæй саразын хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ.

Зæгъæм:

1) Хъæу райхъал. – Мæ уарзон хъæу райхъал.

2) Адæм базмæлыдысты. – Хъæуы адæм базмæлыдысты.

3) Хур ракаст. – Уалдзыгон хур ракаст.

Ахуыргæнаг:

– Цавæр хъуыдыйæдтæ нæм рауад? (*хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ*)

– Куыд арæзт сты хуымæтæг цыбыр æмæ хуымæтæг даргъ хъуыдыйæдтæ? (*кæның хатдзæг*)

– Бакæсæм-ма сæ. Цавæр нывтæ ауад уæ цæстытыл? (хъæууон царды нывтæ)

2. *Ахуыргæнаг:* Урочы темæ куыд бамбæрстат, уый ныргæккæ сбæрæг кæндзыстæм. (Алы къордæн дæр райуарын картчкæтæ хæслæвæрдимæ).

Сбæрæг кæнын, кæцы дзырдты къорд ис схонæн хъуыдыйад:

1-аг къорд:

- 1) Хур тавы.
- 2) Мæргътæ зарынц бæлæстæй.
- 3) Уасджытæ уасынц кауæй.

2-аг къорд:

- 1) Уасы, род, агуры.
- 2) Хизынц, быдыры, фос.
- 3) Дæттæ, хæххон, згъорынц.

– Ссарут дзы сэйраг уангтæ æмæ сын сæ быны бахахх кæнут.

Куысты кæрон дыууæ кьорды дæр дзуапп дæттынц, аргъ кæнынц сæ куыстæн.

V. Урочы кæронбæттæн.

Ахуыргæнæг: Цы базыдтат ногæй урочы?

Кæронмæ ахæцца кæнут:

1) Нæ ныхас арæзт у

2) Хъуыдыйæдтæ ваййынц

VI. Рефлекс.

Ахуыргæнæг: Уæ зæрдамаæ цы фæцыд урочы?

– Цы уæм фæкаст зын?

– Цавæр хъуыдытæ уæм сæвзæрд урочы?

Нæ зынаргъ ахуыргæнджытæ! Уæ разма уын хæссæм Æппæтуæрæсеон Сæрдыгон скъолайы архайджытæй иуы урок. Уырны нæ, цы технологийы кой дзы цауы, уый уæм тынг цымыдисаг кæй фæкастдæн, йæ урочы цы мадзæлттæй пайда кæны, уымæй ирон æвзаджы урочы кæй спайда кæндзыстут.

Мякишева Елена Юрьевна,
учитель начальных классов
высшей квалификационной
категории МБОУ «Белая СОШ»
п. Среднего Усольского района
Иркутской области

ТЕХНОЛОГИЯ ИНТЕРАКТИВНОГО ВОПРОШАНИЯ

Как, собственно, проходит обычный, стандартный, традиционный урок в школе. Звенит звонок. Учитель приветствует класс. Напоминает, о чём говорили на прошлом уроке. Проверяет домашнее задание. Объявляет тему урока. Начинает объяснение. Дети слушают (или нет), делают записи. Далее – отработка нового

материала в практических упражнениях. Домашнее задание. Урок окончен. Все свободны. Попробуем наглядно представить занятость учителя и ученика в течение урока, посмотрим насколько активен учитель на уроке.

На все 100%: он представляет новую тему, объясняет новую тему, формирует

задание по теме, проверяет домашнее задание, он вдохновляет, он контролирует, он осуществляет.

Насколько активен ученик на уроке? Он слушает и выполняет задания учителя, а также отвечает на вопросы, вроде как, высказывает своё мнение.

Давайте посмотрим, как бы выглядела наглядно активность учителя и ученика.

Очевидно, что урок построен односторонне. Вся нагрузка лежит на учителе. Каков КПД деятельности ученика? Несложно рассчитать. Мы выявили (весьма условно) 19 видов деятельности на уроке, всего и учителя и ученика. Из этих 19 можно отнести к активным 10 пунктов из того, что делает учитель и 1, последний, где высказывает своё мнение, и что-то делает ученик. Напомню, мы говорим об активных видах деятельности. Получается, КПД ученика – 0,19%. Печально. То есть, 98 с лишним % учительского труда насмарку, так как из такого урока ученик вынесет немного. Хотя, бывают счастливые исключения, которые, как известно, подтверждают закономерность.

В этой связи хотелось бы вспомнить Исидора Раби (1909-2005 гг.), нобелевского лауреата по физике, который открыл явление ядерного магнитного резонанса, что было положено в основу работы всем известного МРТ (магнитно-резонансного томографа). Он говорил, что стал учёным благодаря маме. Каждая хорошая еврейская мама, когда ребёнок приходил из школы, спрашивала «Что ты сегодня узнал в школе нового?» А мама Иззи задавала немного другой вопрос: «Иззи, ты задал сегодня какой-нибудь хороший вопрос?» То есть, мальчик Иззи задавал правильные вопросы, соответственно, получал на них правильные ответы. Причём, вопросы эти он не всегда задавал учителю, иногда самому себе в процессе поиска или книге. В наше время добавьте интернет ресурсы.

Сочинение-описание вводится во 2 классе, сначала по готовому плану, затем – по коллективно и самостоятельно состав-

ленному плану. На уроках развития речи в начальной школе присутствуют только обучающие сочинения.

Данная работа всегда вызывает затруднение, как со стороны учащихся, так и со стороны учителя. Никакой методики в программе русского языка нет.

На своём уроке я использовала технологию **ИНТЕРАКТИВНОГО ВОПРОШАНИЯ**.

Интерактивное вопрошание – это принципы и техники продуцирования и организации вопросов.

Что посеешь, то и пожнёшь – это часто используемый принцип при взаимодействии с компьютерными системами: если введены неверные данные, то на выходе получится неверный результат. Те же принципы работают и в обычной речи: **если вы задаёте неправильные вопросы, то получаете неправильные ответы или как минимум не то, что вы ожидали. Формулирование правильного вопроса это основа эффективного взаимодействия и передачи информации.** При использовании верных вопросов в определённых ситуациях вы можете разносторонне улучшить способность взаимодействия, получить более детальную информацию.

Существует несколько приёмов интерактивного вопрошания, я использовала приём **«КАРТА ВОПРОСОВ»**.

ЧТО ТАКОЕ ПЕРЕД НАМИ?

Урок русского языка в 4 классе.

Тема «Сочинение-описание с использованием приёма интерактивного вопрошания»

Цели урока: Образовательные развитие умения создавать текст в соответствии с заданным стилем и типом речи; пополнение словарного запаса. Подготовить обучающихся к написанию сочинения-описания, отработать алгоритм подготовки самостоятельного составления сочинения-описания, учить выделять структуру повествования, подбирать материал из текста.

Развивающая: развитие устной и письменной связной монологической речи; развивать словарный запас учащихся; развивать умение составления текста-описания; совершенствовать речевые умения и навыки.

Воспитательная:

воспитание доброты, милосердия, сострадания к другим людям.

Планируемые образовательные результаты:

Личностные УУД

- выражать положительное отношение к процессу познания;
- проявлять внимание, удивление, желание больше узнать;
- оценивать собственную учебную деятельность: свои достижения, самостоятельность, инициативу, ответственность.

Метапредметные –

Регулятивные:

принимать и сохранять учебную задачу, планировать необходимые действия, действовать по плану; выполнять учебное задание в соответствии с целью.

Познавательные:

осознавать поставленную задачу, читать и слушать, извлекать нужную информацию; формирование умения вести самостоятельный поиск информации.

Коммуникативные:

формулировать понятные для партнёра высказывания; согласовывать позиции и находить общее решение, задавать вопросы, слушать и отвечать на вопросы других, обосновывать свою точку зрения.

Предметные:

Познакомиться с понятием «портрет»; знать структуру сочинения-описания; знать и различать типы речи, основные их признаки; уметь строить свой текст в соответствии с типом речи и заданной темой.

Тип урока: урок применения знаний и умений.

Карта урока:

1. Организационный момент.

Птичий рынок

Птичий рынок, (что это?)

Птичий рынок...

Золотым июньским днем

Между клеток и корзинок

Ходим с папою вдвоем.

Видим – рыбки продаются,

Плавники горят огнем.

Мы на рыбок посмотрели

И решили, что берем!

Раздавал котят бесплатно

Симпатичный продавец.

На котят мы посмотрели,

Посмотрели –

И забрали, наконец.

Тут нам белку предложили.

– Сколько стоит?

– Пять рублей. –

На нее мы посмотрели,

Посмотрели,

Посмотрели –

Надо взять ее скорей!

И совсем перед уходом

Мы увидели коня.

На него мы посмотрели

Посмотрели,

Посмотрели,

Посмотрели...

И купили для меня.

А потом пошли домой,

Всех зверей забрав с собой.

Вот подходим к нашей двери,

Вот решили постучать.

Мама в щелку посмотрела,

Посмотрела,

Посмотрела,

Посмотрела...

И решила: не пускать!

Эдуард Успенский

2. Мотивация учебной деятельности учащихся.

– А у вас есть домашние животные?

– К вам сегодня я пришла не одна, со мной мой любимец (коробка накрыта тка-

нью). Хотите, я о нём расскажу? А что вы хотите о нём узнать? Задавайте вопросы.

3. Работа над темой урока.

Техника интерактивного вопрошания, приём «Карта вопросов».

Дети записывают вопросы на стикерах и приклеивают на доску. По ходу работы идёт обсуждение вопросов с целью их более точной формулировки (Какого цвета шерсть? Большой или маленький? Что ест? Чем любит заниматься?) и др.

– На какие группы можно разделить все вопросы? *(дети на доске распределяют вопросы по группам)*

– Дайте название каждой группе. *(Внешний вид. Место обитания. Образ жизни. Отношение к человеку)*

– Какие вопросы вы ещё хотели бы задать? *(дополнительно вносятся вопросы в каждую группу)*

– Распределите группы по порядку: 1, 2, 3...

– А теперь я отвечу на ваши вопросы и расскажу о своём питомце.

4. Рассказ учителя про животное

5. Актуализация знаний.

– Какой текст получился? *(текст-описание)*

– Как его можно озаглавить?

– Чем являются вопросы на доске? *(планом текста)*

Какие типы речи вы знаете?

Что такое повествование? Описание? Рассуждение?

Какова структура текста-описания?

Слушают, отвечают на вопросы.

6. Творческое применение и добывание знаний в новой ситуации (самостоятельная работа учащихся)

– Пользуясь коллективно составленным планом, напишите своё сочинение про животное *(детям раздаются случайным образом картинки с изображением животных).*

7. Анализ работ. Рефлексия (подведение итогов урока)

Выборочное чтение и обсуждение сочинений.

ИРОН ӔВЗАГ РӔВДАУӔНДОНЫ

*Майрӕмыхъуаты Фатимӕ,
АКЗУИ-йы ирон ӕвзаг ӕмӕ
литературӕйы кафедрӕйы
сӕргълӕууӕг*

АРГЪАУЫ ТЕКСТЫЛ КУСЫНЫ МАДЗӔЛТТӔ РӔВДАУӔНДОНЫ

Кӕстӕр кары сабитимӕ кусынӕн. Аргъауы персонажты тымбылӕгты хуызы равдисын: алыхуызон ахорӕнтӕй дӕр ӕмӕ асӕй дӕр; цавӕр хуызтӕй сныв кӕниккат, зӕгъӕм, бирӕгъы; цавӕр хуызӕй сныв кӕниккат арсы; цавӕр хуызӕй – тӕрхъусы та? Цавӕр тымбылӕгӕй йӕ равдисиккат? Стыр ӕви гыццыл?

Астӕуккаг ӕмӕ хистӕр къордтимӕ кусынӕн.

1. Уацмысмӕ хъусгӕйӕ, музыка сифтындзын, кӕнӕ та алыхуызон нывтӕ ӕвдисын. Ацы мадзал – аивады алыхуызон хуызтӕй иумӕ пайда кӕнын – ӕххӕстдӕрӕй банкъарын кӕны уацмысы хъуыды, тексты мидис.

2. Аргъауы каст ӕрдӕгыл бауромын, йӕ тӕккӕ тӕмӕныл (кульминацийыл), дарддӕр та цы уыдаид, цымӕ, иумӕ ахъуыды кӕнӕм.

3. Тексты аивгӕнӕн мадзӕлттыл куыст. Хицӕн дзырдты, дзырдбӕстыты анализ. «Иумӕ бадис кӕнӕм ацы дзырдыл.

Байхъусӕм ӕм, цы дзӕбӕх дзырд у, цы фӕлмӕн дзырд у, ӕ.а.д.» «Цы нысан кӕны? Цӕмӕн афтӕ зӕгъы автор? Куыд ма зӕгъӕн ис?»

4. Сабиты сфӕлдыстадон хъуыдыкӕнынады рӕзтӕн хорз ӕххуыс сты ахӕм хӕслӕвӕрдтӕ:

а) Аргъаумӕ бахӕссын, цы персонаж дзы нӕй, ахӕм; куыд аивтаид цымӕ уацмысы цыд? Ног архайӕг куы фӕзындаид, уӕд иннӕтӕ сӕхи куыд дардтаиккой?

ӕ) Уацмысы текст сывӕллӕттӕ зонинц, байхъуыстой йӕм. Афтӕмӕй йӕ дыккаг бон хъомылгӕнӕг бынтон ӕндӕрхуызы дзуры (барӕй цаутӕ хӕццӕ кӕны). Сабитӕ йын йӕ хин бамбарынц ӕмӕ фӕхъӕр кӕнынц, нӕ, афтӕ нӕ уыдис, зӕгъгӕ. «Уӕдӕ куыд уыдис, радзурут-ма мын ӕй», – бадзурь сӕм хъомылгӕнӕг.

б) Сабитӕн текст хуыздӕр у кӕсын нӕ, фӕлӕ хи ныхӕстӕй дзурын, раздӕр-иу нӕ фыдӕлтӕ хи ныхӕстӕй дзырдтой аргъӕуттӕ, ӕмбисӕндтӕ сӕ сывӕллӕттӕн. Уымӕ гӕсгӕ хорз у, хъусгӕ кӕй кӕнынц, уый.

Аламаты элементтæ ис ацы хуыддаджы, цыдæр сусæгдзинад хæссы йемæ, текст чиныджы кæй нæ кæсынц, фæлæ йæм хусгæ кæй кæнынц, уый. Кæйдæр, æнæзонгæ адаймаджы, хæлæс сабиты дисы æфтауы. Ноджы цымыдисагдæр кæны аргъау.

Текстмæ байхуысын кæнын хъæуы дыууæ-æртæ хатты. Уый фæстæ, хусгæйæ, сывæллæттæ кæнынц алыхуызон архæйдтыгæ, рувас цы хуызæн уыд, бирагъ цы хуызæн уыд, арс куыд дзырдта, арсы цыд афæзмæм æмæ а.д. (имитаци).

Сывæллæттæ уацмысы текст хуыздæр банкъардзысты, байхуысыны размæ ма бацæттæгæнæн куыст куы æрцауа, уæд.

Зæгъæм, уацмысы персонажтæмæ базонгæ уæвын: кæм цæрынц, цы хæрынц, цы хуызæн сты, зымæгмæ сæхи куыд фæцæттæ кæнынц æ.а.д.

Аргъау хъæуы дзурын, уацмыс (радзырд) та хуыздæр у кæсын. Фæлæ аудио-æрмæгимæ кусгæйæ та байхуысыны размæ текст ис бакæсæн дæр.

Уацмыс кæсгæйæ, пайда кæнæн ис алыхуызон цæстуынгæ æрмæгæй, предметон æмæ сюжетон нывтæй, куклатæй, хъазæнтæй.

Текст бакæсыны фæстæ сабитимæ равзарæн ис *базон-базонтæ*. «Персонажтæй кæй кой цауы ацы базон-базоны? Базон-базон, уый та цы у? кæнæ чи у?»

Аргъауыл кусгæйæ, иудадзыг дæр сывæллæтты зæрдæйыл лæууын кæнын хъæуы, уый аргъау кæй у, уый. Куы йæм байхуысой, уæд та фæрсын: «Цæмæ байхуыстам, æмдзæвгæмæ æви радзырдмæ? Аргъаумæ æви радзырдмæ?» Афтæмæй сабитæ зонгæ кæнынц литературон жанртæмæ дæр.

«Цæмæй йæ базыдат, аргъау у, уый?»

Пайда кæнæн ис алыхуызон куысты хуызтæй: нывкæнынадæй, пластилинай персонажты кæнынæй (лепка), сфæлдыстадон куыстытæй æмæ а.д.

Сывæллæттæ цалдæр аргъауимæ куы базонгæ уой, уæд скæнæн ис викторина: «Базон-базон, кæцы аргъауæй у ацы персонаж, кæнæ, кæцы аргъауæй нæм æрбацыд бирагъ; афтæ чи дзырдта (ам персонажы реплика); ацы дзаума кæмæй фесæфт, кæцы аргъауы персонажæй; æз æрбацыд-

тæн иу аргъауæй, кæцыйæ, уый мын зæгъут. Мæнæ дзы цы фехъуыстон. Мæнæ дзы кæуыл амбæлдтæн ...»

Аргъау кæм цæры, куыд уæм кæсы, сабитæ? Кæм цæры аргъау «Зæронд бирагъ?»

Сабиты аргъауы дунемæ фæхæстæгдæр кæнынæн (лично-ориентированное обучение) хъæуы алыхуызон мадзæлттæй пайда кæнын. «Зæронд бирагъыл амбæлдтæ. Хæргæ дæ кæнын дын загъта, ды та йын цы дзуапп раттис? Куыд асаис бирагъы?» Кæнæ: «Фырытæн аххуыс кæнæм бирагъы цæвынмæ».

«Бирагъæн атæригъæд кæнæм. Уый мæгуыр у, æдылы. Кæсут-ма, цалæй йæ фæнадтой, йæ фæрстæ йын фæхостой».

«Аныхас-ма кæнæм бирагъимæ, цæмæй афтæ мауал кæна. Куыд ын зæгъиккат?»

Алыхуызон жестыгæ, мимика, сæрæй змæлын, къухтæй змæлын, амонын, додой кæнын, къух тилын. Пайда кæнæн ис алыхуызон музыкайæ дæр.

Проблемон фæрстытæ дæттын:

«Рувас æмæ йæ лæппын» аргъау у, «Зæронд бирагъ» дæр аргъау у. Хорз у, алы хатт дæр сывæллæттæмæ аргъауы бацауæнмæ хъусын. Музыкаимæ у, æмæ у тынг цымыдисаг.

«Аргъау авд дзыхæй дæр дзуры,

Аргъау авд низы дæр сурь,

Аргъау – диссæгтæн сæ сæ сæр,

Аргъау райгуыры нæ сæнтты,

Ахæссы нæ уый бæрзæндты,

Аргъау – диссæгтæн сæ диссаг,

Аргъау – зæрдæтæн сæ рриссаг,

Аргъауæн мæлæт дæр нæй.

Аргъау цалынмæ æгас уа,

Аргъау цалынмæ нæ фарс уа,

Уалынмæ цæрут фæрнæй!»

Сабитимæ дæр æй иумæ сахуыр кæнын хъæуы, цæмæй алы аргъаумæ хъусыны размæ дæр артистимæ иумæ дзурой. Бацамонут сын æнæзонгæ дзырдтæ æмæ æнгом дзырбæстытæ: *авд дзыхæй дзуры, авд низы сурь, сæнттæ (сæнттæ цæгъдын), фарс уæвын (искæй фарс уæуын), фæрнæй цæрын (амондджынæй).*

Алы мæй дæр базонгæ кæнын æмбæлы

ног аргъауимæ: фыццаг бакæнын дзырд-уатон куыст, уый фæстæ, цы персонажтæ дзы ис, уыдон тыххæй радзурын (базонгæ кæнын уыдонимæ), уый фæстæ аргъауæ байхъусын кæнын.

Куыдфæстæмæ сабитæн сæ бон хъуамæ уа аргъау дзурæгимæ иумæ дзурын, кæнæ хи ныхæстæй дзурын, уымæ аргъауы дзырдтæ синонимтæй ивын дæр. Сæ бон хъуамæ уа текстмæ хæстæг радзурын, нывтыл æнцой кæнгæйæ, радзурын, хъазæни-мæ радзурын.

Астæуккаг къорды сабитæ хъуамæ арæх-сой персонажтæн характеристикæ дæттын-мæ.

Аргъау «Зæронд бирæгъ». Нывты 'хсæн ссарын зæронд бирæгъы, цавæр хъуамæ уыдаид. Цалдæр нывы хъæуы равдисын, цæмæй сын равзарыны бар уа, уый тыххæй.

Афтæ иннæ персонажты нывтæ дæр. Аргъауы персонажтæ: *бирæгъ, бæх, фыры-тæ, дыгæрдыг.*

Бирæ æнæзонгæ дзырдтæ ис ацы аргъауы. Чи зоны, æмæ йын йæ хъуыды æрцах-сой сабитæ, фæлæ йæ хорз нæ бамбардзы-сты æнæ дзырдуатон куыстæй.

Фыдзæронд бацис – тынг базæронд;

Цъус фæцæуын – синоним – чысыл;

æрдуз – бирæ æмхуызон бæлæсты æм-бырдгонд (бæрз бæлæстæ, тулдз бæлæстæ); хи хæстæг баласын – хæстæг бацæуын; уаих фæуай – худинаг дын уæд, цавæр у, раст нæ дæ;

фыды 'ртах, фыд – дзидза;

хъæдгом – гом бынат буарыл (ранка);

рариуыгъта – риуыгъын, цæвын;

ныхы фæйнæг ниммур кодта.

Аргъæуттæ хистæр адæм сæхицæн кæй хъуыды кодтой, уымæй бæрæг у, афтæ бирæ æнæзонгæ дзырдтæ дзы кæй ис, уый. Чи зоны, нæ фыдæлты цотæн ахæм æнæзонгæ нæ уыдысты, фæлæ абоны сывæллæттæм дæр фæкæсдысты бынтон æнæзонгæ.

Цæмæй дзырдуатон куыстыл афтæ бирæ рæстæг хардзгонд ма цæуа, уый тыххæй аргъау хъæуы рагацау равзарын, йæ дзырду-тыл иу занятийæ иннæмæ кусын. Дзырдтæ сты: цæрæгойты нæмттæ, æрдзимæ баст

лексикæ, архæйдтытæ, буары хæйтты нæмттæ. Хъæуы сæ рагацау иннæ ахуырты спайда кæнын.

Аргъауы бындурыл беседæ скæныны фæстæ персонажтæн хъæуы характеристи-кæ раттын.

Беседæйæн фæрстытæ:

Бирæгъ цавæр у: зæронд, æххормаг, зыд-гæнаг, æнæзонд.

Уый фæстæ, дзуапп куы дæдтой, уæд ба-фæрсын, цæмæй бæрæг у, æнæзонд у, уый? Цæмæй бæрæг у, зыдгæнаг у, уый?

Фæстагмæ аргъау хъæуы цæсгæмттæм гæсгæ ахъазын. Сценкæйæн декораци-тæ æрхъуыды кæнын, персонажтæн – костюм-ты элементтæ.

Сывæллæттæн хæстæ раттын: Цæимæ абариккат бирæгъы? (абарстытæ)

Тынг ахсджиаг у цауты бастдзинад ба-цамонын. Ома, иу цау иннæйы куыд ивы, æмæ ма куыд баст сты кæрæдзиуыл дæр уыцы цаутæ. Уымæ фехъусын кæнын, алы цау дæр нæ цæуылдæр кæй ахуыр кæны.

Зæгъæм, аргъау «Рувас æмæ йæ лæп-пын». Цал цауы дзы ис?

1-аг – Цардис рувас. Хуссарыл абадт, арт æм зыны. Абадти артмæ.

2-аг – Лæппын дис кæны йæ мад афтæ кæй абадт, ууыл.

3-аг – Рувасы дзуапп.

4-æм – Лæппын фæстæлфыд æмæ а.д.

Аргъауы хатдзæг: Рувасы лæппын йæ мадæй хинæйдзагдæр разынд.

Аргъау «Гæды æмæ хъаз». Персонажтæн иумæ цæрæн нæй. Уый тыххæй фæхицæн-тæ сты. Ацы хъуыдымæ сабиты хъæуы æр-хонын.

«Кæм цæры хъаз? Цы уарзы? Цы зоны? Гæды та? Гæды донмæ хизын уарзы? Хъаз та?»

«Цы сын зæгъиккат? Аныхас-ма кæнæм семæ».

Сфæлдыстадон куысты хуызтæ:

– Аргъау радыгай радзурын (по кругу).

– Цæсгæмттæм гæсгæ ахъазын.

– Нывтæм гæсгæ аргъауы персонажы ба-зон, кæнæ аргъау нывтæм гæсгæ базон.

– Радзурын, цы пайда у хъаз, цы пайда у гæды.

– Нæхи гыццыл аргъауы чиныг скæнæм (книжка-малышка): нывтæ, сыфтæ баныхасын, æмæ а.д.;

– аргъауæн æндæр кæрон æрхъуыды кæнын.

Хъомылгæнæг йæхирдыгонау дзуры аргъау. Сывæллæттæ йæ уый размæ фехъуыстой, бамбæрстой, раст æй нæ дзуры, уый.

Хъомылгæнæг:

– Афтæ уыд?

– Нæ, афтæ нæ уыд! Мæнæ куыд уыд (дзурынц аргъау).

– Арс, бирæгъ æмæ рувас мыды дурын ссардтой. Куыд æй адих кодтой, кæй фæци мыд? Æрхъуыды йын кæнут кæрон (*«Арс, бирæгъ æмæ рувас»-ы аргъау бакæсыны фæстæ*).

Аргъау «Сырдонцъиу». Мады тыххæй. Сырдонцъиу йæ лæппыныл куыд бацин кодта. Лæппын фæзынд. Хорз у мадæлты бонмæ бацæттæ кæнынæн.

Ахадгæ куысты хуызтæ сты:

– Персонажы портрет саразын: цавæр у, дæумæ гæсгæ, аргъауы архайæг? Сныв æй кæнын, тымбылæг кæнæ æртæкъуымон равзарын,

– Рæдыдтытæ сраст кæнæм: аргъауы персонажты тыххæй иннæрдæм дзурын, ома, куыд архайдтой, афтæ нæ, фæлæ æндæр хуызы; аргъауы предметтæ кæм уыдысты, афтæ нæ, фæлæ æндæр хуызы равæрын.

Аргъаумæ хъусын хъæуы сабыр бадгæйæ, кæрæдзи нæ хыгдаргæйæ.

Стыр нысаниуæг ис иллюстрацитæн. Уыдонмæ гæсгæ:

– аргъауы текст радзурынц хи ныхæстæй,

– аргъауы цаутæ зæрдыл æрлæууын кæнынц;

– раст сæ куы нæ равæрай, уæд та сын зæгъ, куыд хъуамæ æвæрд уой, зæгъгæ – логикон хъуыдыкæнынад æмæ ныхасы рæзтыл куыст.

*Кучиты Дианӕ, Касаты Иннӕ,
Дзæуджыхъæуы
83-æм рæвдауæндоны
хъомылгæнджытæ*

РУВАС ӔМӔ ТӔРХЪУС

*«Аргъау – диссæгтæн сæ диссаг,
Аргъау – зæрдæтæн сæ риссаг,
Аргъауæн мæлæт дæр нæй.
Аргъау цалынма æгас уа,
Уалынмæ цæрут фæрнæй».*

«Рувас æмæ тæрхъус»

Ирон хъæлдзæг цагъдмæ тæрхъус æмæ
рувас бахызтысты мидаемæ

Дзурæг. Иу бон тæрхъус æмæ рувас
бадтысты бæласы бын æмæ сæхи хурмæ
тавтой. Уæд дын бæласæй бур кæрдо куы
æрхауид. Тæрхъус æм фæлæбурдта.

Тæрхъус. Кæрдо мæн у. Æз æй хæрын!

Рувас. Нæ, кæрдо мæн у! Мæнæн
æрæппæрста бæлас бур кæрдо! Æз хæрын
кæрдо!

Дзурæг. Тæрхъус æмæ рувас хæр
кæнынц, уасынц, кæрæдзи нæмынц. Уый
федта халон, æртахт, бæласы къалиуыл
абадт.

Халон. Хъуахъхъ! Хъуахъхъ! Цæмæн
хыл кæнут?

Тæрхъус. Бæласæй кæрдо æрхауд мæ
цурмæ, æз æй хъуамæ бахæрон!

Рувас. Сайы тæрхъус! Уый æз
ракуырдон хурæй бур кæрдо. Хур мын
æрæппæрста кæрдо. Æз æй хъуамæ
бахæрон.

Халон. Мауал хыл кæнут! Æз кæрдо
дыууæ дихы акæндзынæн, æмæ уæм
файнæ 'рдæджы æрхаудзæн!

Тæрхъус. Нæ, мæн æнæхъæн кæрдо
хъæуы!

Тæрхъус. Нæ, мæн æнæхъæн кæрдо
хъæуы!

Рувас. Æнæхъæн кæрдо мæн у!

Дзурæг. Тæрхъус æмæ та рувас хыл
кæнынц, уæд дын халон кæрдо ахаста æмæ
йæ бахордта.

Халон. Тынг адджын кæрдо! Тынг дон-
джын кæрдо! Хъуахъхъ! Хъуахъхъ! Ха-ха-ха!

ФÆСУРОКТЫ КУЫСТ

*Кцойты Марина,
АКЗУИ-йы хистæр ахуыргæнæг*

МЕТОДИКОН АМЫНДЗИНÆДТÆ ИРОН ÆВЗАДЖЫ АХУЫРГÆНДЖЫТÆН ÆМÆ СКЪОЛАТЫ БИБЛИОТЕКАТЫ КУСДЖЫТÆН

Методикон амындзинæдты нысан у скъоладзауты ирон фысджыты уацмыстæ кæсынмæ разæнгард кæныны мадзæлттæ сбæрæг кæнын. Цæмæй ацы куыст ахадгæдæр уа, уый тыххæй йæм йе 'варæн хуамæ хæсса скъолайы библиотекаы кусæг дæр. Ахуыргæнджытимæ иумæ цæттæ кæнæн ис алыхуызон мадзæлттæ.

Библиотекаы куыст ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæгимæ æмбастæй куы цæуа, уæд фæрæвдзæдæр уыздæн æппæт ахуырадон-хъомыладон куыст дæр.

Ног ирон чиныджы фæзынды фæстæ скæнын чыныгкæсджыты конференци. Ардæм æрбахонын авторы (авторты), æхсæнадон кусджыты. Чыныгæн презентаци бацæттæ кæнын.

Бакаст чыныджы фæдыл диспут саразын.

Райдайæн скъолайы ахуырдаутимæ куысты мадзæлттæ: «Ирон фысджытæ – сывæллæттæн». Ам: фембæлдтытæ автортимæ; бацæттæ кæнын раныхæстæ темæйыл «Мæ уарзон чыныг».

Ранымад мадзæлттæ скъоладзаутæ цæттæ кæнынц иллюстрацитæ, уы-

доны 'хсæн сбæрæг кæнынц хуыздæр; уацмыстæм гæсгæ кæнынц инсценировкатæ; мадзалы архайынмæ æрбахонын хъæуы ныййарджыты дæр.

Библиотекаы кусæг ирон æвзаджы ахуыргæнджытимæ иумæ æрвылаз дæр хуамæ цæттæ кæна литературон-музыкалон изæртæ ахæм тематикæмæ гæсгæ: «Нæ хуыздæр чыныгкæсджытæ», «Не скъолайы ирон чингуытæ фылдæр чи кæсы?», «Фæзынд ног ирон чыныг» æмæ а.д.

Æрхъуыды кæнын хъæуы, фылдæр чи кæсы, уыцы скъоладзаутимæ хибарæй куыст кæнын мадзæлттæ. Зæгъæм, литературон къорд «Малусæг», драмон къорд, къорд «Зонды къуыбылойтæ» æмæ а.д. Семæ цæттæ кæнæн ис алыхуызон мадзæлттæ, уадзын къулын газет, кæнын сфæлдыстадон куыст, æмæ а.д.

Æрвылаз дæр алы скъолайы хуамæ уа «Ирон чыныджы бæрæгбон». Мадзал бацæттæ кæнæн ис 15 маймæ, ирон æвзаджы бонмæ.

Мадзалмæ æрбахонæн ис ахуыргæнæн чингуыты авторты, нырыккон уарзондæр фысджыты, рауагъдады кусджы-

ты. Бæрæгбон скæнæн ис иннæ скъолаты библиотекæтимæ кæнæ районы библиотекæимæ иумæ.

Библиотекæйы кусæг ирон æвзаджы ахуыргæнджытимæ цæттæ кæнынц викторинæтæ темæтæм гæсгæ: «Ирон адæмы мифологийы бастдинад æндæр адæмты мифологиимæ», «Ирон адæмон сфæлдыстад»; «Дзæуджыхъæу: йæ равзæрд æмæ йæ абон», «Ирыстоны кæмттæ»; «Нæ мыггаджы равзæрд», «Нæ хъæу» (йæ равзæрды истори, кæмæй у сæрыстыр нæ хъæу); аразын тематикон изæртæ: «Фæллой» (Хъайтмазты А., Дзесты К., Мамсыраты Д.; Коцойты А. «Сæгъ æмæ чиныг», фысджыты уацмыстæй ист скъуыддзæгтæ фæллойы темæйыл, таурæгътæ æмæ æмбисæндтæ); «Фыдыбæстæ, дæуæй зынаргъдæр, адджындæр нæ уыдис æмæ нæй!» (Кочысаты М.) æмæ æнд.

Ранымад темæтæй ахуыргæнæджы æмæ библиотекæйы кусæджы разамындæй скъоладзаутæ цæттæ кæнынц докладтæ, презентацитæ, цыбыр раныхæстæ, нывтæ æмæ иллюстрацитæ; ахуырдаутæн бабар кæнæн ис викторинамæ фæрстытæ бацæттæ кæнын дæр.

Ранымад мадзæлттæй иу у интеллектуалон хъазт «Зондабитæ» дæр. Дæлдæр мыхуыр кæнæм ацы хъазты сценаритæй иу, темæ «Ирон адæмон сфæлдыстад».

Интеллектуалон хъазт «Зондабитæ»

Темæ «Нарты кадджытæ»

1-аг хæслæвæрд.

Амонæг: Æртæ Нарты намысджын мыггагтæй алкæцы дæр хайджын у йæхи миниуджытæй:

Алæггæтæ – кувæг, культон адæм; Æхсæртæгкаты – хæстон адæм; Борæтæ – амалджын адæм.

Алы командæйæн дæр хæсгонд уыд, цы мыггагты ном хæссынц, уыдонæн гербтæ скæнын æмæ сын девизтæ ныфффыссын.

Аивдæр, ахадгæдæр æмæ мидисджындæр цы командæйæн разыной, уымæн

нæ зынаргъ жюри бар ратдзæн Нарты фæткъуыбæласæй фæткъуы æртоннын.

(Командæтæ æвдисынц, рагацау кæй бацæттæ кодтой, уыцы гербтæ; дзурынц сæ девизтæ).

2-аг хæслæвæрд.

Кадæг «Æхсар æмæ Æхсæртæджы райгуырд»-æй.

«Уæрхæгæн райгуырд дыууæ лæппуйы – фаззæттæ. Иу дзы райгуырдыс фыццаг кærкуасæнты, иннæ та – дыккаг кærкуасæнты...»

Фарст. Кærкуасæнтæ цал хатты вæййынц, æмæ алы кærкуасæн дæр цы афоны вæййы?

Дзуапп. Кærкуасæнтæ вæййынц æртæ хатты:

фыццаг кærкуасæнты афон – æмбисæхсæвмæ хæстæг;

дыккаг кærкуасæнты афон – фæсæмбисæхсæвмæ хæстæг (2 сахатыл);

æртæккаг кærкуасæнты афон – райсомырдаем хæстæг (4 сахатыл).

3-аг хæслæвæрд.

Кадæг «Хæмыцы фырт Батрадз æмæ Деденæджы фырт Арæхдзау»-мæ гæсгæ.

(Скъоладзаутæ цæсгæмттæм гæсгæ хъазтæй æвдисынц цыбыр ныв)

Амонæг: «Нарты хъæу, Нарты Уырызмæджы хæдзар, хæдзары æфсин Нарты Сатана... Æхсæртæгкаты зæронд хæдзары цыдæртæ архайы. Чидæр æрбадзырдта кærты дуарæй. Дзурагмæ рацыди Нарты Сатана.

– Уазæг, æгас нæм цу!

– Зæрдæрай фæу! Уæ лæгтæй ам ничи ис?

– Нæй, фæлæ лæгты хæдзар ам ис; хорз дæ фендзыстæм, кæд дæ фæнды – фæздæгджын сихорæй, кæд дæ фæнды – æвæздæг сихорæй».

Фарст. Сымах та уазæджы бынаты Сатанайы ныхæстæ куыд бамбæрстаиккат: «Хорз дæ фендзыстæм кæнæ фæздæгджын сихорæй, кæна та – æвæздæг сихорæй?»

Дзуапп. Фæздæгджын сихор – фыцгæ хæринаг, æвæздæг сихор – хус хæринагæй. (Иудзырдæй, кæд дæ 'вдæлы, уæд дын

ацæттæ кæндзыстæм, æрæгмæ чи уа, ахæм хæринаг, кæд дæ не 'вдæлы, уæд та, тагъд ацæттæггæнæн кæмæн ис, ахæм хæринагæй).

4-æм хæслæвæрд.

Кадæг «Сослан æмæ Тары фыртгæ»-м гæсгæ.

«Аивтыгътой Нарты галтæй æмæ дыууадæс цæдæй дойнаг дуртæ денджызы былмæ æрæфтауц кодтой, сæдæ цæдæй сæм суг æрластой...»

Фарст. Æдæппæтæй цал галы арвыстой суг æмæ дойнаг дур ласынмæ?

Дзуапп. Суг æмæ дойнаг дур ласынмæ арвыстой 224 галы.

(Дыууæ галы уæрдоны ифтыгъдæй хуыйны «цæд»)

5-æм хæслæвæрд.

Кадæг «Сослан мæрдты бæсты»-мæ гæсгæ.

«Иу ран фæндаджы был усы кæлмæрзæн æмæ лæджы худ хæцынц хъæбысæй. Куы сæ иу фæбынæй вæййы, куы – сæ иннæ. Бирæ фæхæцыдысты, стæй æппынфæстаг, фæрсæй-фæрстæм æрлæууыдысты фæндагыл...»

Фарст. Цы амоны ацы ныв?

Дзуапп. Ацы ныв амоны уый, æмæ æрлæудзæн ахæм рæстæг, нæлгоймаг æмæ сылгоймаг æмбартæ кæй суыдысты, нæлгоймаджы сæрыл кæй нал уыздæн хъуыддаг.

6-æм хæслæвæрд.

Кадæг «Батрадзы райгуырды»-мæ гæсгæ.

«Гъе, уæ хуыздæр амæла, Нарт! Сæ кæстæртæ сæ хистæрты нæмынц, сæ хистæртæ та сæ устыты семæ хæссынц. Кæм бадæм, Нарты зæрæдтæ, – ай лæгты Ныхас у, æви устыты Ныхас?»

Фарст. Ацы уайдзæф цы персонаж ракодта Нарты хистæртæн, уымæн йæ ном цы хуыйны? Стæй зæгъут, цæй тыххæй ракодта ацы уайдзæф?

Дзуапп. Нарты хистæртæн бауайдзæф кодта сæ фыдбылыз Сырдон, Хæмыц йæ ус Быценоны йæ дзыппы Нарты стыр Ныхасмæ кæй бахаста, уый фæдыл.

7-æм хæслæвæрд.

Фæндырдзæгъдджыты ерыс.

Кадджыты аккаг – нæ ирон намысджын фæндыр. Бауырнæд уæ, йæ зæлтæ æгомьг айнаг къæдзæхы дæр базмæлын кæндзысты, удгоймаг миниуджытæй йæ фæхайджын кæндзысты.

Уæ хорзæхæй, байхъусæм не 'рыгон фæндырдзæгъдджытæм.

(Жюрийы уæнгтæ аргъ кæнынц командæты архайджытæн).

8-æм хæслæвæрд.

Кадæг «Æхсар æмæ Æхсæртæджы райгуырды»-мæ гæсгæ.

«Æхсар æмæ Æхсæртæг бон рæзыдысты уылынг, æхсæв та – уыдисны».

Фарст. Цы дæргътæ амонынц уылынг æмæ уыдисны?

Дзуапп. Къухы æнгуылдзтæ куы ахæлиу кæнай, уæд стыр æнгуылдзæй амонæн æнгуылдзы 'хсæн цы дæргъ ис, уый хуыйны уылынг. Уыдисны та у, стыр æнгуылдзæй гыццыл æнгуылдзы 'хсæн цы дæргъ ис, уый.

9-æм хæслæвæрд.

Кадæг «Сослан Бедухайы куыд æрхаста»-мæ гæсгæ.

«Алæгатаæ рахастой Нарты цыппæрхъусыг Уацамонгæ ронгæй йæ тæккæ дзагæй æмæ загътой: «Уацамонгæ йæ сæрыл чи сæвæра æмæ афтæмæй чи скафа æнæ акалгæйæ, хуыздæр кафæг уый уыздæнис...»

Фарст. Нарты Уацамонгæйæн йæ миниуæг цæй мидæг уыдис?

Дзуапп. Уацамонгæ ма ноджыдæр хуыдтой Амонæг, Нæрамонгæ. Нарты дисаджы зондджын къус, хъæбатырты кæхц. Уыдис æм ахæм миниуæг, æмæ-иу стыр хæстон сгуыхтдзинæдтæ чи равдыстайд, стæй йæ хæстон сгуыхтдзинæдты тыххæй æрмæстдæр æцæгтæ чи радзырдтаид, уымæ-иу йæхæдæг йæхи æгъдауæй бацыди: иннæтæй йæ къухы никамæн æфтыд Уацамонгæйæ бануазын.

10-æм хæслæвæрд.

(Амонæг хызынæй сисы «цъиу» æмæ хуымæллæг)

Фарст. Нарты кадджытæм гæсгæ цы бастдинад ис сырдонцъиу æмæ хуымæллæджы 'хсæн?

Дзуапп. Нарты кадджытæм гæсгæ сырдонцъиу æмæ хуымæллæджы руаджы Сатана сфæлдыста бægæны. Уый афтæ уыди. Сырдонцъиу хуымæллæджы мæцкборæй фæрасыг æмæ æрхаудта зæхмæ, мæлгæ нæ акодта, афтæмæй. Ацы ныв федта Уырымæг æмæ йæ Сатанайæн радзырдта. Уыйадыл Сатана зады нæмгуытæй æмæ хуымæллæгæй бægæны сфыхта.

11-æм хæслæвæрд.

Фарст. Куыд æгъдауæй-иу базыдта Сатана, йæ бинойнагтæ Уырымæг æмæ Сослан мæстджын кæй уыдысты, уый?

Дзуапп. Уырымæг кæнæ-иу Сослан мæстджын куы уыдысты, уæд-иу цы бандæттыл бадтысты, уыдон кæнæ къæс-къæс кодтой, кæнæ та-иу ныммур сты.

12-æм хæслæвæрд.

Кадаг «Батрадз Хызы фидар куыд басаства»-мæ гæсгæ.

«Æрæмбырд сты Нарт æмæ афсад кодтой Хызы фидармæ. Æртыхстысты фидары алыварс æмæ йыл хæцын байдыдтой, фæлæ йæ басæттын сæ бон нæ баца...»

Уæд Сатана æртæ мыдамæсты ракодта, Кувæн къуыппæ рауади æмæ куы:

«Хуыцæутты Хуыцау, мæхи Хуыцау! Кæд мæ истæмæн рафæлдыстай, уæд ме 'нæныйаргæ фырт уæларв зæдтæ æмæ дауджытимæ тæрхоны бады, æмæ ныртæккæ ам цы фесты, уый ракæн».

Фарст. Кæй хоны Сатана йе 'нæныйаргæ фырт?

Дзуапп. Уæларвты зæдтæ æмæ дауджытимæ тæрхоны чи бады, уыцы лæппуы ном хуыйны Батрадз.

13-æм хæслæвæрд

Командæтæн хæсгонд уыд кадаг «Батрадз Хызы фидар куыд басаства» бакæсын, æмæ дзы сæ зæрдæмæ цы эпизод фæцыд, уымæ гæсгæ иллюстраци скæнын.

(Жюрийы уæнгтæ аргъ кæнынд иллюстрацитæн)

14-æм хæслæвæрд.

Кадаг «Сослан мæрдты бæсты»-мæ гæсгæ.

Сослан мæрдты бæсты уæвгæйæ цы диссæгтæ федта, уыдонæй иу цы амонь, уый хъуамæ бамбарын кæнат:

«Иу ран сакъадахмæ донь сæрты ис хид арæзт, растæндæр карды комы хуызæн. Сакъадахы та айчы хъуызджы мидæг бады зæронд лæг...»

Фарст. Куыд уæм кæсы, цы амонь ацы ныв, цæуыл дзурæг у?

Дзуапп. Айчы хъуызджы мидæг цы зæронд лæг бады, уый йæ цæргæ-цæрæнбонты уæлауыл иунæгæй царди, – нæ йын æмбал уыди, нæ – хæлар; бæрæгбонæй, къаты бонæй нæ зыдта, уазæг циу, уый;

Ныр мæрдты бæсты дæр иунæгæй йæ бонтæ 'рвиты...

15-æм хæслæвæрд.

Фарст. Уæ зæрдыл ма æрлæууын кæнут, Нарты фидиуæг-иу куыд сидтис иумæйаг куывдмæ, науæд иумæйаг æмбырдмæ, уый.

Дзуапп. О, Нарт! Йæ бон цæуын кæмæн у, уый цæугæ ракæнæд, йæ бон цæуын кæмæн нæу, уый та хæсгæ ракæнут!

16-æм хæслæвæрд.

Кадаг «Сослан Бедухайы куыд æрхаста»-мæ гæсгæ.

– Кæд ды хуыздæр ракафай мæнæй, Сослан, – загъта Хызы фырт, – уæд æз ратдзынæн дæуæн мæ рæсугъд чызг Бедухайы. Ды та цы 'вæрыс?

– Кæд мæ ды амбулай, Хызы фырт, уæд æз та ратдзынæн дæуæн мæ номдзыд Церечы згъæр æмæ Бидасы тахъа, стæй мæ цирхъ, – загъта Сослан.

Фарст. Цæмæн сты номдзыд Церечы згъæр æмæ Бидасы тахъа? Цæмæн хъæугæ уыдысты?

Дзуапп. Бидасы тахъа Нарты кадджытæм гæсгæ у номдзыд Бидасы згъæр худ. Хæсты коймæ-иу йæхæдæг абадти хæстоны сæрыл, æмæ-иу уыцы лæджы кард нал карста, фат дзы нал хызти.

Церечы згъæр – номдзыд Церечы згъæр хæдон (панцирь). Хæсты коймæ-иу йæхæдæг хæстоны уæлаæ фестад, æмæ-иу

æй уæд кард нал карста, фат дзы нал хыз-ти...

17-æм хæслæвæрд.

Сæууаимæ баст кадджытæм гæсгæ.

Амонæг: Борæтæ авд азы фæллоу фембырд кодтой сæ зæронд мæрдтæн кады хист скæнынæн. Хисты бонмæ ма æртæ азы куы уыди, уæд фидиуæг ныхъхъæр кæнын кодтой: «Борæтæ æртæ азы фæстæ хист кæнынц сæ зæронд мæрдтæн, æмæ алчи йæ дугъон бæхмæ куыд базила; дугъ та уыздæн Ахъ-денджыз æмæ Хъара денджызы астæу сакъадахæй Нарты хъазæн фæзмæ!»

Фарст. Зæгъут-ма, уæдæ, Нарты хъал фæсивæд, ныртæккæ иронау куыд хонынц Ахъ-денджыз, куыд хонынц Хъара денджыз?

Дзуапп. Ныртæккæ Ахъ-денджыз хонынц Хъаспийы денджыз, Хъара денджыз та – Сау денджыз.

18-æм хæслæвæрд.

Кадæг «Нарты æмбырд (кæнæ Нарт чи хуыздæрыл куыд дзырдтой)»-мæ гæсгæ.

– Ёртыккаг тын Нарты хистæртæ саккаг кодтой, сылгоймаджы тыххæй æгъдауджындæр чи разына нæ фæсивæдæй, фылдæр чи ныббара йæ сылгоймагæн, уымæн, – загъта та Уырымæг.

– Никамæ йæ ауадздынаен ацы хæзна дæр, – загъта та ноджы Хæмыц.

– Адæмæн æмбисонд куы фæци дæ хъох-дæндаг; быруйы хуынчъытыл куы бырыдтæ ды искай устытæм; дæхи ус – Быценты чызджы дæ дзыппы куы хастай, уæд уый зæгъын та куыд бахъæцыд дæ цæсгом, – загътой та Нарт.

Фарст. Хæмыцæн бафидис чындæуыд: «Адæмæн æмбисонд куы фæцис дæ хъох-дæндаг». Уыцы дæндагæн цæй мидæг уыди йæ æмбисонд?

Дзуапп. Архъызы дæндаг, кæнæ хъох-дæндаг, Хæмыцы дæндаг; Ахæм дæндаг кай комы уыдаид, уымæн йæ фæндоныл «нæ», никацы сылгоймаг загътаид.

19-æм хæслæвæрд.

Дзаболаты Хазбийы æмдзæвгæ «Уырымæг»-мæ гæсгæ.

– Рæвдздæр, рæвдздæр кæн, Сатана!
Æз цæуын фæстаг ыстæры.
Ехх, мæ зæронды заман ма
Бахъуыдтæн нæртон кæстæры!

– Нарт, разагъды Уырымæг!
Нарт дæу куы 'взарынц тæрхонæн,
Уæд ныр цавæрдæр хъуымыздзых
Дæу æмхæтæгæн куыд хоны?!

– Ма тæрс фæгадæй мæ сæрæн,
Рæвдздæр, мауал кæс æрхуымæй, –
Аргъ куы нæ кæнай кæстæрæн,
Уæд æгъдау домæн нæй уымæй!

Фарст. Сатана хъуымыздзых лæппу кай хоны, уый Уырымæджы цæмæн бацагуырда æмхæтæгæн?

Дзуапп. Уыцы лæппу уыдис Уырымæджы æнæном лæппу, Донбеттырты хæдзары æнæбары кай амардта, уый. Лæппу мæрдты бæсты Барастырай ракуырда йæхи, цæмæй Нарты Уырымæджы фæхона йемæ хæтæнты, æмæ хæтæнтæй цы фос æрбатæрой, уыдонæй йын иуæй Уырымæг афæдзы хист скæна.

20-æм хæслæвæрд.

Сырдоны циклмæ гæсгæ.

Амонæг: Хъазæн æмæ худæн бонтæй хайджын ут, нæ зынаргъ фæсивæд! Куыд зонут, афтæмæй Нарты кадджыты эпикон персонаж Сырдон уыд арвы хин æмæ зæххы кæлæн. Уымæ гæсгæ раст уыздæн, абон ын йæ ном куы ссарæм, уæд.

Сырдон Нарты цал хатты фервæзын кодта фыдбылызæй, цал хатты сын зонд бацамыдта, уал хорзæхы не 'ппæты дæр уæд.

Сырдоны цыргъ ныхас æмæ юмор æмбисæндты баззад. Уымæ гæсгæ æртæ командæйæн дæр бар ис Сырдоны бафæзмæн хъазæн æмæ худæн ныхасæй. Табуафси, командæты архайджытæ, равдисут уæ дæсныад. Сырдоны ерысмæ уæ хонæм!

(Командæты архайджытæй фæйна иуы Сырдоны дарæсы æвдисынц алыхуызон нывтæ: чи йын касы йæ монолог, чи йын æвдисы йæ дæсныад фæндырæй цæгъдынæй æмæ а.д.).

21-æм хæславард.

Кафджыты ерыс.

Амонæг: Зындгонд французæг балет-мейстер Серж Лифарь фыста:

«Цы федтон æз! Гениалон кафт! Хуыцаутгы кафт. Æрмæст уыцы иу кафты руаджы æз базонгæ дæн «Симд» сфæлдисæг æдæммимæ. Уыдонмæ ис се 'пæтæй хъæздыгдæр хореографион культура æнæхъæн дунейы...»

Ехх, æвæдза, æцæгæйдæр, нæ лæппутæ æмæ нæ чызджытæ куы ракафынц, уæд сæм

хæххон цæргæстæ æмæ денджызы хъазтæ кæд нæ бахæлæг кæнынц!

Ма бавгъау кæнут, уæдæ, Нарты фæсивæд, уæ аив кафтæй нын нæ зæрдæтæ срухс кæнут.

Хонæм уæ кафыны ерысмæ!

(Командæтæ æвдисынц сæ дæсныад «Симд» кафынæй).

*Фæрстытæ бацæттæ кодта
Джызæлы скъолайы сæргълаууæг
Хæдзарæгаты Аслан.*

**Гæззаты Иринæ,
Дзæуджыхъæуы 7-æм скъолайы
ахуыргæнæг**

**«НЫВГÆНÆДЖЫ ЦÆСТÆНГАС ДУНЕМÆ»
(ФÆСУРОКТЫ КУЫСТЫ ХУЫЗ)**

Куысты нысан: фæбæлвырддæр кæнын ахуырдауты зонындзинæдтæ нывкæнынады тыххæй.

Куысты хæстæ:

- гуырын кæнын цымыдисдинад нывкæнынадмæ;
- рæзын кæнын ахуырдауты сфæлдыстадон æмæ ахуырадон архæйдтытæ;
- хъомыл кæнын эстетикон æнкъарæнтæ, уарзондинад аивадмæ.

Æххуысгæнæн æрмæг: слайдтæ, мимио-студийы пулттæ, райуаргæ æрмæг.

Куысты цыд:

I. Мотивацион уавæр.

1. Салам раттыны фæстæ скъоладзауты сразæнгард кæнын куыстмæ, сбадын сæ кæнын къордтæй.

Ахуыргæнæг: Уæ разы стъолтыл гæххæттæй конд æртæкъуымонтæ. Баиу-ма сæ кæнут æмæ фенæм, кæмæн дзы цы рауайдзæн, уый (сбæрæг кæнын ахуырдауты куыст; æргом раздахын, гæххæттæй алыхуызон фигурæтæ кæй сарæзтой, уымæ. Хатдзæг – алкæмæ дæр ис йæхи цæстæнгас).

– Ныр та фæйнагмæ бакæсут. Мæнмæ дæр фæйнагыл ис ахæм æртæкъуымонтæ. Æз та сæ афтæ баиу кодтон.

– Æркæсут-ма, урс сыфыл – сау цыппаркъуымон. Ницы хъуыдытæ уæм фæзынд? (*Каземир Малевичы цыппаркъуымон хуызæн у*)

Ахуыргæнæг: Æз ныртæккæ сарæзтон дунейы зындгонд нывгæнæг Каземир Малевичы ныв «Сау цыппаркъуымон» («Черный квадрат»).

Куыд уæм кæсы, абон нæ фæсурокты куысты темæ цавæр у? («Нывгæнæджы цæстæнгас дунемæ»)

II. Ног зонындзинæдтæ райсыны этап.

1. *Ахуыргæнæг:* Бакæсæм-ма Гæздæнты Гайтойы ныхæстæ:

«Ацы дуне ничи уыны, ды йæ куыд уыныс, афтæ, ... никæй цæстытæ сты дæу цæстыты хуызæн, ... ничи 'нкъары, ды куыд æнкъарыс, афтæ, ... никæй æнкъарæнтæ сты де 'нкъарæнты хуызæн». Гæздæнты Гайто

Ахуыргæнæг: Разы стут фыссæгимæ? Æцæгæйдæр, алы адæймагмæ ис йæхи цæстæнгас дунемæ.

2. *Ахуыргæнæг:* Нæ темæ нывкæнынадимæ баст у. Цавæр ирон нывгæнджыты зонут? Ранымайут сæ нæмттæ (Тугъанты Махарбег, Хетæгкаты Къоста, Дзанайты Азанбег, Дзантиаты Юрий, Бедойты Шалва, ...).

– Хетæгкаты Къоста уыд поэт, публицист, нывгæнæг. Уый йæ сабийы бонтæй фæстæмæ уарзта ныв кæнын.

– Чи раргом кодта Къостамæ нывгæнæджы курдиат? (В. Смирнов)

3. *Ахуыргæнæг:* Ныртæккæ нæм уыздæн викторинæ. Сбæрæг кæндзыстæм, куыд зонут Къостайы сфæлдыстад, уый. Мæ къухы та цы ис? (палитрæ).

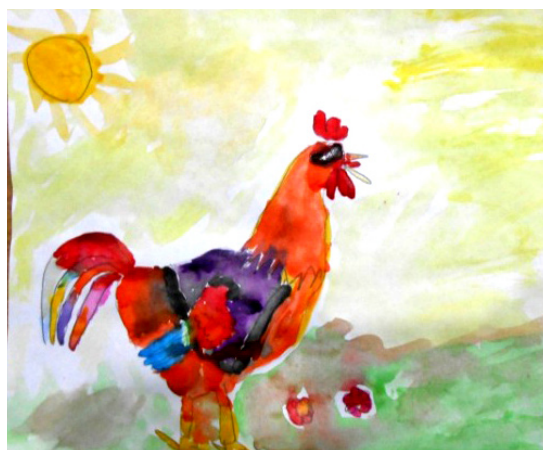
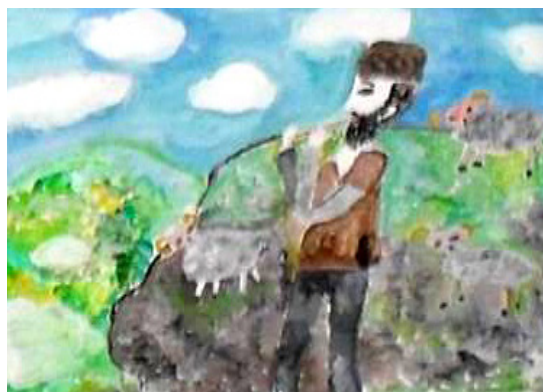

– Уæ зæрдæмæ цæуы? Цы дзы нæ фæг кæны? (ахорæнтæ).

Алы раст дзуаппæн-иу уын æз ратдзынæн тымбылæг ахорæнимæ. Фылдæр кæмæ сæмбырд уой, уыцы къорд фæуæлахиз уыздæн.

Нæ викторинайы фæрстытæ сты цалдæр хуызы.

1. «Иллюстрацимæ гæсгæ базонут Хетæгкаты Къостайы уацмыс».

2. Видеофарст.

– Къоста нывкæнынады дæсныадыл кæм ахуыр кодта? (фарст дæтты ирон нывгæнæг Айларты Владимир).

– Чи уыд ирон нывкæнынады бындура-вæрæг? (Тугъанты Махарбег)

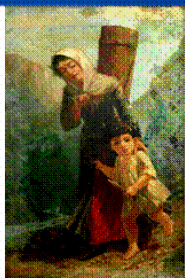
– Кæй зонут уырыссаг нывгæнджытæй? (цас фылдæр – уый бæрц хуыздæр)

– Бакæсæм Каземир Малевичы ныхæстæ. Зæгъут, куыд баст сты нæ хæслæвæрд-тимæ.

– Уæ разы пазлтæ зындгонд уырыссаг нывгæнджыты куыстытимæ. Сæмбырд кæ-

Къостайы нывтæ

Кæй сурæт сныв кодта Къоста йæ ныв «Донмæ»-йы?

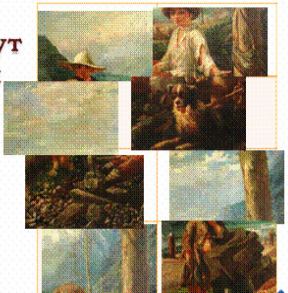
нут нывтæ æмæ сæ пантомимæйы руджы равдисут, саразут «цардæгас ныв».

1-аг къорд кусы В.М. Васнецовы ныв «Три богатыря»-йыл.

2-аг къорд кусы Ф.П. Решетниковы ныв «Опять двойка»-йыл.

Ахуыргæнæг: Куыд уын баххуыс ис ацы куысты хуыз К. Малевичы хъуыды рагом кæнынæн?

Æрæмбырд кæнут ныв. Къостайы нывтæй кæцы у?

III. Хатдзæгтæ.

1. *Ахуыргæнæг:* Æрлæууын-ма кæнæм нæ зæрдыл нывкæнынады жанртæ (пейзаж, натюрморт, цардыуаджы нывтæ, денджызы нывтæ, портрет æ.а.д.)

– Цæмæй хицæн кæны портрет иннæ жанртæй?

– Фæйнæгыл – скъолайы ныв, фæлæ йæ рудзгуытæ сты афтид. Сныв кæнут уæхи портреттæ, æмæ сæ скъолайы рудзгуытыл баныхасæм.

Ахуыргæнæг: (хæславард баххæст кæныны фæстæ) Ныр скъола афтид нал у. Уд дзы бауагътам.

2. *Ахуыргæнæг:* Уæ разы карточкæтыл зындгонд адæймæгты хъуыдытæ нывкæнынады тыххæй. Равзарут, кæй хъуыды уын у хæстæгдæр. Зæгъут уæхи хъуыдытæ дæр.

3. *Рефлекси.* Мимиостудийы пултты руджы сбæрæг кæнын, цы хъуыдытæ æмæ сæм æнкъарæнтæ сæвзæрын кодта фæсурукты куыст, уый.

Разы дæн. Разы нæ дæн.

1-аг: Абон æз ног зоньндзинæдтæ райстон.

2-аг: Цæуыл дзырдтам, уый хорз нæ бамбæрстон.

3-аг: Нæ куыст уыдис цымыдисаг.

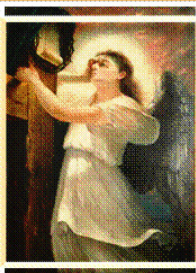
4-æм: Нæ куыст мæ зæрдæмæ фæцыдис.

5-æм: Нæ куысты рæстæг мæхи хорз æнкъардтон.

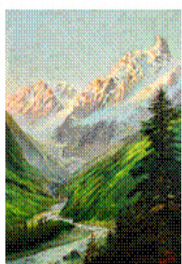
Ахуыргæнæг: Культурæмæ канд нывкæнынад нæ хауы, фæлæ ма литературæ, музыка, кафт дæр. Зонын, чидæртæ уæ музыкалон скъолайы кæй ахуыр кæнынц, кафджытæм кæй цæуынц, уый.

Мæн уырны, сымахæй дæр зындгонд нывгæнджытæ, музыканттæ кæй рауайдзæн, уый.

Къостайы зонгæтæй кæй хуызæн рауад ацы нывы фæлгонц?

Ссарут уæлдай ныв

«Ныв æрмæст ахорæнтæй æвзарга нæу, хъæуы ма йæ уынын æмæ хъусын»

Казимир Малевич

ДИДАКТИКОН АРМÆГ УРОКМÆ

*Гуыттыаты Заремæ,
Хъæдгæроны сколайы
ахуыргæнæг*

УÆЛÆМХАСÆН АРМÆГ ИРОН АБЗАДЖЫ УРОКТÆМ

Ныхасы темæ: «Райгуыраен бæстæ»

1. Текст аив бакæсут.

Цæмæн æй уарзын æз мæ Фыдыбæстæ?

Цæмæн æй уарзын æз мæ Фыдыбæстæ?
Цæмæн?

Рæсугъд у Ирыстон. Бæрзондæй фæлгæсынц рухс цæстæй æнусы цытитæ. Ныгуылынц хæхты цъуппытæ кæмдæр арвы цъæхы. Фидарæй лæууынц фæрсæй-фæрстæм рагон къæдзæхтæ. Сæ астау арф ацыдысты кæмттæ. Æрттивынц ранæй-ран къултæ зæлдаг кæрдæгæй, зилы сыл фæлмæн фæзылдæй æврагъы уддзæф. Дала комы нарæгæй хъуысы уæлæмæ доны хæлæба, цыма хъал кæны йæ хъæрай хæххон хъæутæ, къулты дæлбазыр сидзæртау чи бабукъ.

Рæсугъд у Ирыстон... Зæрдæ йæм фехсайы, зæрдæ йæм фæласы йæхи.

Гæдиаты Ц.

1) Цавæр дзуап дæтты фыссæг тексты сæргондæн?

Цавæр дзуап ма йын ис раттæн? Цæмæн ма уарзы лæг йæ Фыдыбæстæ?

2) Сбæрæг кæнут дыккаг абзацы хъуыдыйæдты бастдзинады хуыз. Бастдзинады мадзæлттæ бацамонут. Зæгъут, цавæр у дзырдты рæнхъæвæрды нысаниуæг тексты?

2. Æмдзæвгæ аив бакæсут. Сбæрæг ын кæнут йæ сæйраг хъуыды.

Лæгæн зынаргъ куыннæ ваййынц
Йæ бинонтæ, йæ мад!

Лæгæн зынаргъ куыннæ ваййы
Йæ рæзгæ бонты цард!

Фæлæ уæддæр, ныййарæг зæхх,
Дæуæн æмбал кæм и!

Дæуæй зæрдæйæн **адджындæр**,
Зæгъ-ма мын, чи у, чи?

Нæ урс хæхтæ, нæ тар хъæдтæ,
Нæ хъал дæтты хъæлæс,

Нæ зад хуымтæ, нæ быдыртæ,
Нæ **дидинæгджын** фæз,

Кæм хъазыдтæн æз сабийæ,
Кæм рæзыдтæн æдас, –

Мыггагмæ дæр сымахимæ
Мæ зæрдæ баст у, баст.

Нæ фыдæлтæ сæ хъарм тугæй
Дæу **балхæдтой**, мæ зæхх.

Нæ бærкаджын фæллоуæ дæ

Ысбуц кодтам дзэбэах.
 Ды дэ ма цин, ма цардамонд,
 Фыдыбэастэ, дэуэй
 Мәнән зынаргьдэр, адджындэр
 Нэ уыдис әмә нэй.
 Әрмәст дэ кой, дэ буц ном дэр
 Ыстыр ныфс у ләгән.
 У раст дэ сыгьдәг уәлдәф дэр
 Әвдадзы хос мәнән.
 Әмә дэ нукуы ратдзынән
 Ызнагән, зон уый ды,
 Фәлтау мәләт ыссардзынән
 Дә сәрвәлтау хәсты!

Кочысаты М.

1) Цавәр әнкьарәнтә уәм сәвзәрын кодта әмдзәвгә?

2) Уацмысы рәнхытәй кәцытә дзурынц, поэт йә райгуырән бәстә әнәкәрон уарзтәй кәй уарзы, ууыл?

3) Цавәр у әмдзәвгәйы текст йә хуызмә гәсгә (таурәгьон, әрфыст, хуыды-тәрхон)? Ссарут тексты әрфысты элементтә, рафыссут сә.

4) Цал вазыгджын синтаксисон иуәгыл (микротемәйыл) адих кәнән ис әмдзәвгә?

5) Сбәрәг кәнүт хуыдыйәдты бастдинады хуыз тексты мидәг.

6) Тексты ссарут аивгәнән мадзәлттә: риторикон-фарстон хуыдыйәдтә, фәлхатонтә, сидәнтә, әмхуызон уәнгтә, эпитеттә, абарстытә, олицетворенитә әмә а.д. Зәгьут, куыд әххуыс сты уацмысы сәйраг хуыды рагом кәнынән.

7) Рафыссут ставдәрәй фыст дзырдтә, дзырды хәйттәм гәсгә сә равзарут.

8) Цавәр орфограммәтә әмбәлы фылдәр тексты? Орфограммәтәм гәсгә тектәй рафыссут дзырдты кьордтә.

9) Бацамонут әрхәцән нысәнтты әвәрд. Куыд әххуыс сты авторы әнкьарәнтә рагом кәнынән?

3. Бакасут алы адәмты әмбисәндтә райгуырән бәстәйы тыххәй, рагом сын кәнүт сә хуыды. Зәгьут, цы сәм ис иу-мәйгәй.

– Райгуырән бәстә у әппәт ныйарджыты мад (уырыссаг).

– Райгуырән бәстә кәцыфәнды әндәр бәстәйә дәр зыныргьдәр у (башкираг).

– Райгуырән бәстә-мадән ницәуыл ис баивән (уырыссаг).

– Райгуырән бәстәйән йә зымаг дәр ләгән әхсызгон вәйы (литвайаг).

– Райгуырән бәстәм уарзондзинад у адәймаджы иууыл стыр дәр хорздзинад (гуыр дзиаг).

– Әнә цәстәй фәцәрән ис, әнә Райгуырән бәстә нәй цәрән (азербайджайнаг).

– Райгуырән кьуым – ныйарәг мад, әцәгәлон зәхх та – дыккаг мад (молдавайнаг).

– Йә Райгуырән бәстәйы чи нә цәры, уый царды ад нә зоны (ирон).

4. Диалог цәсгәмттәм гәсгә бакасут.

– Хуыцауыстән, Тембол, нал дә базыдтаин – ирон хуызәй дәм ницуал ис!

– Әз дәр дә нал базыдтаин, хуыцауыстән, Сакуыдз – кьаролы хуызән сдә! Кәм әрбынат кодтай?

– Африкәйы, Трансвалы... Зәххытә дзы балхәдтон, хәдзар дзы самадтон.

– Уәдә ды дәр мәнау фыдыбәстә ферох кодтай... Әз та Америкәйы әрбынат кодтон...

– Фыдыбәстә нә зәгьыс? Дә гуыбын хуыздәр кәм дзаг кәнәй, уый дын фыдыбәстә... (*Кочыты А.*)

– Цавәр хуыдытә уәм сәвзәрд текстмә гәсгә?

5. Бакасут Кьадзаты Станиславы әмдзәвгә. Сбәрәг ын кәнүт йә сәйраг хуыды.

Нал ис ма фыд, фәлә ис Фыдыбәстә!

Нал ис ма мад, фәлә ис мадәлон әвзаг!

Әмә искуы мах куынауал уәм,

Уәддәр-иу уәнт нә кәстәртән,

Нә кәстәртән мыггагмә

Фыдызәхх әмә мадәлон әвзаг.

– Ахуыды кәнүт, цәмән бәттынц мадәлон әвзаг мадимә, райгуырән бәстә та – фыды номимә? Уә хуыды ныффыссут

дьюуә вазыгджын синтаксисон иуәгәй арәзт абзацы хуызы. Хъуыдыйәдтә кәрәдзиуыл бәттут цәгон бастдзинадәй.

6. Ләвәрд райдайәнмә гәсгә ныффыс-сут текст-тәрхон.

Рәсугъд у цард, фәлә цардәй рәсугъд-дәр әмә тыхджындәр та у Райгуырән бәстә.

Эпиграфән спайда кәнут Плиты Грисы әмдзәвгәйә ист рәнхытәй:

«Зәххыл рәсугъд цәрынаән фидар
Дьюуә стыр ныфсы ис ләгән:
Фыдыбәстә әмә сәрибар, -
Циу цард әнә сымах? – Ингән».

П.Г.

7. Әмдзәвгә аив кәсын сахуыр кәнут.

Рай мын, Ир!

Рай мын, Ир, ды йе скаст дә поэтән!
Бантысәнт дә рухс фәндтә фәрнәй!
Кәд дәу тыххәй бирә зынтә федтон,
Әз уәддәр сәрыстыр дән дәуәй.

Цасфәнды цәуон дәу тыххәй 'фхәрды –
Уый мәнән әппәлдәй уәлдай нәу;
Ды ләгән мыггагмә дә йә зәрды,
Уырдыгәй йын ничи скъахдзән дәу.

Уарзын әз әппәт дзылләты бирә,
Нуарджын къухтәй чи кәны фәллоу,
Афтәмәй мәхи ныйярәг Ирән
Иу ран дәр нә рох кәнын йә кой.

Плиты Г.

Ныхасы темә: «Әмбалдзинад»

1. *Әмбал*

Дзырд әмбал арәзт у дьюуә хайә: *әмбал*. Амоны «иумә».

Дзырды дыккаг хай «*бал*» ныр дәр ма не 'взаджы ис. Амоны кьорд. Зәгъәм, бал-бирәгътә.

Нә рагон фыдәлтә хәстон адәм уыды-сты әмә уыдонмә «бал» амыдта «хәстон кьорд». Сә разамонәг та хуынди «балон». Иннәтә уыдысты «әмбәлтә».

Дзырд «бал»-әй равзәрд ног дзырд «балц». Нә фыдәлтәм – алантәм – уыди ләджы ном *Әмбал*.

Ирыстоны ныртәккә дәр ис мыггаг *Әмбалтә*.

Агънаты Әхсармә гәсгә

2. *Әмгар*

Әдзухдәр стыр кад уыдис хорз әмгар, әрдхорд әмә әмбалаән. Стыр кад сын ис абон дәр адәймаджы царды. Сымахәй алчи дәр тырны, бирә хорз әмгәрттә йын куы уайд, йәхи дәр ын хорз әмгар куы хониккой, уымә.

Дзырд «әмгар» арәзт у дьюуә хайә: *әм* әмә *кар*-әй. *Әм* не 'взаджы рагон разәфтуан у.

Дзырд «*кар*» цы амоны, уый уәхәдәг дәр хуамә зонат, уымән әмә дзы арәх пайда кәнәм. Зәгъәм: «Цы кары дә, уыцы митә кән. Дә карәнәй әз хосдзау цыдтән әмә а.д.»

Агънаты Әхсармә гәсгә

3. *Әрдхорд*

Мивдисәг ард хәрын баст у бәлвырд архайдимә: дьюуә адәймаджы-иу кәрәдзийә әфсымәртә куы загътой, уәд-иу бахордтой сыджыт кәнә әндәр исты. Уыцы әгъдау ис Нарты кадджыты дәр: Батрадз сыджытәй ард хәры әмә йә дзыхы сыджыты кьәртт баппары. Ард хәрыны әгъдау уыди скифтәм дәр.

Мивдисәг ард хәрын-әй равзәрдысты әрдхорд әмә әрдхәрән. Зәгъәм, *әрдхордән мын бәззыс*, *әрдхәрәны ләвар* әмә а.д.

Агънаты Әхсармә гәсгә

Әмбисәндтә әмбалдзинады тыххәй:

1. Хур уәлдәф хьарм кәны, хәлардзинад та – зәрдә.

2. Бәхы хәрды базонынц, әрдхорды та – зындзинады.

3. Әцәг хәлар уый у, дә хьәндзинадтә дын дәхицән чи дзуры, дә хорздзинадтә та – адәмән.

Әмбисәндтә хәлардзинады тыххәй:

– Иунагәй хох дәр нә цәры – кьуырма,

мадзура у æмæ фæстагмæ нызгъæлæн вæй-йы (ирон).

– Хъæмпыхал фуйæ аскъуыны, фæлæ хъæмпыхæлтгæй быд ставд бæндæн къамбецы цæд дæр нæ аскъуындзæн (ирон).

– Æхсæны мæсыгæн йæ бындар фидар у (ирон).

– Æрдхорд æмбæлттæ æфсад сты (ирон).

– Адæмты хæлардзинад зынаргъ кæмæн у, уый знаджы цæвы (уырыссаг).

– Уарзт æмæ хæлардзинад амонд хæсынц (белоруссаг).

– Хæзнатæй æмбырд кæнын хæлардзинад хъахъхъæнын хуыздæр у (тувинаг).

– Æвзæр лæгимæ куы схæлар уай, – фæхудинаг уыдзынæ, хорз лæгимæ куы схæлар уай, уæд дæ хъуыддаг ацæудзæн (тæтæйраг).

– Кæсагæн æнæ донæй нæй цæрæн, адæймагæн-та æнæ хæларæй (эвенкаг).

Нарты кадджытæй:

1. Рацыдтæн уырдыгæй. Кæсын, æмæ иу обауыл фыцы пæлхъпæлхъæй фæрсæй-фæрстæм æртæ цæджинаджы, сæ быны саджы сыкъатæй цырын арт. Дыууæ кæройнаг аджы кæрæдзимæ æппарынц дзидзатæ армгай æмæ агъдгай, астæуккагмæ дзы басы цъыртт дæр нæ хауы – сурæй сыр-сыр кæны. – Уый та цæмæн афтæ у? – бафарста Сослан.

– Диссаг дæм ма кæсæд уый дæр. Уый та уый амоны, æмæ ахæм рæстæг æркæндзæн, æмæ æцæгæлон адæмтæ кæрæдзимæ æфсымæрæй æнгомдæр суыдзысты, алы мыггæгтæ æфсымæртау хæларæй цæрдзысты, æрвадæлтæй лымæндæр бауыдзысты.

Нарты кадджытæй

2. Уырдыгæй рацыдтæн. Иу ран сакъадахмæ доны сæрты ис хид арæзт, растæндæр карды комы хуызæн, сакъадахы та айчы хъуызджы мидæг бады зæронд лæг.

– Уый та йæ цæргæ-цæрæнбонты уæлæуыл иунæгæй царди – нæ йын æмбал уыди, нæ – хæлар; бæрæгбонæй, къаты бонæй нæ зыдта, уазæг циу, уый. Ныр ам, мæрдты бæсты дæр, иунæгæй йæ бонтæ ‘рвиты, – загъта йын Бедуха.

Ныхасы темæ: «Æрдз»

1. *Текстæ бакæсут. Зæгъут, кæрæдзийæ цæмæй хицæн кæныны. Иумæйагæй та сæм цы ис?*

Дыккаг тексты хъуыдыйæдтæ æрхæцæн нысæнттæй фæхицæн кæнут.

1) Фæззæг æнæнцой вæййынц алы цæрæгойтæ. Æхсæрджытæ æмæ мыстытæ сæхицæн зымæгмæ фембырд кæнынц хæринаг. Æрсытæ, рувæстæ æмæ иннæтæ фæхæссынц сæ хуыккæмттæм фæлмæн хос, фæсал. Иу дзырдæй, сырдатæ сæхи фæцæттæ кæнынц зымæгмæ. *Мамсыраты Д.*

– *Лæмбынæг æркæсут тексты арæзтмæ. Цавæр у фыццаг æмæ фæстаг хъуыдыйæдты нысаниуæг тексты?*

2) Ралæууыд фæззæг хæды бæлæсты сыфтæртæ алыхуызон сæрттывтой æмæ дзы цы хуызæттæ нæ уыдис цæстытæ сæм кæм лæууыдысты æрмæст ма цъæх-цъæхид дардта хæды астæуæй нæзыты къох.

2. *Текст бакæсут. Фыццаг абзацы хъуыдыйæдтæй кæцытæн ис сæ бынæттæ айвæн? Цавæр бастдзинадæй иугонд (баст) сты?*

Тæхынц хърихъуппытæ

Тæхынц та хърихъуппытæ, тæхынц. Фæззæг. Лæмæгъ хур æрдæгцъындæй фæлгæсы зæхмæ. Кæцæйдæр райхъуысти хърихъуппытæ уасын. Æз сæ агурын арвыл. Ссардтон сæ. Мæргъты дыууæ *халы* баиу сты, цыргъ цуркау, æмæ уæззаугай *тæхынц*. Сæ фæстæ ма ноджыдæр иу бал...

Бæрæг у, тынг кæй бафæлладысты. Фæлæ уæддæр сæ базыртæй гæрдынц уæлдæф. Тæхынц размæ. Хуссармæ. *Æнкъардæй*, æрхæндæгæй уасынц.

Хърихъуппытæ, хърихъуппытæ! Узалæй фæлидзут хъарм бæстæмæ. Фæлæ уæддæр цы зæрдæйæ тæхут алы аз уæ райгуырдæн бæстæй, цы зæрдæйæ?

Хъардазуты Ю.

*Цурк – клин

*Гæрдын – лæгæрдын, размæ тындзын.

– *Тексты ссарут цагон бастдзинадәй баст хуыдыйәдтә. Цавәр дзырдты фәр-цы баст сты кәрәдзиуыл?*

– *Банысангонд дзырдтәм тексты синонимтә ссарут.*

1. *Лавәрд райдайән әмә кәронмә гәсгә текст баххәст кәнут. Хуыдыйәдтә бәттут параллелон баст-дзинадәй.*

2. *Чи куыд цәттә кәны йәхи зымәг-мә?*

Иу фәззыгон бон хәды стыр тулдзы бын әрәмбырд сты цәрәгойтә: арс, бирәгъ, әхсәрәг, уызын, рувас әмә тәрхъус. Бадынц әмә ныхас кәнынц, чи куыд цәттә кәны йәхи зымәгмә.

Бирәгъ әмә рувас ницы загътой. Уыдон сәхи нә бацәттә кодтой зымәгмә. Давынаән амал кәнгәйә, стонгәй фәндәг-тыл разил-базил кәндзысты.

Дзырдтә спайда кәнынән: хуыкком, әнәхъән зымәг; радзырдта, әхсәртә, маера; хуынкъ, зокъотә, дыргътә; йә хъус аныхта, хуын ивын, миты хуызән урс, ничи фендзән.

4. *Текст бакәсгәйә, цәстымыл ауа-йың цавәрдәр фәлгонцтә, адәймагмә сәвзәрың алыхуызон әнкъарәнтә.*

Бакәсут тексттә. Баххәст кәнут таблица, цы әнкъарәнтә уәм сәвзәрд, уә хуыстыл әмә уә цәстымыл цы ауад, уыдон әргомгәнәг дзырдтәй.

	Фәззәг
Хуызтә	
Зәлтә	
Тәфтә	
Әнкъарәнтә, зәрдәйы уаг	

ФӘЗЗӘГ

1) Хәд йә бур сыфтәр ызгәлы, Хәды буләмәргъ ныхъхъус. (Кочысаты М.)

2) *Երкарстам, әрластам Нә хоргә, нә хос...*

Къоста

3) *Фәззәг раләууыд йә рады, Бон әнкъардхуызәй кәсы, Дымгә сау мигътә цәгәтәй Хуссармә хәссы*

Нигер

4) *Фәззәджи кәсәрыл.*

Нал у сәрд йә сәрән – Бурниз ыл фәзынд. Фәззәджи кәсәрыл Зәрдәйән фәзын.

Бурдзәлыг бәләстә Хус сыр-сыр кәнынц. Узаләй фәххәстә Худгә хуры зынг.

Цъырцъыраг йә зардәй Нал нывәнды тын, Хорз әфсинау дыргъдон Равәрдта йә фынг

Къадзаты С.

5) *Фәззәг, хулон-мулон хилджын фәззәг әрбаләууыд Мәсгуыты бәстәйы дуармә хәлары уазәгәй. Бур-бурид бурәй әрттивынц кәрдинаг хуымтә, фәмәк-хуылджын сты уыгәрдәнтә. Хәд фәххулонтә ис алыхуызон ахорәнтәй. Бәрзонд хәхтә нал дасынц сә хил әмә әруагътой сә урс зачәтә сә уәрәх риутәм – бәрзонд фәтәнтәм. Зачә-мит әрвылбон даргәй-даргәдәр кәны, стәй иу бон бам-бәрздзән әппәт Мәсгуыты бәстәйы буар.*

Беджызаты Ч.

6) *Уыдис әрәгвәззәг. Адәм сә фәззыгон куыст фәсты әфснайд. Аивгъуыдта хуызивән бон. Кәрдәг бур-бурид афәлдәхт әмә әрбаруад, сыфтәр азгәәлди, әмә хәд бәгнәгәй баззади. Цәх мигъ йәхи нал иста уәләмә кәмтәй. Әрәввахс сты зымәджи әнкъард бонтә.*

Таурәгәй

7) Фæззæг йемæ райста иууыл рæсугъдæр æмæ хуызджындæр ахорæнтæ æмæ ацыдис хæдмæ. Ныв кæнын райдыдта. Бæрзыты æмæ тæгæрбæлæсты сахуырста бур ахорæнæй. Сырхфарс фæткъуы-йау ссырх кодта гæдыбæласы сыфтæртæ. Гæдыбæлæсты кьохыл цыма арт бандзæртæуыд, уыйау сырх хулон систы.

Бæлæстæ æмæ кьутæрты иууылдæр сахуырста фæззæг. Кæуыл бур фæлыст скодта, кæуыл та – сырх. Æрмæст нæ бавнæлдта наз æмæ нæзымæ. Уыдон сæ цъæх фæлысты базадысты.

Уый фæстæ фæззæг арастис быдырма æмæ уыгæрæнтæм. Бафснайдта быдыры сыгъзæрин æфсирты. Уыгæрдæнты та зæрдæйæн æхцон тæфгæнаг кæрдæгæй мæкъуылтæ саматта.

Сафтид сты быдыртæ æмæ уыгæрдæнтæ. Хъарм бæстæм тæхынц хърихъуппытæ, хæддаг бабызтæ æмæ аццытæ. Сырдтæ сæхи цæттæ кæнынц зымæгмæ. Фæззæг кæлдымы бынмæ батардта фынай кæнынмæ йæ судзиндарæсы уызыны.

Арс бæлæсты сыфтæртæй йæхицæн цæттæ кæны йæ зымæгон хъарм лыстæн. Æхсæрæг бæлæсты къалиутыл хус кæны зокьотæ, бæласы мæрамæ æмбырд кæны æхсæртæ, тæрсытæ.

Тагъд кæны фæззæг. Ног æмæ ног ахорæнтæ ары йæ диссаджы нывтæн. Фæлурс мигътæй æхгæны арвы цæсгом. Къæвдайы донай æхсы бæлæсты хулон-мулон сыфтæрты. Тагъд зымæг дæр райдайдзæн ныв кæнын йæ фенддаджы нывтæ.

Тексты бындурыл арæст беседа:

- Цавæр ахорæнтæ райста фæззæг?
- Цавæр ахорæнтæй сахуырста фæззæг бæлæсты æмæ кьутæрты?
- Куыд аивта фæззæг быдырты æмæ уыгæрдæнты?
- Сырдтæ сæхи куыд цæттæ кæнынц зымæгмæ?
- Цавæр ахорæнтæ райсдзæн зымæг та?
- Куыд аивы æрдз зымæгон та?

Æмбисæндтæ фæззæджы тыххæй:

- Уалдзæг цы байтауай, уый фæззæджы æркæрддзынæ.
- Уалдзæг рæсугъд у дидинджытæй, фæззæг та – дыргътæй.
- Уалдзæг рæсугъд у, фæззæг – хъæздыг.
- Фæззæг дзаджджын у.
- Фæззæг дæ фæллæйттæ бафснай, æмæ дæ зымæг æнаæмæт уа.
- Фæззæгæй зæрдæ буц у.
- Фæззæг царды къæбиц у.

Научно-методический журнал

ПРОСВЕТИТЕЛЬ

1(2022)